

С(аят) ...
А-52..

**АЛТАЙДЫН
ТУУЛАРЫНДА**

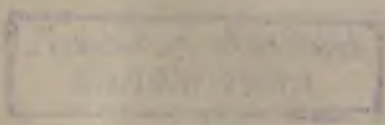
110153

xp.

Алтай
4-52

110153
Эр

Алтайдын Тууларында

Алтайдын
бичиктер чыгарар издательствозынын
Туулу Алтайдагы бөлүгү · 1964

БАЖАЛЫКТАР

О. Селянгин. Ичкери јенүлү барып јадыс (проза)	3
И. Кочеев. Тегин улус (проза)	8
Б. Укачин. Бир түн (поэманын үзүги)	22
В. Чичинов. Бистин јерден учуп чыккан жылдыстар (проза)	31
А. Адаров. Јаңы үлгерлер («Јүрүмнин алтамы», «Јаңы жылдын түни», «Космический санаалар», «Сананзам ла», «Карагуйдан жарыкка»)	41
Г. Палкин. Најылар (проза)	47
Э. Палкин. Жылдыстар (үлгерлер)	52
А. Иванов. Учурал туштажу (проза)	59
Б. Бедюров. Тууларым (улгерлер)	85
И Шинжин. Энеге ийген письмо. Салкыннын кожоңы (үлгерлер)	88
Л. Кокышев. Агаш аразында (проза)	90
А. Саруева. «Јадалу-Кайа» (проза)	104
Вл. Эдоков. Шишкинин үренчиги (проза)	113
Г. Кондаков. В. Я. Шишков ло алтай албатынын оос творчествозы (проза)	122
М. Бочаров. П. В. Кучияктын «Чейнеш» деп драмазы ла онын постановказы	131
С. Пахаев. Озеро-Курееводогы крестьяндардын 1919 жылда күскидеги түймеени	143
Вл. Кучияк. Пародиялар	152

В ГОРАХ АЛТАЯ

(альманах)

Редактор Э. М. Палкин

Технический редактор М. И. Тихтиев

Корректоры Н. П. Кучияк и М. Г. Каланакова

Сдано в набор 24/XI 1964 г. Подписано в печать 20/I 1965 г.
 Бумага 84×108¹/₃₂. Печ. л. 4,875=7,995 усл. п. л. (Уч.-изд. л. 6,6).
 АН 11017 Заказ № 2906. Тираж 1000 экз. Цена 26 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
 г. Горно-Алтайск, проспект Коммунистический, 44.
 Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 25.

ИЧКЕРИ ЖЕНҮЛҮ БАРЫП ЖАДЫС

Бу өткөн онжылдык бистин партиянын, бастыра совет албатынын жадын-жүрүминде жаан учурлу деген өйдин бирүзи болуп жат. Ол жылдардын туркунына совет албаты бистин ойгор ленинский партиябыс жаңы өйдин некетелерин жарт билип, ороондо экономический ле культурный строительноны ошон ары түрген тебүлү өткүрери жанына чыгарган терен шүүлтелү жөптөрдү бүдүрерине эрчимдү туружып, жаан жөнүлөргө жедип алган. Ол коммунистический строительнонын бастыра бөлүктеринде түрген тебүлү ичкери барган өй болуп жат. Эмди бастыра советский улус, ол тоодо Туулу Алтайдын да ишкүчиле жаткандары, бу жакшынак жедимдерге жөмөнүп, алдындагызына жаан задачалар темдектеп, оны бүдүрерине эрчимдү иштейт.

Бистин областьта бу өткөн он жылдын туркунына уй малдын тоозы 1,4 катап, саар уйлардын тоозы 1,3 катап, койлордын ла эчкилердин тоозы 1,4 катап көптөгөн. Бастыра малдын тоозы десе эмди областьта бир миллионноң ашкан.

Государството эт садары 2,6 катап, түк садары 2,5 катап, сүт садары 1,8 катап көптөгөн. Бир уйдан сүтти саап алары орто тооло 780 кг болгонынаң 1235 кг-га жетире көптөгөн.

Областьта кырлар, мал кабырар жерлер элбеген. 30 мун гектардан ажыра жаңы жерлер тузаланылып жат. Кош-Агаштын чөлдөриндий бийик кырлардагы одорлорды суактаар иш элбек өдөт.

Шак бу иштер областьта журт хозяйствоны механизировать эдери бийик кеминде болгонынын шылтуунда

эрчимдү өдүп жат. Областын совхозтарынын ла колхозтарынын хозяйстволорында он жыл мынан озо 859 трактор болгон болзо, эмди олардын тоозы 2206-га жеткен, автомашиналар 288 болгон, эмди десе 769 машинага жеткен, онызы 2,7 катап көптөгөн болуп жат.

Областын совхозтарынын ла колхозтарынын экономикасы тыгызанынын шылтузында олардын алып турган кирелтези чик жок бийиктеген. Колхозтордын жагыс ла акча кирелтези 2,7 млн. салковой болгонынан 12,2 миллион салковойго жеткен. Улешпес фонд 5,8 миллион болгонынан 20,2 миллионго жеткен. Областыга совхозтордын көбизи рентабельно иштеп турулар.

Областын ишкүчиле жаткандары журт хозяйстводо 1964 жылга алынган социалистический молжуларын жөнүлү бүдүрүп жат. Государствого сүт табыштырар жылдык план 85%, эт табыштырар план 81%, түк табыштырар план 97% ле жымыртка табыштырар план 105% бүткен.

Баштапкы жарым жылдыктын тоолорун алгажын, малдан иштеп алар продукталарды государствого табыштырары аайынча крайда социалистический мөрөйдө область баштапкы жер алган.

Былыргы жылдын бу өйине көрө, быжыл государствого эт 2856 мунг центнерге, сүт 31,9 центнерге, түк 3732 центнерге көп садылган.

Областыта бир уйдан сүт саап алары орто тооло 102 килограммга, Кан-Оозы аймактын совхозторында 205 килограммга, колхозторында десе 143 килограммга көптөгөн.

Областыта койу сүттү уйлар өскүрери ле этенир ле түккүр укту койлор өскүрери жанынан иш элбек өдүп жат. Темдектезе, Чуйдагы совхозтын Алферовский фермазында, Ондой аймакта Калининниг адыла адалган колхозто, Кош-Агаш аймактын колхозторында бу ишке жаан ажару салынат.

Журт хозяйствонунг өзүмин түргенделерине ле оной алар продукталарды көптөдөрине химиянын ла науканын жагы једимдерин, иште озочылдардын байлык ченемелин элбеде тузаланар задача тургузылган. Химический ле биохимический препараттар, анчадала карбамид, СЖК, нативный биомидин, јажыл азыралды өскүргени хозяйстволордо жаан туза берет.

Туулу Алтайда колхозно-совхозный производствонун көп жакшынак озочылдары иштеп жат. «Мухор-Тархата» колхозтын койчызы Яныкан Тулесова кажы ла эчкиден 525 граммнаг ноокы, Майма аймакта «Путь Ленина» колхозтын койчызы Илаков Сергей кажы ла эчкиден 509 граммнаг ноокы тарап табыштыргандар. Кенгидеги совхозто старший койчы болуп иштеп турган нөк. Марчина Тана кой ижинде 30 жыл иштеп жат. Бу өйдиг туркунына ол 20 мунг тын кой өскүрген, 640 центнер тук кайчылап табыштырган, 8 мунг центнер эт табыштырган, жартап айтса, бу продукциянын баазы жарым миллионног ажыра болуп жат.

Уй саачылар — Дорохова, Лопанина, Кобелева, Суразакова, Максимова; бозу азыраачылар — Напалкова, Ермолаева; койчылар — Пиянтин, Койдоноров ло онон до башка көп-көп нөкөрлөр Туулу Алтайдын магы болуп жат. Бу мындый озочылдардын ченемели — бистинг байлыгыс, эмди тура тузаланылбай турган артыкту аргаларыс. Онын учун оны албатынын ортозына элбеде таркатканы жаан тузалу болор.

Областын промышленный предприятиелери жетижылдыктын бежинчи жылынын планын өйинен озо бүдүрген ле планга үзеери 2,1 миллион салковойдын продукциязын берген. Государствого чеберлеп беретен 30 миллиардка 5 миллион салковойго жуук акча берилген.

Промышленный предприятиелерде анайда ок эрчимдү иштеп турган жакшынак озочылдар бар. Темдектезе, агаш белетеер малокомплексный бригаданын бригадирин нөкөр Ростовцев бойынын жетижылдык планын туку былтыр бүдүрүп койгон. Гардинно-тюлевый фабрикада тюль түүчү нөкөр Зрелкина, жийим көктөөр 4 номерлү фабрикада нөк. Устинова ла нөк. Бородулина башкарып турган коммунистический иштинг бригадазы деп адалып турган бригадалар бойларынын планын ажыра бүдүрөт.

Жетижылдык планы ажыра бүдүрер деген тартыжунунг баштапкы жеринде коммунистический иш учун мергендү иштеп тургандар барып жат. Бистинг областа бу движение, бастыра ороондогызы чылап ок, там ла элбеп жат. Эмди ого төрт муннаг ажыра кижин, 450-ненг ажыра коллективтер, бригадалар, фермалар ла звенолор кирижет. Коммунистический иштинг коллек-

тиви деп ададары учун Чуйдагы, Чаргыдагы совхозтор-
дын, кийим көктөөр 4 №-лү фабриканын, бөс согор фа-
бриканын, Горно-Алтайсктагы типографиянын коллек-
тивтери тартыжат.

Je бу мындый движениени канча ла кирези элбедер,
ого там ла көп улусты јаба тартып алар керек, онызы
областьтын ишкүчиле јаткандарын хозяйственно-поли-
тический задачаларды бүдүрери учун тартыжуга көдү-
рер.

Јурт хозяйстводо ло промышленностьто јаан учурлу
сурактарды идеологический иштин бастыра бөлүкте-
рин оног ары јарандырбаганча јенүлү бүдүрер арга
јок. Төс ајаруны мында улусты коммунистический ак-
чек санаалу, ишти сүүр эдип воспитывать эдерине
салар керек.

Бытыргы үредүлү јылда 13 муннаг ажыра комму-
нисттер ле партийный эместер марксистско-ленинский
теорияны, промышленностьтын ла јурт хозяйствонын
чокум экономиказын кружоктордо үренгендер. Эмди 2
муннаг ажыра кижии орто ло бийик үредүлү заведе-
ниелерде заочно үренип јат. Ишкүчиле јаткандар, ан-
чадала јашөскүрим, орто үредүлү областной заочный
школдо үренерине тын күүнзеер боло берди. Ол школ-
до эмди муннаг ажыра кижии үренет.

Партиянын ла башкарунын јөптөрин албатынын
ортозында элбеде јартаарында, улусты коммунистиче-
ский күүн-санаалу эдип воспитывать эдеринде куль-
турно-просветительный учреждениелердин, библиоте-
калардын учуры јаан. Областьта эмди культуранын 12
туразы, 108 клуб, 84 библиотека, 14 культпередвижка
иштеп јат. Бу керекте јозокту иштеп турган нөкөрлөр
база бар.

Темдектезе, Көксуу-Оозы аймакта Корумду јуртта
клубтын заведующийи нөк. Катынова Е., Эликманар-
да районный библиотеканын јааны нөк. Польских А.,
Оностогы клубтын заведующийи нөк. Ильминский М.,
Ондойдо культпередвижканын јааны болуп турган нөк.
Алтарыков В. јакшы иштеп турулар.

Анайда ок Ондойдо библиотекарь болуп иштеп тур-
ган нөк. Уксегешеванын јозокту ижин темдектеер ке-
рек. Ол колхозторго јүрүп, албаты ортозында озочыл
ченемел керегинде бичиктерди элбеде таркадып, јер-

бойында мал ижинде ле јер ижинде јакшынак көргүзүл-лерге једип алган нөкөрлөрдиг ченемелин улуска јар-тап куучындап, ол керегинде стендтер, альбомдор, пла-каттар јазайт.

Шашахман јуртта библиотекарь нөк. Маскина, Ка-раколдо библиотекарь нөк. Иласова, Кош-Агаш айма-гында Казахский јуртта библиотекарь нөк. Америкова ла оног до өскө көп нөкөрлөр анайда ок бичиктин бил-гир таркадаачылары, албатыга науканыг ла культу-раныг јакшынак једимдерин чылазыны јок јетирип турган ла шак анайда албатыныг јадын-јүрүми, ижи-јолы јаранарына болужып турган улус болуп јат.

Областьта алтай литература түрген өзүп јат. Туулу Алтайдын поэттери ле писательдери бойларыныг про-изведениелеринде советский улустыг ижи-јолын, јаан јенүлерин көргүзет. Писательдер Адаров, Демченко, Палкин, Кокышев ле өскөлөри де советский кижинин сүр-кеберин бойларыныг произведениелеринде јарт көргүзет. Је андый да болзо, чын ла героический иш бүдүрип, обществоныг байлыктарын көптөдип турган озочылдар керегинде чокум, кычыраачылар тем алга-дый јилбүлү очерктер, произведениелер бистинг литера-турада эм тура ас. Бүгүнги күнниг јакшынак произве-дениелерин бичири бистинг литературный ишчилерис-тин алдында турган јаан задача болуп јат.

Партийный, комсомольский, профсоюзный органи-зациялар, культурно-просветительный учреждениелер, идеологический иште турган ончо нөкөрлөр, кажы ла коммунист, комсомол ороондо коммунистический строи-тельствоныг текши керектери ичкери барарына ак чек, чокум ижиле болужар учурлу.

ТЕГИН УЛУС

(Писательдин блокнодынан)

1. Олорго ижен!..

Түжүне де Абайдын кобы-жиктеринин ичин изидип турган күн айас тегериле јоруктап божойло, кырдын бажынан ажып браатты. Талду өзөктө көлөткөлөр чөй-илип, байа түште коркушту изиген јердин тыныжы табынча ойто серүүнделип клеетти.

Кырды эдектей јайылган јурттын үсти јанында турган чаал агаштардын ортозында каа-јаа сыгындар көрүнип турды. Олор јангыс јерге турбай, јажыл өлөңди анан-мынан отоп, араай баскылайт.

— Уч күн мынан озо бис бу төс фермабыста көп саба аңдардын мүүстерин кезип салганыс — деп, совхозтын директоры Александр Григорьевич Черданцев столдын кийин јанынан чыгып, ачык көзнөккө јууктап келеле, та ненин де учун күлүмзиренип, эрмектенди. — Быларды дезе, — ол отоп јүргөн сыгындар јаар бажыла кекип, — станокко кийдирбей, ойто агыдып ийгенис...

— А ненин учун? Кеспезеер бе?..

Александр Григорьевич, карууна айдар сөзин таппай турган чылап, кезек өйгө унчукпай турган. Онон мен јаар баштанала, каткырып айтты:

— Олор рекордсмендер!..

Је айткан сөзин ондоп болбой турганымды билеле, јартап берди:

— Ол кайракандардын ортозында јажы јаан согушчандар да, эки-үч јашту баштактар да бар... Бис олор-

ды сүрекей көп продукция берип турган учун «рекордсмендер» деп адап алган эмезис... Бир кезеги согуш-тартыштардан улам чала эмеш оорып жүргөн учун мүүстеринин өзүми сондоп калган. Каа-жаа сыгындар десе бажында алып жүргөн жөөжөзүн чеберлеп албай салгандар... Сыгар мүүстү эмесе торт мүүс жок то болуп арткандары бар... Эртең-сонгун олордын ончозын станокко кийдирерис...

— А мүүстери төзинен сынган күлүктөрдөгү нени алатанаар? — деп, онын сөзине жара киришип сурадым. — Талбак кулактарын кезереер бе?

Александр Григорьевич, «Бу көөркий бистинг күнүн ле уружып турган керегисти торт билбес кижини турбай» дегендий, кандый да электү күлүмзиренген көзүм мен жаар кылчас эдип көрөлө, столдун жанына келип отурды. Оноң чернилалу приборло коштой жаткан кызыл кадарлу блокнотты бойына жууктадып, айтты:

— Андардын мүүстери жердин өлөңине түңей... Жай сыйинде сынганда, ойто жаста өзүп келетен. Каткалак тужунда экинчи де катап сынза, түңей... Бисте бир коркушту согушчан аң бар. Оны уулдар «хулиган» деп адап алгандар... Ол аңнын мүүзи июнь айдын баштапкы жарымында сынган...

Александр Григорьевич блокнодын ачып ийди. Анда бичилген тоолорды кычырып, ус сабарын үстүнөн төмөн апарып жадала, бир тоого токтодып, оноң ары айтты:

— Ол согушчаннын жаш мүүзи бу туру. Уч килограмм эки жүс грамм...

Мен, бойымнын жастырганыма эмеш уйалып, сурадым:

— Айдарда, жаш мүүсти база кезип алганыгар ба?

— А ненин учун кеспес? Ол ас та болзо, түңей ле баалу жөөжө... Бис кажы ла граммды кичееп жадыс.

— Ол тыттардын ортозында жүргөн «рекордсмендерден» өскө, мүүстери кезилбеген аңдар бар ба?

— Бар. Жирме кирези — деп айдала, Александр Григорьевич блокнодын ойто жаап салды. — Олор кезишке эртең ле барар болор...

Бир часка жетпес ой өткөн кийининде карануй кире берди. Бис директорло экү конторадаң чыгала, онын айылы жаар ууланып бастыс...

Эртен тура таң жаңы ла жарып клеедерде, Александр Григорьевич мени ойгозып ийген.

— Слер мүүс кескениле таныжар күүндү болзогор, уйкугарды таштагар — деп, ол ийинимнен силкиди. — Бригада эмди андарды айдап экелген болор. Удабас мүүс кезери башталар...

Бис Талдунын оромыла мендеп брааттыбыс. Кайда да журттыг куйузында улустыг үндери, каа-жаада камчылардыг жырсылдаган табыжы угулып турды.

Андар бийик чеденниг кичинек бөлүгинде болгон. Олор эн баштап жайымга чыгар аргазын таппай, түймешкилеп турды. Оног бир эмеш токунай бердилер. Же андый да болзо, кезек те ойгө амыр турбай, бойлорынын өскүрүп алган жөөжөзүн жерге түжүреринен коркып турган чылап, бажын түп-түс тудала, чеп-чек базытла ары-бери баскылайт.

Бригаданын улусы олорды бери айдап экелген кийининде станоктыг жанына жуулыжала, мүүс кезерине керектү ончо немени белетеп турдылар. Бис олорго жууктап келеристе, бир узун сынду, сары чачту жиит кижиске биске удур басты. Ол эн баштап Александр Григорьевичке эзендешти. Оныг кийининде күрекче алаканду колыла мениг колымнан тудуп жакшылажала, бойынын ады-жолун айдып берди:

— Константин Кизилов...

— Ан өскүречилердин жааны — деп, директор жартады. — Бистиг жарлу баатырларыстыг бирүзи.

— Слер мени ойинен өткүре мактап жадыгар, Александр Григорьевич, — дейле, Кизилов мен жаар баштанып айтты. — Слер өп лө ойинде келгенеер. Кезишти эмди ле баштаарыс...

Кизилов ло Александр Григорьевич станоктыг жанына баргылады. Мен десе турган жеримде жагыскан артала, жанымда жаткан кыскачак төгөшкө отуруп, жаңы ла көргөн-укканымды блокнодыма бичий бердим. Эки кижиске чеденниг ичине киреле, сыгындыг бирүзүн үүринен айра согуп, коридор жаар үркүтти. Онызы кирбей, ойто блаажып турды. Же учында кире ле берерде, тыштында турган улус баштапкы эжиктин каалгазын коридордыг ич жанына ийде салып, аннын ойто

чыгар жолун бөктөп ийдилер. Анайда база үч эжиктин каалгаларын ийде салгылаган кийининде жети айры мүүстү аң станокко кирип калды.

Константин Кизилев күчтү колыла оны мүүзинен тудала, кайа көрүп, айтты:

— Баян кайда?

Мен кайкай бердим: «Баян? Ол не керектү болды?.. Мындагы улус аңнын мүүзин кезетенин байрам эдип өткүрөтөн болор бо? Айса, Кизилев тегин ле кокурлап айткан ба?»

Же Кизилев кокурлабады. Болушчылары онын сураганын экелбей турарда, чукулдана берди:

— Канайып удап тураар? Капшай!..

Болушчылар ары-бери жүгүришип, баянды таппай турдылар. Учунда бирүзи айтты:

— Аң кыйналып туру. Баян жокко до кезип алза кайдар?

Кизилев байагызынан тың чукулданды:

— Тенек! Ол амыр турбай, бажыла булгап, мүүзин коомой кестирзин деп не?..

«Айдарда, сыгынды музыкала токунадарга турган болор бо?» — деп, мен, байагы отурган төңөштөн туруп, бойымда санандым. — Э-э, чындап та... Кандый да аң музыканы угарга сүрекей сүйүтөн деп качан бирде улустан уккан эдим. Ол керегинде кандый да книгадаг мынайда кычыргам: «... Аңчылардын каскан орозына бир карагула түшкөн. Онын кийининде — скрипач... Казыр аң кижини көргөн бойынча азуларын кылайтып ийген. Коруланар аргазы жок кижини скрипказын колына тудала, кайткай эмеш деп, жараш музыкадан ойной берген. Карагула оны угуп, киймык та этпей барган... Скрипач анайда музыкала тузаланып, аргаданган. Эртең тура аңчылар келеле, оны ородон чыгарып алгандар...»

Оног көрзөм, бир кижини байа менин отурган төңөжимди колына туткан бойынча станоктын жанына апарып, сыгыннын тумчугына кийдиреле, туура салган агашка жаба армакчыла буулап салды.

«Төңөжим» эки туткалуу кыскачак тулку агаш — «намордник» болгонын, улус оны «баян» деп адап турганын ол ло тужунда билдим. Же уялып, иш менин билбемнен тутаганын кемге де айтпадым..

Балтыргандый жымжак мүүстерди кичинек кол кирееле бригаданын жааны бир ле минуттын туркунына кезип салды. Онон жанында турган кан токтодоочы үй кижиге аныгы бажында мүүзинин эки төзине квасцыдан сейеле, алаканыла жыжа берди...

Талдама сыгындардын бирүзи бойынын өскүрүп алган бирме килограммнан артык жөөжөзүн жакшынак улустын колына табыштырып берди. Онон станоктон чыккан бойынча Талду өзөкти өрө мантады.

Иш тутак жок өдүп турды. Жажы жаан да, жаш та сыгындар станокко ээчий-деечий киргилеп, мүүстерин табыштырып турдылар.

Курааннан эмеш ле жаан торбок бойынын жүрүмүндө мүүзин баштапкы ла катап кестирген. Ол станоктон жайымга чыгып, мантап браадала, кичинек төнгө токой түшти; кайра баштанала, кап-кара көзиле бис жаар кайкаганду көрө берди. Же удабады. «Жок, бу эки бутту немелерден ыраза торт» дегендий, ойто ары бура соголо, онон ары жеңил калыды.

Оны аяктап турган улус сүүнчилү каткырыжып, жылу сөстөр айдып турдылар:

— Эзен-амыр жүр, көөркийек!..

— Мынан ары сүрекей жаан мүүстү рекордист болорун...

Абайдын жакшынак аң өскүрөөчилери бойларынын бүдүрүп турган ижин сүүп те, билип те турганы жарлу. Олор көрүмжилү ижиле узактан бери макталып турадылар.

Константин Кизилев мынан озо төс фермада аттуучуула аң өскүрөөчи Чепрасовло кожо иштеп, бу сүрекей жылбүлү ле жаан каруула керекке үренип, таскап калган кижиге. Качан Чепрасов пенсияга чыгарда, ол онын ордына туруп, бригадир болуп иштей берген.

Кажы ла сыгынан орто тооло алты килограмм 840 грамм мүүс алар... Бу план жеңил эмес. Же Кизилевтын бригадасы жылдын ла 7—7,6 килограммнан алып туру.

Мүүс кезери он час киреде божоды. Бригаданын члендери жунадылган түжүмди машинага коштоп, мүүстер кайнадар пантоваркага аткарала, кийининен баскылай берди...

Станок то, коштой турган чеден де ээн калдылар.

Күн изип келди. Андар онын чогынаг жажынып, ага-
тын аразында баскылап жүрди.

Байагы кичинек жараш торбок мениг санаамнаг
чыкпай турган. Ол эмди кайда да көрүнбей де жүрген
болзо, мен Константин Кизилоvlo коштой базып, жа-
жарып турган тыттар жаар катап-катап көрүп, сананып
брааттым: «Эзен-амыр жүр... Кизилотор сени макка
чыгарар. Олорго ижен, бараксан!..»

2. «Бистиг Полина»

Каткак бүдүмдү, орто жаштаг өдө берген, же андый да
болзо, сүрекей чыйрак ла омок почтальонка эртен ту-
ра жаан сумказын жүктенип алала, Ондойдын элбек
оромыла түрген базып браатты. Онын кийген кыска-
чак кара тонындагы жес топчылары жагы ла чыккан
күнге жалтырап, буттарынын алдында кар кажы ла ал-
тамын темдектел тургандый, кирт-кирт этире кыярап
турды...

Полина Степановна Медведева мынаг озо Горьков-
ский областта яткан. Оног Ондойго көчүп келеле,
связьтын районный бөлүгинде иштей берди. Ол тужун-
да каа-жаа почтальондор почтаны жон-улуска орой же-
тирип тургандарын Полина Степановна баштапкы ла
күндердег ала көрүп, жаратпай салган. Же ол керегин-
де кемге де айтпай, жагыс бойынын ла ижин көрүмжи-
лү бүдүрерге кичееп турган.

Бир катап жаскыда узелдин бастыра ишчилери
жаан кыпка жуулыжып келгендер. Олор связьтын једик-
пестү ижин жаратпай турган улустын комудалдарын
шүүшкендер.

Куучындар көп болгон. Ишчилер бой-бойлорын
критикалап, ижинде бар једикпестерди илезине чыгарып
тургандар. Кем де телефонисткалардын бирүзин кри-
тикалаарда, онызы ачынала, арай ла ыйлабай, акта-
нып турды:

— Мениг ижим коомой деп айтканы төгүн!.. Мен
кичеенип јадым. Онын учун премия алдым... Оско теле-
фонисткалардын учун каруулу эmezим.

Ол куучындап божогон кийининде Полина Степа-
новна турала, чала эмеш жүрексиреп айтты:

— Премияны мен де алып турадым. Же түңей ле бойымды коллективтин алдында бурулу деп сананып жадым. Мен бу ойгө жетире нөкөрлөримнин ижинде бар једикпестерди јоголторго кичеенбей жүргем... Мынан ары андый болбос... Бис кажыбыс ла коллективтин алдында каруулу..

Полина Степановна бойынын јуунда айткан сөзин ундыбаган.

Полина Степановна мендеп браатты. Түрген базышка онын эди-каны изип, качарлары кызарып келди. Ол чеденге эмезе туралардын эжиктерине јаба кадаган почтовый кайырчагаштарга газеттер, журналдар ла письмолор салып браатты. Бир туранын јанына келеле, сумказынаг ажындыра чыгарып алган письмоны салар јерин таппай, тура ичине кирди.

Эмегениле экү чайлап отурган карган өбөгөн сүүнип, столдон чыгала, удура басты.

— Слердин уулыгардан келген письмо эмес болгон болзо... — деп, Полина Степановна письмоны өбөгөннин колына берип, байагы ла бойынча сүмелү күлүмзиренип турды. — Ол эмес болгон болзо, турагарга кирбес те эдим...

— Ненин учун?

— Мен слерди бойынын сөзине турар кижиде деп бо-
догом..

— О-о, јайла! — деп, өбөгөн үч күн мынан озо почта салатан кайырчагаш эделе, эжикке кадап койорым деп бойынын берген сөзин эске алынала, эки колын чабынып ийди. — Бир јаманымды ташта... Кайырчагаш бар ла, кече карагај доскодон эдип алгам. Јаңы оны кадаган сонгында бистин Полина айылыма кирбей барар деп сананала, сенекке салып койдым... Столго отурып, чай ичсен.

— Кайырчагашты эдип алганаар јакшы, је столго отурбазым да, чайлабазым да...

— Ненин учун? Ачындын ба?

— Слерде буру бар учун.

— Бат-аа, база кандый буруумды таптын?

— Слердин уулыгар — городто озочыл строитель. Газеттер оны мактап турадылар. Слер дезе оны билерге кичеенбей жадыгар.

— Канайып?

— Эмдиге јетире газетке бичитпей јадыгар.

— Э-э, чын. Алдырар керек болгон ло -- деп, өбөгөн, јиткезин тырмап, айтты. — Је эмди тургуза акчам јок.

— Төгүн! — деп, эмегени јара киришти. — Онын сөзин укпай, отуруп чай ичсен, Полина. Аракы ал деп айткан болзон, акчаны тургуза ла таап ийер эди...

Полина Степановна эмеген-өбөгөнлө анайда кокурлажып, эптү-јөптү куучындажып, олорды газетке бичидип алала, јылу күлүмзиренип айтты:

— Эмди кайырчагашты эжикке кадап та салзагар, кем јок. Полина айылга кирбес деп сананбагар...

Почтаны јон-улуоска јетирип берген кийининде Медведева бир кезек каргандардыг пенсиязы та нениг де учун тутаганын билеле, госбанк јаар ууланып басты.

Полина Степановнаны јииттер де, каргандар да сүүп, «бистинг Полина» деп адап јадылар.

«Бистинг Полина»... Қандый јылу сөстөр! Кижилуустыг анайда айдарына једип алганы — кандый да јаан кайралдан артык!

3. Можойондогы фермада.

Қышкы эгир. Шибелик өзөктө шуурган шуурат. Агаштардыг ла јыраалардыг сабалактары улай ла сыгырыжып турат. Коркушту соок. Је Можойондо саан уйлар турган двордыг ичи јылу. Мында узун коридордыг эки јанында турган столмолорго илип койгон фонарьлар јылу кейге ле алдынан өрө көдүрилип јаткан кычкыл јытту бууга өчөмик күйгүлөп турат.

Бастыра дояркалар уйларын саап божогон кийининде двордон чыгып, јангылай берди. Је Евдокия Лукьяновна, тышкары атыланып турган шуурганнан коркыган чылап, эжиктег чыкпай, токтой түжеле, кайра баштанды. Ол бозомдо көрүнип-көрүнбей јүрген скотниктерди узак ајыктап турган.

— Јанар күүниг јок болды ба? — деп, колына айрууш тудунып алган эр кижилуу, онын јанынча өдүп, сурады. — Тышкары чыгып, ару кейле тынбай.

— Кей кайдаар да барбас — деп, байадан бери унчукпай турган доярка кату үниле айтты. — А слер

ару кейге чыгарга мендеп турган учун өлөңди јерге тўжўрип тураар ба?

— Бис оны јууп аларыс — деп, скотник актанып браатты. — Ол тўшкен ле јеринде јадып калар эмес, малга јидирип койорыс.

— Озо баштап уйдын тезегине кийдире базып, чыктыдып алала, јидиретенеер бе?

— Јок, нениң учун? Эмди ле...

Откөн јай каан болгон. Көп јерлердин өлөңи күйүп калган. Салган аштар да коомой бүткен. Колхозчылар бар-јок күчүн салып, малга јеткилинче өлөң белетеп аларга албаданып та турган болзо, планын бежен ле процентке бүдүрип болбой салгандар. Өлөң сүрекей ас. Оны чебер ле аайлу-башту чыгымдаар керек. Оноң өскө уйлардан сүт алардан болгой, олардын бойлорын да јаска јетире корып алар аргазы јок болор.

Бу ончо немени јаан ченемелдү, ак-чек санаалу скотник Куйкин Андрей јакшы билер. Оның учун ол доярканың сөзине бир эмеш те ачынбады. Ачынардан болгой, Шадинаның некелтезин сүрекей јарадып, сүүне берди. «Бастыра колхозчылар бу дояркадый болгон болзо, кандый јакшы болор эди! — деп, Куйкин Өлөңди јууп, ичинде сананды.

Евдокия Лукьяновна јана берди. Је скотниктин сүүнчилү санаазы түрген ле јарык суучактый, бойынын баштаган јолыла оноң ары көндүгип браатты: «Бисте колхозтын кереги учун јаантайын кичеенип турган улус барда, алдырышпас болбойыс. Јаңыс ончо немени бойынын өйинде бүдүрер керек...»

Малга азырал берип ле двордын ичин арлап божогон соңында скотниктин болушчызы колына туткан күректи столмого јөлөй тургузала, илмекте турган тонын алып кийди. Оны көрөлө, Куйкин айтты:

— Акыр, уул, мынан барарга менгебе.

— Нениң учун? Ијис бүткен эмес пе..

— Бүткени чын, је андый да болзо, сен эмди чанакка ат јегеле, бери экел. Ол бистин чогул салган өтөкти мынан чыгарар керек.

— Оны эртен де чыгарза кайдар? — деп, болушчызы, јаңы ла кийип алган тонын топчылап, айтты. — Түп киргенче иштегенис, болор. Эртен...

— Ишти бүгүн бүдүрер арга бар болзо, оны эртен-

ге качан да артырбас керек — деп, Куйкин јана болбой турды. — Мында көп јок, үч-төрт лө чанак...

Болушчы күрегин өтөктин јанына апарып салала, эжиктен чыга конды...

* * *

Евдокия Лукьяновна бойнын јаткан кичинек кыбында јангыскан болгон. Ол ижинең јанала, печкеге от салып, казан аскан, айылдын ичин јуунаткан. Онон столго отурып, анда јаткан бичиктердин бирүзин ачала, кычыра берди.

Доярка кезикте көзин бичиктен узак албай турала, кара кабактарын јуурып, јангы ла кычырган немени шүүп отурат. Онон бичигин эмеш ырада јылдырып, көк кадарлу тетрадин бойына јууктадып алат. Ого нени де бичийле, ойто ло бичигин кычыра берет...

Шадина — Ондой аймакта Калининнинг адыла адалган колхозтын озочыл дояркаларынын бирүзи. Ол, ижин көрүмјилү бүдүрип турганыла коштой, бойнын билдирин јаанадып аларга кичеенет, чокум экономиканын кружогында үренип туру.

11013 Онын алдынан бойынын јадын-јүрүми арай келишпей калган. Обөгөни онду иш эгпей, јаантайын ла аракыдап, чалчып, согужып турарда, Евдокия оны айылынан сүреле, јангыскан артып калды. Је ого кунугарга да бош јок. Качан да тегин отурбай, эрчимдү иштенип, ырызын да, сүүмјизин де иштен табат.

Түн ортозы јууктап келген ошкош. Евдокия Лукьяновна кычырып отурган бичигин јууп салала, төжөгине јатты. Је салкын эмди бир эмеш јобожый да берген болзо, көзнөкting шилдерин тыркырадып, калай трубаны кунукчылду күүледип турганыла онын жүрегин токунатпай турды.

Евдокия Лукьяновна шуурганнын табыжын угуп јадала, былтыргы јылдын кыжын эске алынды.

... Ол тужунда азырал деп неме база сүрекей ас болгон. Көп шакпыртту кыш өдүп, кобы-јиктерге јажыл өлөндү, түмен чечектү јас келерде, Евдокия Лукьяновна јаш баладый сүүне берген. Ол айландыра чечектеп јаткан јердин јаражына, амыр-энчү отоп жүрген

малдардын тойынып клееткенине сүүнип, кожондоор до, бијелеер де, керек десе, күүктинг эткенин угала, ого адаркаар да күүндү болуп жүрген... Четтү-Кобы. Колхозтын төртинчи фермазынын жайгы турлузы. Евдокия Лукьяновна ферманын бастыра ишчилериле кожо жайгы күндерди анда өткүргөн. Иш сүрекей көп болгон.

Евдокия Лукьяновна анайда бойынын өткөн жүрүминде болгон керектерди, кыйын-шыралу да, сүүнчилү де күндерди эске алынып, узак уйуктабай жаткан. Онын чырайы бирде сооп, бирде жылу күлүмзиренип турды. Тышкары десе шуурган шуурып да шуурып, калай труба күүлөп ле күүлөп турды...

4. Тегин кижн

Бис оныла куучындажып, столдын жанында узак отуруп калдыс. Күн тал түштег ашкан. Көзнөктинг алдында, байла, эки-үч ле жыл мынанг озо отургускан кичинек яблонялардын алтын-сары бүрлеринин салкынга тирпилдешкен табыжы тынгый берди.

Айылдын ээзи, ак чырайлу жиит келин, стакандарыска изү чайданг уруп береле, тегин де жалтырап турган самоварын ару бөслө арчыды. Онон бис жаар көрүп, күлүмзиренеле, айтты:

— Слер мени, байла, сүрекей жаан иш бүдүрген герой деп санандыгар. Онон өскө ыраак жердег бого келбес те эдигер. Мен десе тегин ле кижн... Бойымнын ижимди бүдүрерге тургам. Ол ло, Онон башка айдар да немем жок...

Бистинг машина Моты-Оозында турган кичинек журтанг ырап, Кадын сууны тошло кечкен бойынча мыйрык чичке жолло өзөкти өрө жүрүп ийди.

Бис унчугушпай барып жаттыс. Алтыгы-Оймондогы совхозтын Моты-Оозындагы фермазында бозу азыраачы болуп иштеп турган Александра Барсукованын калганчысында күлүмзиренип айткан эрмеги менин санаамнаг чыкпай турды. «Тегин ле кижн»... Ол жастыра айдылган эрмек эмес. Же карын Барсуковадый тегин улус бистинг өйдө энг ле баалу, энг ле керектү улус болуп турган эмес пе?..

Саша Барсукова жетинчи классты божодоло, бойы-

нын төрөл журтынан кайдаар да барбай, он беш жаштуда фермага келип, доярка болуп иштей берген. Ол тужунда оныла кожо јетинчи классты үренип божоткон үүре-јелелеринин бир кезеги сегизинчи класста эмезе техникумдарда үренгилеп, ого каткырыжып туратандар:

— Сен јети јылга чыгара школго јүрүп, билип алган немен јангыс ла ол туру. Бичик билбес те киж и уларды саабас па?

Саша эн баштап оморло сөс блаажып, тартыжып туратан. Эмезе бойынын талдап алган ижи керегинде ачимчылу эрмек уккан кийининде айылына келип, төжөгине көнкөрө јадала, үн чыгарбай, туйказынан ыйлап алатан.

Бир катап энези онын ыйлап турган учурын билеле, оны токунадып, айтты:

— Сен ол кей-кебизин сагыскандардын чуркуражын укпай жүр. Омордыг үренип билгени јангыс ла јараш јикпе ле туфля. Је ол јикпелер кайдан табылып турганын билер күүндери јок...

Бу ончо немени Саша бойы да билип турган. Је андый ла болзо, көзинин јажын токтодып болбой турган.

Эки-үч жылдын бажында Саша Барсукова јангыс ла бойынын төрөл совхозында эмес, је бастыра райондо эн артык дояркалардын бирүзи болды.

Бир катап... Бу керек 1959 јылда болгон... Ферманын ас тоолу коммунисттери бойларынын партийный јуунында бозу азыраачылардын ижин узак шүүжип отургандар.

— Бистин фермабыста бозулардын оорып, өлүп турганын амырынча көрүп отураарга јарабас — деп, парторганизациянын качызы бирде ферманын управляющийи јаар, бирде Саша Барсукова јаар баштанып, куучындап турды. — Мен бодозом, ол ишке өскө киж и тургузар керек.

— А кемди тургузар? — деп, управляющий сурады. — Иштеер улус једишпей турганын ончозы билер.

Парторганизациянын качызы кабактарын јуурып, сананып турала, айтты:

— Менин шүүлтеме болзо, нөкөр Барсукованы тургузар керек. Ол ло јараар болор деп бодоп турум.

Бу тужунда дояркалардын бирүзи бут бажына турала, онын шүүлтезин жаратпай салды:

— Эң артык ишчилеристинг бирүзин бозу азырадып койоло, онын ордына уй саап билбес кижини тургуссабыс, не болор? Жок, бис Барсукованы бербезис!..

Бу өйгө жетире унчукпай отурган жиит коммунист Александра Барсукова сөс алды.

— Бис... дояркалар... Жангыс ла саап турган уйларысты бистинг деп сананарга жарабас — деп, ол чала эмеш туктурулып айтты. — Бозулар да база бистинг малыс... Онын учун дояркаларыстын кажы бирүзин бозу да азырадып койзо, кайдар деп...

— Айдарда, сен жөпсинип турун ба? — деп, управляющий онын айткан сөзин жаратпай сурады.

Ак чырайлу, сары чачту жиит келиннинг качарлары кызара берди.

— Мен бойым керегинде айдып турган эмезим — деп, ол уйалып айдала, отурды...

Ол күннег ала Александра Дмитриевна старший бозу азыраачы болуп иштей берди. Партийный жуун оны бу ишке тургузар деп жөп чыгарып, жастырбады. Барсукова бир жылдыг туркунына колына алган 250 бозуны бирме конокко жетире бир де королто этпей, чыдадып алды. Онын кийининде өткөн эки жылдыг туркунына төрөл совхозына база 572 бозуны азырап берди.

Александра Барсукова ветеринарный техник болуп алар күүндү. Ол 1961 жылда зооветтехникумнын ветеринарный бөлүгинде заочно үренип, баштапкы курсун божоткон.

Ол бу амадузын бүдүрүп, ветеринарный санитардын ижине көчкөн.

Же ого санитар болуп узак иштеерге келишпеди. Фермада бозулардын өлүми база ла көптөй берди.

Барсукова өскө ишке жүре берген сонгында онын ордына бригадага эң баштап Ксения Кудрявцева келип, бир ай кирези иштеген. Же онын колына алган баштапкы ла сегизен тыннаг 35 бозу өлүп каларда, жүре берди. Онын кийининде база эки кижжи келип, бир айдаг иштегиледи. Керектин аайы ондолордон болгой, там ары барды. Олордо турган эки бөлүк бозулардан бежен проценттег ажыра чыгым болды.

Бу мындый чочыдулу айалганы билеле, совхозтын

директоры ла Кан-Оозындагы производственный управ-
лениениг парткомынын качызы Моты-Оозындагы фер-
мага келгиледи Олор Александра Дмитриевнаны уп-
равляющийдинг кабинетине алдырып алала, сурагы-
лады:

— Же, нөкөр Барсукова, бозулардын өлүмин канай-
да токтодорус?

Барсукова ол тужунда фермадагы партийный орга-
низацияныг качызы болуп турган. Ол бир эмеш сана-
нып көрөлө, айтты:

— Керек коомой. Анда иштеп турган улусты үре-
дип те, солып та турзабыс, неме болбой туру. Кандый
да өскө арга табар керек...

— Бис бодозобус... — деп, парткомнын качызы
совхозтын директоры жаар кылчас эдип көрөлө, Барсу-
кова жаар баштанды, — ол арга слерде, Александра
Дмитриевна...

Анайда Александра Дмитриевна санитар болуп үч
ле айдын туркунына иштейле, ойто бойынын алдында-
гы ижине көчкөн. Удаган жок бригадада керектинг аайы
жарана берди.

Билгир, кичеенкей келин бойына алган молжузын
жылдын учына жетирбей, ажыра бүдүрди. Онын үүре-
желелери де сүрекей жакшы иштейдилер. Олордын ка-
жызы ла бойларынын группа бозуларын чыгым жок өс-
күрип алдылар...

Бистинг машинабыс Алтыгы-Оймондогы совхозтон
там ла там ырап браатты. Же ак чырайлу жиит келин-
нинг кебери бистинг алдыбыста жылу күлүмзиренип,
«Мен тегин ле кижиге» деп айдып тургандый...

БИР ТҮН

(Поэманын үзүүги)

1.

Москвада бүгүн ак,
Баштап көбүк кар түшти.
Койдын түгин жайгандый,
Туралар үсти кажайды.

Кош-Агаштын чөлинде
Коркушту соок болбайсын.
Ыраак Чуйдын ичинде
Ыжык эмес болбайсын.

Бүгүнгү карды көрөлө,
Алтайды эске алындым.
Койон тонду туулардын
Соок тыныжын тын калдым.

Кайда да ыраак турлулар
Көксимде кару эбелди.
Азырал керегинде куучындар
Меге база угулды.

Олөн тарткан чанактын
Чыкырты жүрекке жыжылаг.
Терлеп калган аттардан
Куу тумандый буу чыгат.

Өлөңди бистинг малчылар
Калашка тўней баалап јат
Малдын тынын улустар
Бойына бодоп корып јат.

Азырал керегинде бу сурак
Обкомдо эмди туруп јат.
А карлу јоткон сыгырып,
Кыштуларды айланат.

...Москвада бүгүн ле
Ваштап көбүк кар тўшти
Јүрегиме тийгендий,
Ач-амырым аскырды.

Бүгүн слерди, Карана,
База эске алындым.
Бир калапту тўнеерди
Бичийин деп санаңдым.

II

Карананын калапту тўнин кайкап,
Канча телефондор шыгырап калган.
Туулар ажып, эмиктер кырлап.
«Карана» деп сөс учкан.

— Карана кайкал эткен! — деп,
Обкомдо табыш угулган.
— Карана кайкал эткен! — деп,
Газеттер тил јетирген.

Газиктер, «Москвичтер»
Гаражтарын таштаган.
Койчы кысты көрөр деп,
Корреспонденттер атанган.

Туулар биске јол јайлап.
Туруп, каран кайкашкан.
Артулар белин кертейтип.
Ажарга база болушкан.

Карананыг колхоз јерине
Качан једип токтоорыс?
Көөркий кандый, су-кадык не?
Көрүжип эрмегин качан угарыс?

Ол калапту тўн керегинде
Очеркти неден баштаарыс?
Онын оорузы јаан болзо,
Ондо, байла, узак болорыс.

Чуй јолынын кумагы чачылып,
Кийин јаныста шылырап калат.
Карлу салкын ачу куйулып,
Кабинага казыр шыбалат.

III.

Эртен тура...
Кўн чөлдинг тўбинен
Кулагын араай көргүсти.
Карана койлор кийининен
Катап ла меңдеп атанды.

Күчи уйан койлорды
Күчийге ол артырды.
— Түште оларды сугар — деп
Болушчызын јакарды.

— Бүгүн кандый кўн болор? —
Койчы бойында сананат.
Ар-бүткенди ајыктап,
Адын силке ол тартат.

Ајас кўндер турганда,
Азыралды коротпос.
Одорлу јер бар тушта
Оларды јум артырбас.

Бир ойдыкка једеле,
Койлор текши јайылды.

Шылырт-шылырт этире
Чапчынганы угулды.

Чөл үстүлө шулуруп,
Кар айланат, айланат.
— Кышты ла өткүрүп алзам — деп,
Карана араай айдынат.

Төө өркөжи төндөрди
Койлор чапчып одорлойт.
Ат үстүне жайканып,
Карана араай кожондойт.

* * *

Эңчейген ыраак кырлардан
Эңиргери булуттар ойгонгон.
Кайда да чөлдин түбинде
Карлу салкын ойногон.

Чөлдин кызы Карана
Чөл кылыгын билетен.
Ненин де учун каранга
Жал-жүреги серт эткен.

Коркушту жоткон болор деп,
Койчы бала серенди.
Турлуга койды жуунадып,
Тургуза ла мендеди.

Карана адын камчылап,
Койлорды канча эбирет.
Чөл тынданып, шөлүрөп,
Жаман белге жетирет.

IV.

Кенетийин чөл жарыла бергендий,
Боро тоозын — кар чачылды.
Тенери түбине тийип-тийбей,
Атыйланып, жер айланды.

Койлор эки кол ортого
Баштарын сугуп, жажырды.
Айдаар болзо, айдуга кирбей,
Салкын аайынча бурылды.

Карананын жүзине кар
Ачу-ачу шыбалат.
Айланып келген куйундар
Антарарга ченежет.

Бүрүңкий тун терезин
Бүрке салган эм турат.
Тенгеринин жылдызын
Карлу жоткон жажырат.

Койлор карлу бозомдо
Түк өөнидий боророт.
Толголып жоткон келгенде,
Торт көрүнбей, жоголот.

Карананын мойынына
Салкындар кирип, жылынат.
Тонының эки эдеги
Канаттардый жайылат.

— Калак, кижн жыгылгай! —
Ат жалынан каап алды.
Адынын торко жалдары
Тожоң болуп билдирди.

Жоткон улып келеле,
Ойто ырап сыгырат.
Оноң катап бурылып,
Ат будына оролот.

Ай шуурганнан коркыйла,
Чыкпай турган немедий.
Булуттарга көмүлип,
Карана барып жаткандый.

... Каранага жагыскан
Жарбып койгон мал ба бу?
«Кайдалык!» — деп айдала,
Сала бербес неме бе?

... Жок, андый эмес ол...
Күчий үүрези ого келер!
Карана койын артырбас, —
Болушчызына иженер.

... Жоткон... Жоткон...
Айас түнде сурлайтан
Оттор күйбейт журттарда.
Чуй ичиле чубашкан
Машиналар эм кайда?

Жагыс ла шуурган шуулайт,
Кумактар жерде куулажат...
Койды кайдаар сүрүн жат?
Карана кайдаар барып жат?

.
.

Же бу ла ойдө кайда да
Вальс, байла, ойноп жат.
Каранадый ла жаш кыстар
Каткырып, сүүнип айланат

Жаан-жаан городтор
Жаркынду одын чагылтат.
Туштажар болгон жерине
Туфлялар мендеп жат...

А Карана жагыскан
Казыр чөлдиг түбинде.
Көөркий кыстын салымы
Кандый болор бу түнде?

Бу ла чөлдө журттарда
Улустар амыр уйуктайт.
Жылу жууркан алдында
Жараш түштер көргилейт.

Кандый да ыраак турада
Кандый да кыс отурат.
Жалтанбас герой жүрүмин
Жакшызынып кычырат...

А Карана жангыскан
Карлу жоткон ортодо.
Канайдарың жүрүмди,
Салым андый болгондо!

... Карананын жаш тужы
Кандый болгон, кем билер?
Карананын көксинде
Кан-жүрегин кем билер?

Карана кару энезин
Качаннын качан көрбөгөн.
«Жаш эттең ле улам ол
Жада калган» — дежетен.

Адазы жууга барала,
Айланып ойто келбеген.
Ой эненин көзине
Ойкү болуп ол жүрген.

... Керсү улус жерде көп,
Же эне-аданы кем солыыр?
Оскүс көөркий оскүс ле,
Очин алып, кем корыыр?

Ой энези ээчидип,
Кожо койлор кабырткан.
Жалбыракта чалындар
Жаантайын будын жунатан.

— Койды жаман көрдинг—деп,
Корбо белде суулайтан.
— Курсак бүгүн жибе — деп,
Куруга кондыр туратан.

Ачу, өскүс шыраны
Айдып, кемге айдарын?..
Өйй энеден качала,
Өскө кайда барарын?..

— Качан күс келер? — деп,
Карана сакып жүретен.
— Школдо мени сокпос — деп,
Улу тынып ийетен.

Сабалганду жай өдүп,
Сакыган күс једетен.
Карана эрте турала,
Школына мендейтен.

... Кыру јерде апагаш.
Уйларды Карана тургузат.
Олордын јаткан јерине
Отурып, будын јылыдат.

Ойто ло оног жүгүрет,
Өскө уйды тургузат.
Шак мынайда шыралап,
Школына барадат.

... Эх, јангыс ла качан да
Кыш деп неме јок болзо!
Эмезе Карана көөркийде
Јакшынак өдүк бар болзо!

.

Көчкөлөнип, јайканып,
Көп лө өткөн булуттар.
Чөлдин жүзин куужайта
Јалап өткөн салкындар.

Јайы-кыжы иштенип,
Јаман ады чыкпаган.

Јаан једимге јединип,
Иштин магын албаган.

.

Кату өйдин балазы
Катап ла бүгүн түбекте.
Койло кожо јоткондо
Канайткай не бу тунде?..

В. ЧИЧИНОВ

БИСТИНГ ЖЕРДЕН УЧУП ЧЫККАН ЖЫЛДЫСТАР

«Улус, улус, бийик жылдыстар.
Слерге жетире учкан ла бол-
зом.»

Р. ГАМЗАТОВ.

※ *
*

Эйе, керек шак ла андый, Сашанын айтканынча — ончо жакшынак керектер жолдон башталып жат. Электровозтордын ла автобустардын баштапкы кыймыгына, кижининг жерге баскан алтамдарынаг жаан керектер башталып жат... Алтамдар баштап тарый аланзулу, онын кийининде там бүүдүмжилү ле бек боло берет.

Бу да кыстардын кереги эки ай мынаг кайра андый ок болгон. Олор бойлорынын төрөл жерлеринег Кан-Оозындагы производственный управлениениг экономиказы сондоп турган хозяйстволорына комсомольский путевкалу келген. Сондоп турган хозяйстволорго барып, билгирин ле жиит ийдезин берери керегинде Туулу Алтайдын бастыра жашөскүримине кычыруны олор эткен.

Энди олордын керектери кандый? Кычыруга кол салган төрт дояркадан жагыс ла Саша Помялова журт хозяйстводо иштеген, өскөлөрине дезе бу—жагы иш. Таня Максимова ла Зоя Кабанова үренгендер. Надя Голева дезе промышленностьто иштеген.

Онын да учун бу кыстардын жагы жердеги жадын-жүрүмин, ижин көрзин деп, бүгүн бисти жол кычырган.

Бу бистинг алдыста кырлар ортозында жажынган Моты-Оозы деген журт туру. Комсомолдынг путевказыла келген кыстар жолын мында токтоткон.

Көрүп турар болзо, былардын кереги баштап та-

рыйын тегиндү эмес болгон турбай. Бу Тая Максимова. Ол фермага келерде, уйды кажы жанынан саарын, ого канайып жууктаарын да билбес болгон эмтир. Онын колдоры уйдын эмчегине барып тийгелекте, онызы буландап, текпиленип турар болбос по. Кыс сүрекей кордоп, бойында сананган: «Кайдалык, саабазым!» А озогы бойынча уй саап темигип калган келиндер онын кийининен көргилеп туратан болуптыр. «Уйды учына жетире саабас болзон, эмчеги соолып, сүт тебеле, кунурап калар» — дешкилейт. Канайдар? Мойножорго база уйатту. Кыстарды бери албан-күчиле ийген кижери бар эмес.

Эмди Тая Максимова эмеш темиге берген. Онын жанында бойына бүдүмчилү, жараш кыс Саша Помялова. Онын бүдүмчилү болуп турганы, байла, Саша бойынын ижин ондоп, билип алганыла колбулу. Көрүмжилү иштеп таскайла, көп сүт саап турганы учун бу жууктарда ого комсомолдын райкомынын күндүлү грамотазыла кайрал берилген.

Надя Голева база грамота алган.

Моты-Оозынын журт улусы Надя керегинде жылу сөстөр айдыжат. Ол бого ончолорынан озо келген. Азыйда ол Горно-Алтайсктагы бөс согор фабрикада иштеген. Бу жагы ишке кыс түрген темигип, шыраңкайын көргүскен.

— Онон саап турган уйлары айрылбас. Кижини мал база сүүп билер — деп, Софья Ефремовна Вязникова мактап айдат.

— Онын колында он бир кунажын, Надя ончозын жакшы көрүп жат — деп, Михалева Евдокия Григорьевна куучынга киришти. — Жакшынак уй саачы!

— Андый эмей, а-а — деп, Софья Ефремовна эрмекке катап киришти. — Кезикте жаан да дояркалар Надя чылап иштеп болбой жат.

Бу куучын-эрмек башталарда, омок бүдүмдү Тая Максимова жөдүлдеп, та нени де айдарга сананган, же улустын куучынын үзе согуп киришпеди. Угуп-угуп отурала, бойын тудунып болбой, азыйгы ла омок, изү үниле айткан:

— Олордын уйлары — жийт кунажындар. Онын шылтузында олор пландарын бүдүрген, а менин саап тургандарым — саантызы жедип калган карган уйлар. Карган согумдарла планды канайып бүдүрөтөн...

Таня ўнин кенетийин јобожыдып, бис јаар кезе кор-
лю, катап тоомјылу айдат:

— Удабастан мен де јакшы иштеп, мен де грамота
аларым... Планымды бўдўрип, колымда турган уйлар-
дан бир де чыгым этпезим...

Ол биске катап ла ачынгандый соок кўрёт... Ол ке-
лер ой, ол туштагы јенўзи керегинде бойында бўдўмчи-
лў сананат ошкош.

— Бисти мында јакшы уткыган, иш берген, айдарда,
улустын ижемјизин бўдўрерис — деп, Таня Максимова
айдат.

— Удабас јайлуга кўчўрис. Анда барзаас, «елочка»
дейтен аппараттын болужыла уйларды саарыс... Мол-
јуны кыйалта јоктон бўдўрерис — деп, Саша Помялова
ўўре-јелелерине јўмўжип куучындайла, оморды тартып
апарарга келген шоферго колын јангыды.

Кыстар јайгы турлуга баргылап јат, а мен омордын
кийининен кўрўп, табыжын, каткызын тындап турум.
Эбире туулар унчукпай, јалбырактарла шылырайт, кай-
да да кара суу коркырап јатканы угулат... Эртеп база
ла тап адар, бу кыстар база ла эрте турар. Олўндў тўш-
кен чалынды серпий базып, уйларга келер. Омор, бу иш-
тенкей кыстар, јерди јылапаш буттарыла јылыда ба-
зар, сўўнер, каткырап, је ижин качан да ундыбас.

Менип сагыжыма Махасева Евдокия Григорьевна-
нын сўстўри кирет:

— Эп ле јакшы неме: кыстар бойларынын јегил
эмес ижин акту кўўнинен сўўп јат. Омор ишти сўўген
кийининде иш оморды качан да јаманга баштабас...

Андый... Байла, мындагы колхоз то озочыл болор ой
келер, тойлор до, балдар да болор... Јиит улусты јолго,
јангы јорукка кычырып, кўн ажар да, чыгар да... Эйе,
андый болор...

* * *

Горно-Алтайскта тўс почтампта јабыс сынду, чала
каткак чырайлу келин иштеп отуратанын бойынын ке-
ректери аайынча ого кирип јўретен улус, байла, кўргўн
болор. Бу келинин ады-јолы Полякова Зинаида Ва-
сильевна.

Бис кассага акча салып, лотерейный билетле ойноп
алган акчабысты аларга эмезе ўскў кандый бир ке-

рекке келеле, документти јастыра бичип ийген бойынча, оныла чуркуражып та турадыс. Зинаида Васильевна јуунун кыйын-шыразын көп көргөн кижн. Анчадала байрам күндерде өткөн жылдарды, канду јуунун тарызыла, өртиле јытанган јеткерлү тўндерди ле тўштерди ол эске алынат. Зинаида Васильевна, ол тушта школдын үренчиги Зина, онынчы класста үренген. Јуу-согуш башталарда ла, ол бойынун күүниле фронтко барарга күүнзеген эди.

Күндер кинодогы немедий түрген өдөтөн. Озо баштап снайперлердин Москвадагы школы. Јуунун баштапкы ла кату, соок күндери. Ол болгон коркушту күндерди Зинаида Васильевна бойынун үүре-јелезиле, Советский Союзтын Геройы Лилия Магдагуловала кожо өткүргенин качан да ундыбас. Јуу-чактын учы-түбине једип, јенүге јууктап јүрген де болзо, кенетийин сакыбаган јеткер боло бербей кайтты...

1944 жыл, 14-чи январь. Бистин токтомыр јогынаг ичкери барып јаткан јегүчил черүле Калининский областта Норва деген станцияда өштүлер кату тартыжу эткендер. Артиллериянын окторыла озор удур убалдай берген. Оштүлерди јолдон јайлада чачарга бистин артиллерия болужарга келген. Јер ле тенери бирге бергендий: тал-табыш, уур орудилердин адыжы... Мыны ончозын ундырга эмди де күч, кезикте уйуктап јатсан, түжинге де кирип турар.

Өштүлердин төс ийде-күчи турган јерлерди оодо чаап салган. Эмеш тымый түшкен. Јер ышла, тарыла тынчып, арып-јобоп калган кижн чилеп, уур тынып јатты. Је кенетийин «Коммунисттер, ичкери!» — деген јакару угулган. Атака. Шак бу өйдө өштүлер кайдан ла катап ла окло удур шыбалагылап баштаган. Командир кату тартышта кайралы јок јыгылды. Атака ичкерлеп болбой, буудактала берген. «Ичкери, јангыс ла ичкери» — деп, Лилия сананат. Мындый амадузынаг канат алынып, ол ротаны атакага кычырды. Анча-мынча өйгө бистин черү өштүлерле көстин көскө колдомдожып турала, озорды темир јолдын кажадына капсып келди. Удурлашкан немецтердин баштапкы буудагы бузулган. Темир јолдын кырына бистин улус пулемет тургузып алган сонгында, јалтанала, кайра болгон өштүлердин кийининен чокум ийген октор јаба јеткилейт.

Чаган айдың соок түни јердин үстүнде тызырап турды. Бу болгон кезем ле кату тартыжуда јегүни бистинг рота алган. Көп јуучылдар кату тартыжуда јада калды. Шыркататкан да јуучылдар көп. Лилия бойы да өлүмтикке јуук шыркалу эмтир...

Бу ок согушта Зинаида Васильевна база шыркататкан. Кыска үделештинг өйинде командир онынг кугара онго берген чырайы јаар көрөлө, санбат јаар жылып та туруп болзо, барзын деп јакарган. Канайдар, приказты бүдүрер керек.

Бойынынг ичкери барып јаткан частинег эмеш ле ырап јүрерде, кандый да үндер угулган. Ыраак јокто эки киж и эрмектежет. Јок, олордынг эрмеги орус эмес. «Фашисттер!» — деп, Зинаида сезеле, удур адыжып туруп, олордынг тузагынаг уштулып јүрди. Бу өйдө советский јуучыл бойынынг јаан шыркалузын да ундып койгон... Кенетийинг тымый түшти. Олор кайда киргилей берди не? А-а...

— Руки вверх! — деп, олорды көрүп ийеле, Зинаида Васильевна кыйгырарда, өштүлер чочыганына торт ло жагыс јерге куругылай берген. Оног өштүнинг бирүзи көрүп турза, алдында үй киж и... Уй киж и болгонынынг үстүне — шыркалу. Оштү капшай ла мылтыгын ойго ала койорго сананган... Ол јүк ле сананган, јүк ле кыймык эткен, је онынг бу кыймыгы калганчы болбой кайтты. Советский јуучылдын, Зинаида Полякованын, огы озолоп ийген! Экинчи фашист бу керекти көргөн бойынча, мылтыгын тургуза ла туура таштап, эки колын өрө көдүргөн.

Олјого алган өштүни айдап алып, Зинаида ол тушта санбатка јеткен. Бойынынг улүзын көргөн бойынча Зинаида Васильевна токунап, ийде-күчи кенетийин чыга берген немедий болгон... Ол санаазын жылытып ийген...

... Зинаида Васильевнанын эмдиги профессиязы — амыр-энчүнинг, советский кижининг бүгүнг и өйдөг и каруулу ижи. Је андый да болзо... Андый да болзо, Зинаида Васильевна мылтыкты канайда тударын ундыбаган. Комсомолдынг Төс Комитедининг ого сыйлап берген чечен мылтыгы Москвада музейде чебер туруп јат. Керек болгон өйдө ол мылтык катап ла ижемчилү колдо болор.

Je Зинаида Васильевна, бастыра советский улустар чылап, жуунунг ачу-коронунг көрөргө күүнзебей јат. Ол кемге керек? Зинаида Васильевнанын көксинде эненин эрке јүреги согулып јүрет. Онын јаан ла деген кызы эмди 11-чи классты божотты. Јуучылдын кызы жуу-согуш көрбөй, амыр өзүп, үренип, амадузына јетсе — ол эне кижиге энг јаан ырыс...

Ырыс ла амыр иш — Зинаида Васильевнанын ла, өскө дө энелердинг төс кереги, ижемјизи ле јүрүмининг амадузы...

ЈИИТ ВРАЧТАР

1

... Улаган јуртта энгир түрген кирип јат. Күн кырлардын бажынан ажарга јеткелекте, бүрүнгийленип, туралардын көзнөктөринде анда-мында јалт эдип от күйе берет.

Иш эдер күн божогон. Эмди айылына јанып, билезиле көрүжип отууарга, сүүген ижин эдерге, клубка да барып келерге арга бар.

Улус клубка јуулып турдылар.

Люба ла Юля клубка барарга база шыйдына бергендер. Олор коштой турган колхозко барып, улус оору-јоболонг чеберленер иш өткүреле, онон јангы ла јанып келгендер, онын учун сүреен меигдегилеп турдылар.

— Люба, капшайла, оройтып каларыс! — деп, омок-јимек Юля меигдедет.

— Эмди ле, эмди ле, сакуп ал — деп, Люба оны токунадып, керексип турган немелерин таап болбой турды.

— Мен јангыскан барадым — деп кокурлап айдала, Юля эжиктен чыга конорго јангы ла белетенип јадарда, эжикти кем де тынг, меигдештү токулдадып ийди.

Окпөөрип калган дежурный кирип келди.

— Балыктујулда түбек болгон. Јангы ла јурт Советтег телефон соктылар, түрген болуш сурагылайт... — деп, ол солуктап түрген айдала, унчукпай барды.

Таап алган, је эмди кереги јок боло берген приколказын Люба колынан ычкынып ийди.

— Машинаны бери! — деп айдала, ол јорук јүрерде кийетен плащын илген илмек јаар басты.

Бир канча минуттынг бажында «газик» деп машина

тыйрык-мыйрык, онкыл-чинкил жолдорло Балыктуул жаар учуртып баратты.

Олорды анда сакыгылап жат, озор эмди анда сүреен керектү. Любанын анайда сананып баратканын билип ийген чилеп, шофер машинанын жоругын түргендедип ийди. Машина жаан эмес төнгө чыга конуп, санг төмөн, көрүнүп келген Балыктуулга мендей берди.

2.

Бу керек Люба Бычинова ла Юля Кыстаева баштапкы ла жыл иштеп баштаарда болгон. Озор Барнаулда медицинский институтты үренип божодоло, бойларынын күүниле ыраактагы Улаганга иштеерге келгилеген.

Жагыс ла узак иштеген, жаан таскадулу врачтар улусты жакшы эмдеп билер эмес ине, бу эки кызычак сырагай жиит специалисттер.

Мында керек жагыс таскадуда эмес, кичеенип үрениринде де болуптыр. Амадаган амадузы неге башталганын, врачтын ижи жеңил эмезин бу кызычактар туу качан, школдо үренип турар тушта, жакшы билип алгандар. Онынг учун озор колды бош салбай, эрчимдү иштеп, үредүнинг теориясын практический ишле колбоштыра үренген шылтузында иш озорго, анаар-мынаар үренген улустарга чылап, уур болбой турган.

Врачтын ижинин жастыразы билдирбей жат, ол көскө көрүнбес деп, кем де качан да ажарынбай, тенексү айда салып ийген. Же онынг айтканы чын эмезин врачтар билетен. Бастыра улустын эдип турган жастыраларынанг энг ле иле-жарт көрүнүп туратаны — врачтардын жастыралары. Ченемел өткүрер лётчик жастырган болзо, ол оодо согулып калат, врачтын жастыразы дезе ончо улуска иле көрүнүп, ол жаантайын ла эзен артарга амадап турган жаан оору кижининг жанында туруп жат. Оору кижининг төрөөндөри врачтын ижин көрүп, кандый бир учуралда медицинанынг күчи жетпес дегенине бүткүлөбей, врачтардан кайкал сакып турадылар.

Же кайкал болбой жат. Жүрүм бар, өлүм де болуп жат. Өлүмди жагыс ла түрген эрчимле, керекти жакшы билериле жеңер аргалу. Врачтын билгири онынг уур тартыжузына шүүлте берет, эрчим дезе мындый тартыжуны жылгырладат. Керектү ишти бойынын ойинде өткүрер

болзо, оору кижини аргадап алар аргалу, је врач бир ле эмеш оройтыр болзо, кижини не де аргадап болбос. Айдарда, кижинин јүрүми сенин колында болтыр, Люба, онын эзен артары сенин камаанду эмтир, Юля. Жалтаныш жоктон туружаар ла, кызыкчактар!

Элдег ле озо областьтын төс јерине телефон согул, хирургты алдыртар керек. Онын кийининде јербойында јолды јакшы билер шоферды ого удур а ийер керек болуп јат.

Улаганга барар јол, картада јуралганына көрө, чик јок узун. Ол ненин учун андый дезе, Акташтаг ары јол айдары јок коомойтып јат.

Телефонды соккон. Хирург келерим деп каруузын берген.

Токуналу боло берди. Кижинин јүрүмин аргадап алары учун тартыжу тыгып, онын учун эмди јангыс ла эмдеп турган врач тартыжып турган эмес. Ол тартыжуда больницада иштеп турган ла областьтагы эн артык специалисттер туружып јат.

Оору кижиге баштапкы болуш јетирилген. Баштап көргөжин, мында кижиде кайкагадый неме јок, је андый да болзо, кижинин јүрүми кажы бирде баштапкы болуштаг камаанду болуп јат. Жалтаныш жоктон иштегер ле, кызыкчактар. Болуш келип јат. Ол Себиде боочызынын ары јанында да болзо, кем јок. Ол келип јат, бого бойындын ойинде једип келер. Иштегер ле! Јангыскан эмеziger.

... Көзнөктин ары јанында сүүнчилү каткы, куучын, кыйгы угулат. Бу — концерт божой берерде, айылы-јуртына таркап јанып турган улус.

Көзнөктөрдө от табынаг өчө берди. Јангыс ла больницанын оды таг атканча өчпөйт.

Улус терег уйкула.

3.

Сандырулу тун өткөн. Оору кижиде јүргери тынып, уйуктай берди.

— Уйуктап јат — деп айдала, Люба столдын үстүне бажын бөкөйтип, уйуктай берди. Эмди ол өткөн тунди ойто ло туженип јатты.

... Оору кижинин тыныжы түргенделин, јаактары кугарып, мандайы терлеп, эриндери көгөрө берди.

Бөөрөкting ижи бузулган, же ооруны жаңыс ла жасты-разы жок эмдеер керек, оноң башка кижини аргадап болбос. Нени эдер? Канайдар? Ол бойы корондолып ол берердег айабас. Кыстар манзаара бердилер.

Оору улусла андый учурал каа-жаа ла болотон. Нени эдер? Мындый учуралда канайтса, жакшы болор?

Мындый сурактарды жаңыс ла Люба трубканы алып, кемле де куучындашкан кийининде бүдүрер аргалу болгон.

Телефонло куучындажып турганы — онын институттагы үредүчизи — уролог-врач болуптыр. Бу өйдө ол областьтын тос јеринде Горно-Алтайскта јүреле, мындый керек болгонун бойынын улустарынан угала, телефонды согуп ийтир.

— Кызычактар, манзаарбагар — деп, ол токуналу айткан. — Слерди неге үреткен эди, слер ол үредүгер аайынча иштегер. Ол тушта ончозы жакшы болор. Андый болзын.

— Онын ижемјилү үнин угала, бис оморкой бергенис. Мен керек дезе сүүнгенимнен улам ыйлап та ийгем — деп, соғында Юля айткан, Люба дезе күлүмзиренип, бажын јөпсингендий кекип отурды.

Кижии эзен арткан!

... Коркыду өдө берди. Же врачтын ижи мыныла божоп турган эмес. Мынан да ары не-не боло берердег айабас. Люба больница јаар мендейт.

Оору кижии эзен, онын јүрүмин ижемјилү врачтар, ыраак Улаганнан келген бу эки јиит кызычактар, корулап турулар.

4.

Жарым жыл өткөн бажында бис Улаганга ойто барып јүргенис. Ол оору кижинин салымы кандый деп баштап ла сураганыс.

— Жакшы болуп калган — деп айдала, Люба бисти база бир жаңы келген алтай, тегерик јүстү врачла таныштырды. — Ол база мединститутты божодоло, биске иштеерге келген. Бистин больницада база бир кижии кожулган — деп, Люба сүүнип каткырат.

— Юля кайда? Дежурить эдип турган ба? — деп, мен сурадым.

— Юля ба? Ол эмди городто, үренип јат. Оноң кел-

зе, балдардын врачы — педиатр болор — деп, Люба оморкогонду айтты. Бу аймакта педиатр жок болгон учун, бир тушта балдардын оорыганы көптөй бергенин мен бойым да билетем. Андый айалгала олор жөпсинер аргазы жок болгон. Эмди Юля жангыс ла гинеколог болуп иштеер эмес, же педиатр да болуп иштеер. Балдар ооры-бас, су-кадык өзөр.

Куучын тун ортозынан өдө берген. Кызычактар боль-ицанын керектери ле бойынын мынан ары бүдүретен иштери керегинде куучындап тургандар.

Олорго эмди иштеерге күч эмес пе? Күч болбой кайт-сын. Темдектеп айтса, бүгүн олор Туулу Алтайдын поэт-териле туштажарга клубка баргылаган. Же бу да тушта учына жетире отураарга келишпеди. Түрген операция эдер-ге келишкен. Олорды клубтын залынан кычырып апар-гандар. Же онызы түбек эмес. Олордын уур ижи бойы ал-дынан сүүмжилү.

Кыпта жуунак, эптү. Кижинин көзине элден озо кө-рүнүп турган неме — книгалар. Олор этажеркада сү-реен көп. Талдабай ла алып жадым: Вересаев «Врачтын бичиги», Сезан «Картиналар», Сурков, Прокофьев ле алтай поэттер. Ончолоры ого керек, ончолорын ол кычырган.

Жок, бу улус качан да кунукпас. Олордын жүрүмле колбузы бек. Олор ишти сүүп жадылар, онын учун оло-рдын ижи жаан тузалу.

ЖАҢЫ ҰЛГЕРЛЕР

ЖУРУМНИҢ АЛТАМЫ

Түби жокко түгенбей
барган жүрүм.
Учы жокко үзүлбей
учкан жүрүм.
Сен имдеп турган
оттор ошкожың.
Өчүп, күйүп,
жапылдап турадың.
Сен кожондый да,
ыйдый да болодың.
Сен ижендирип те,
Чөкөдип те турадың.
Жүрүм, —
көстин жажы.
Өлгөнниң үстүне
энчейген
Кижиниң бажы.
Жүрүм —
ырысту көстин
оды,
Энчикпей согулган
жүректин сызы.
Жүрүм —
бүтпес сакылталар,
Айдылбас амадулар.
Жалтырашкан
жылдыстарга
Жапшынып калган
санаалар.

Жүрүм —
ол көстөр,
өртөгөн, өштөгөн,
сүүген, сүрген,
сакыган, санааркаган
көстөр.

Жүрүм —
кабайдан
карануй орого
жетире алтам.
Ол алтам
учы жок то
болуп калар,
Ол алтам
өйлөрдү озолоп,
жүрүп те калар.

Ол —
улу улустың алтамы.

Жердеги
жүрүмниң
кемжүзин кечкендер
алтамы.

Арткандары
жер ле болуп
калар,

Туман болуп
Кайылып
калар.

Мениң жүрүмим —
жаңы чыккан
күн,

Ол күнди
көрүп, уткып жүредим!

ЖАҢЫ ЖЫЛДЫҢ ТУНИ

Жаңы жылдыҥ
Түнин сакып,
Жаркынду оттор
Өчпөй күйет.
Кажы ла тураның
Көзнөги жарып,

Каткырып тургандый,
Сүүнчилү көрүнөт.
Жаңы жылдын
Түнин сакып,
Жер — планетабыс
Араай айланат.
Кайра келбес
Өйлөрдү тоолоп,
Карлу түндө
Айланат, айланат.
Эски жылды
Эрке үйдежип,
Эриккен көстөр
Кайдаар да көрөт.
Сүүнчилү күндөр,
Ырысту күндөр
Көстүн алдыла
Көрүнүп өдөт.
Жаан ырысты
Жүктөнүп алала,
Жаңы жыл
Жууктап клеедет.
Эжиктин ары жанына келеле,
Эмеш амырап
Тургандый билдирет.
Жаңы жылдын
Түнин сакып,
Жажыл чибичек
Жаранган турат.
Карлу аркада
Арткан чибичек,
Каранга күйүнүп,
Санааркап турат.
Жаңы жылдын
Ырысту түни
Уйку билбей,
Шуулайт, кайнайт.
Кажы ла жүректө
Сүүмжи толуп.
Жүрөк иженип,
Ырысту каткырат.

КОСМИЧЕСКИЙ САНААЛАР

Космический ыраактар
Катап ла катап кычырат.
Канайдар, жангыс ла санаалар
Кайдаар да ырап бар калат.

Качан да бӱтпес амаду
Жарады жок тенгистий.
Ракета чылап кӱзӱрөп,
Орӱ шунуй бергендий.

Жӱрек дезе кӱгӱсте
Ортӱлип турган немедий.
Жӱрӱм берген јер-эне
Жӱректе илинип калгандый.

Кӱгӱргӱн чокту јылдыска
Кӱзимле кожо јеткемдий.
Кайкалду онын јаркыны
Эркеледип ийгендий.

Ненин учун амаду
Учы жок болуп бӱтти не?
Једип болбос немеге
Једерге не кӱӱнзейт не?

Билерим, мен качан да
Космосто болбозым.
Гагарин јеткен ырыска
Качан да једип албазым.

Је бир тужунда керептер
Јылдыстарла уч јӱрер.
Мендий ле тегин улустар
Олорго једип кӱр јӱрер.

САНАНЗАМ ЛА

Сананзам ла, сен анда
Сананып, сананып турадың.
Салкыннын омок кожонгында
Кандый да учур табадың.

Амаду толгон көстөрिंगле
Ак сындарды аыжтайдыг.
Ак халадын кажайып,
Көзнөк јанында турадыг.

Көзнөк шили өткүре
Көстөринди кайкап көрөдим.
Андый эрке көстөрдү
Ак-јарыкта көрбөдим.

Бу кийик талага
Кайдан келген көөркий сен?
Бүрүнкий кырларды јарыткан
Кандый јараш көөркий сен?

Кезикте түш те јеримде
Кичинек больница түжелет.
Араай јалакай эрмектү
Көөркий көзиме көрүнөт.

Оорып турган јүрегимди
Тындап, үстүме энчейет.
Толголгон торко ол чачы
Јүзимди јалбыштый ол өртөйт.

Сананзам ла, сен анда,
Салкын бийлеген кырларла.
Көзнөк јанында турадыг,
Көөркий нени сананадыг?

КАРАНГУЙДАН ЖАРЫККА

Мени бозогодон кем де сүрбес,
«Инородец» деп јамандап айтпас.
Кандый бир тонокчы једип келеле,
Карымнан кынјылап, кулга сатпас.

Кайда да Америкада чылап,
Казыр полицай кабыргамды сындырбас.
Кара чырайлу шилемир дейле,
Кандый бир расист базынып болбос.

Жок. Мен жайым Россиянын уулы,
Кайда коммунизмниг таны адат.
Кайда кандый ла укту калыктар
Карындаштардый нак жадат.

Же бу жүрүмге једип келерге,
Јенгил эмес јолдор өткөнис.
Канду баррикадалар ары јанында
Казыр өштүге чике көргөнис.

Очпос кожонгысла өштүни өртөп,
Өлүп те браадала, јенгип жүргенис.
Узүлбес тартыжуда үйелерди ээчий,
Үйелер бүгүнгү јенүлерге јеткенис.

Ленин Кремльде уйкузын ундып,
Планета салымы керегинде сананган.
Планета дезе Күнди эбиреде
Јылдарды тоолоп айланган, айланган.

Јайым, карындаштык, ырыс керегинде
Јаңы закондор телекейди кайкаткан.
Фантаст Уэльс Ильичке јолугала,
Онын сөстөрине бүтпей каткырган.

Же эмдиги јенүлер, космический учуштар
Бисти база да кайкатпай барды.
Оскө јылдыстарга јоруктап барар
Амаду бүдери јарталып калды.

Мен, улу орооннын гражданини,
Караңуй өйлөрди жайкап көрдөдим.
Конституциям бергөн ырыска сүүнип,
Келер өйдөң алаңзыбай жүредим.

Же бу планета үстүнде
Ончо калыктар ырысту эмес.
Кара чырайлу улус дейле,
Кыйнаткан улусты кем билбес!

Казыр улусты качан бирде
Карызынаг кезе тударыс.
Кара, сары, ак улустар
Карындаштардый нак јадарыс.

НАЈЫЛАР

(Куучын)

Виктор Берёзкин вагонго кирип отурды. Тышкары «Менин төрөл жерим элбек!» деп кожон угулат.

Виктор чөл жерде өзүп чыдаган. Өткөн күндөрдө институтты божоткон, диплом чемоданда. Выпускниктердин кайдаар барып иштейтенин шүүжөтөн жуунда ол комиссиянын табына салдырган: кайдаар ийер, анаар ла баргай.

Институттын директорула калганчы катап куучында жарда, ол база анайда айткан эди. Учунда оны врачтары сүрекей жедишпей турган Туулу Алтайга ийгендер.

Бир канча күннинг бажында азийгы студент Горно-Алтайскака жедип келген. Мында жайдын каан ла деген тужы да болзо, же городто жаан ла изү билдирбейт. Эбире кырлар да, город бойы да көк-жакыл агаштарга көмүлүп калган тургулады.

Эртезинде Виктор областьтыг су-кадыкты корыырынын бөлүгине кирди. Көп куучын жогынап ол ыраак ла деген аймакка главврач болуп көстөлдү.

Энгиргери Виктор гостиницада бир алтай кижиле куучындашты. Эрмек-сөзүн угужуп, Виктор ого эн ле ыраак аймак жаар врач болуп бараткам деди.

— Ол бистинг аймак ине! — деп, ол Виктордын колын ала койды. — Сен биске баратан кижитурбайын, а? Келишти, сүреен келишти, область врачты качан ла ийбегей деп сакып чөкөнгөн эдис, эмди келишкен турбай! Айса жаап таныжалык! Адым Жакшымай болор, управлениеде агроном болуп жадым. Ба-чаалта, келишкен турбай кайтты — деп, ол такып-такып айдып турды.

— Мындый тушташ болорын кем билген! — деп, Виктор онын колын база тыг тудуп, каруузын жандырды. — Же айса кожо атанатан турбайыс.

— Бистин аймактын тос жери коркушту кеен жерде — агроном оморкоп турды. — Эбиреде тайга-таш, суулар да көп, жаан-жаан өзөктөрдө жүзүн-жүүр өлөн-чөпти тоолоп, бажына чыкпазын. Агаш-ташту жыш жер. Тайгада не ан-куш учурабас деер. Сүреен, уул, сүреен. Кедертине эмеш ле туура басып чык, эликтерге быжу туштаарын, кайда ла көрзөн, чаабын ээчидип алган керекшин эмезе жедеен куран жүрер. Эмеш ырада барзанг, анды да көрөринг. Куштарды айдыжы да жок, бойын билеринг, чындап, таскылга чыккан тушта, агуналар анда тоозы жок көп. Акыр, сен агуна деп кушты көргөн бб айса жок по? — деп, Жакшымай учында сурады.

— Жок — деп, Виктор, бойынын билбезинен кемзинип, араай унчукты.

Анайып олор узак куучындажып турала, кожо атанар болуп жөптөжип алдылар.

Эртезинде Жакшымайды областной управлениеде тудуп турганы жарталды. Жакшымай эмеш эпжоксынып: «Жагыскан барарга келижетен туру сего, Виктор», — деп айтты.

— Көндүрө ле бистин айылга бар. Жакшымайдын наязы мен деп айт — деди.

Виктор үч көрбөгөн улуска канайып баратан деп ичинде сананып, араай сурады:

— А сенин жаткан туранды кайдан табатан?

— О-о! Автобустын токтогон жеринен он жаны жаар бежинчи тура болор. Тура жагы, номери де жок эди, же сен оны чүрче ле таап аларын. Темдеги: көзнөктин алды тужунда чечектер отургузып салган, туранын ары жанында агаштар өзүл жат. Ада-энем сад өскүрерге тын улус, сүрекей сүүп жат. Же, жалтанбай атан ла! О, чындап, айылда улуска мени 3—4 күнненг jedип барар де. Же, жакшы jedип бар! — дейле, Жакшымай управление жаар түргендеп басты.

* * *

Автобус городтон эрте атанды. Улус көп эмес болды. Викторго көзнөктин жанына отураарга келишти. Ол көзнөкти ачып алала, жол жакалай агаштарды ажыктап, кай-

кап баратты: чөлдө өскөн Викторго мындый ар-бүткөн солун. Бу жер кеен, жараш болтыр деп сананат. Ол каа-жаада коштой отурган улустаг жерлердинг адын сурайт. Автобус Кадынды жакалай баратты. Виктор көзнөктөг бажын чыгарып, төмөн көрүп ийди: анда тенгери көңжө-рилип калгандый көрүнди. Кадын табылу, араай агат.

Кайалар жолды эки жанынаг торт ло капсап алгандый, кыгыс этпей теңкейижет. Акыр, бу мынаг ла ары жол жок — туйук болбайсын деп, ол сананза да, жол база ла бир учукты эбире соголо, токтобой, оюн ары чөйилет. Тыйрык-мыйрык чип-чике толголып ла жадат, кырларды кыр дебей, ажып ла жадат, сууларды суу дебей, кечип ле жадат. Каскактар турумкай машинаны токто-дып болбой, тууралагылайт, суулар десе күркүрөп, ойно-гылап жаткылайт.

Автобус жоругын араайладып, саг өрө чыгып жаткан эмтир. Жол жакалай жажыл торко кебис жайгылап салгандый, ол кебисте не ле бар: жүзүн өңдү чечектер де, кыпкызыл тыттар да, байбак-байбак мөштөр дө.

Боочынын ажузына чыгала, шофер машинаны токто-дып ийди, улус табыштанып, күркүрөп чыкты. Эбире көрөрдө, Виктордыг алдында бастыра Алтай онбос жаражыла, тайга-тажыла, артыла берген сындарыла, көс кылбыгар мөңкүлериле кееркенген жатты.

Аймактын төс журтына кирер алдында ол: «Мында агроном Якшымай кайда жадып жат, кем билер?» — деп сурады. Бир жийт келин онын сурагына чечеркеп айтты:

— Якшымайды кем билбес? Ол мынаар ол жагы тудулып жаткан оромдо жадып жат. Кажы ла кижги айдып берер.

...Жагы ором... Онын ады да эм тургуза жок, тураларда номер де жок. Виктор чала алаатып, аайын таппай, ары-бери базып турды. Кайдаар? Якшымайдын айдып берген темдеги бир де турага жарабай туру ошкош. Ол тураларды тоолоп турала, учында булгала берди.

— Тапканым бу ла! — деп, ол жеңилзинип ичинде сананала, чемоданын жерге тургузып, каалганы омок ачты: «Бу эмей, бу! Бу — чечектер, а ту ол — Якшымайдын айдып турган сады!» Ого удур яблонялардын ортозынаг жажы чала жаанай берген, суйук сагалду, жалакай-жылу көстү алтай кижги чыкты.

— Якшы, якшы ба! — ол айылчызын уткып, эрмектенди.

Алтай тил билбес Виктор карганактыг «якшы» сураганын ондобой, «Бу мени Якшымайдыг нөкөри деп кайдаг биллип ийген?» — деп эмеш алаатып, айтты:

— Эйе, эйе, мен Якшымайдыг најызы эдим! Онын городто керектери бар, бачым келип болбогон.

— Көк-жарамас! А, сен Якшымайдыг најызы турбайын! Айса якшы, кем жок, якшы! — деп, карган онотыг күлүмзиренип, Викторло кол тудужып якшылашты. Экү үйге кирип, эрмек-куучынын көндүктиргилеп ийди.

Ажанып, амырап алала, Виктор журттыг төс жери жаар барды. Оны кара көстү Кызнак деп кыс баштаар болуп жөпсинди. «Якшымайдыг сыйыны болбайсын» — деп, Виктор бодоштырып сананды.

Якшымай үч конуп, жүк эниргери келди. Өскө дө көрүш-таныш улусла кожо оны Виктор база уткырга барган.

— Якшы ба, најы! — ол, улустыг ортозынан өдүп болбой, айтты.

— Э-э, жагы најы.. азийгы эки најыдаг артык! — деп, Якшымай Викторго удур тап этти. — Сен эм керектиг аайына чыгып, мындагы жүрүмге үрене берген болбойын. Адам-эшке түштиг бе?

— Кем жо-ок — Виктор каруузын жандырды. — Больницаны колго алдым, бойым слердиг айылда жадырым. Сенин ада-эненг сүреен жалакай улус эмтир! Жуугу чылап мени күндүлеген. А сыйынын Кызнак! Андый кысты бу жажыма торт көргөлөгим!

— Акыр, акыр! Мениг сыйынымнын ады Кызнак эмес. Ол канайып Кызнак боло берген? Сен нени айдып турун, сен..

— Канайып Кызнак эмес! Мен оныла экү кожо болдым. Ол меге ончозын жартап айдып берген.

— Же кем жок, үйге барзабыс, ончозы жартала берер болбой — деп, Якшымай жөпсинип, жанарга энчикпей айтты. Эки најы жагы ором жаар басты.

Тымык энир болгон. Серүүн жыбар согот. Кайда да сууныг жарадында бөднөлөр үн алышкылайт, кедери капчалда сууныг шуулаганы угулат.

Таныш турага жеткен бойынча, Виктор каалганы кап-

шай ла ачайын деерде, Якшымай эки көзи тазырайып, алаатып сурады:

— Кайдöөн кирип жадын! Эмеш бажын айланып турган болбой, а? Канайып турун! Бистин тура мынаг ары ине, сен не жазып турун?

— Жок, жок. Канайып «ары» болотон? Мен мында токтогом. Көр, туку ол Кызнак клеедири!

— А-а! Керектинг аайы чала жарталды ошкош. Ба чаалта! Билдим, билдим: сен өскө улуска кирген. Мында Тадыш өбөгөн жадып жат, Кызнак онын уулынын кызы. Сен бери канайып келген? Толуктаг ала тоолозо, бежинчи тура деп, мен сеге айттым не. А бу төртинчи!

Виктор эпжоксынып, айдар сөзин таппай турды. Бу өйдө карган Тадыш өбөгөн карын једе конуп:

— Якшы ба? Кандый келдинг, Якшымай? Кирегер ле, бу слер нени блаажып, жолдо тургулаар? — деди.

— Не киретсен? Слер канайып тураар, былар? Кижининг најызын бажынаг не блаап турганаар? Ол бистин айыл жаар барадала, слерге кайдаг кире конгон? Жаан да болзоор, жастыра кылынып жадаар, былар.

— «Најы, најы» — өбөгөн оны үзе сокты. — Бис ончобыс, үзе — најы! Најылар жок неме болбос. Бойын айткан жогын ба: бистин өйдө кижки кижиге најы, нөкөр, карындаш! Эмди не булгап турун? Кожонг до бар эмей, уксаг, ол радио до кожондойт:

Алтайда жаан агаш бар,
Ады онын мөш болор.
Албаты-жондо бир сөс бар,
«Нөкөр» деген сөс болор.

ЖЫЛДЫСТАР

Жер үстүндө жөбрен чакта жай турган.
Эбире тымык, эбире ээн ой турган.
Кара тондый кара түндө кајуда
Карган кижиге карыга берген отурган.

Жада берген койлорды ол каруулдап,
Танкы тартып, таң адарын сакыган.
Кара аркада кандый да аң багырган,
Карган койчы каран коркып отурган.

Тенгерини текши ајыктап сананган,
Жылдыстардын ойынын ол кайкаган.
Жуук жанынаң көргөн болзом мен — деген —
Же кижиге, калак, учар болуп бүтпеген!

Соок жаркынду жылдыстарды соот эдип,
Теп ле тегин темей тоолоп, ундылган.
Же кенерте селт билинип, коркыган:
Жеткер түже бербезин деп чочыган.

Жылдыстарды тоолобойтон, калак, деп,
Жайнагандый ол ичинде айдынган.
Ол бийикте ак-айастан жалтанып,
Ойто өрө көрүп болбой отурган.

* * *

Жылдар өдүп, түмөн чактар ыраган,
Жылдыстарды көп үйелер кайкаган...

Килен ару тегерилү тун турды,
Кичинек уулчак чадыр айылда отурды.

Түндүк өткүрө түмөн жылдыс көрүнөт,
Тирү, тынду немелердий билдирет.
Уулчак узак уйкузырап тым жатты,
Түш жеринде түрген учуп баратты.

— Калак, кижиге жыгылгай! — деп кыйгырат,
Чадыр айылы чек ыраакта карарат.
Бир ле көрзө, билер-билбес эзиндеп,
Жаан жылдыстар жайканыжат үстүндө.
Узак тындап, уул кыйгырат, кыйгырат.
Эбире көндөй, ээн жердий торгулат...

Түжөнгенин эртезинде уул айтты.
— Жакшы түш — деп, жокту эне унчукты.
— Учкан болзог, уур жүрбезин сен — деди.
Кеен жүрүм келеткендий бодолды...

Жакшы түшти жаантайын уул санаган,
Жаан ырыстын келерин ол сакаган.
Жылдар өткөн. Уул карыган. Жылдыстар
Түндөр сайын түнөй ле жарт жарыган!

* * *

Ыйлу, сүүнчилү жылдар, чактар жылышкан.
Ыраакта кызарып, канча катап күн ашкан.
Же бир катап жер селегендеп торгулган:
Түмөн черү түрген-түкей атанган!

Кылбырап брааткан кызыл мааныдан
артпаска

Жүреги сүүнип жинт уул мантаткан.
Жүрүм учун жүткүйтөн өйгө амадап,
Жүгүрүк атту торт учуртып бараткан.

Ичкери кайда да кеен жаңы жүрүмди
Иле көрүп келеткендий ол болгон.
Жердин үстүлө жеңил учуп, кайкалап,
Жеңүлөргө эмди ле жеткөдий чек бодолгон.

Je кенерте чымылдый ла боро ок
Једип келген... чым эткендий билдирген...
База мендеп бараткан ок бу уулдын
Көксинен өдүп, көкүп озо жүткүген.

«Сенен түрген учарым!» — деп мактанып,
Седен бүткен ок сыгырып бараткан.
Ичкери учатан ийдезин ого алдыртып,
Эзиндү өлөнгө эр жыгылып, кунуккан...

Өрө бийикте учуп жүрген шонкорды
Узак көрүп, уул эмди кайжаган.
— Кайып учарга кандый сүреен јакшы! — деп,
Шыркалу эр шымыранып айдынган.

Түн кирерде түмен жылдыс ойногон,
Апагаш жылдыс анаг түжүп, јоголгон.
— Кайран жүрүм кандый сүреен јакшы! — деп,
Калганчы сөзин уул айдып, онтогон.

* * *

Телекейдин үстүнде түмен жылдыс чалыган,
Тенгерини ајыктап, түмен калык јуртаган.
Je бир тушта јеристе өскө ой турган.
Орооныстыг ичинде омок кожојдор угулган.

Калапту ойдин канаттары болгон маанылар
Јаскы эзинге јарсылдажып јайылган.
Јаан јыргалын байрамдап, јайым ончо албаты
Элбек кызыл площадьта эзенин айдып кыйгырган.

Je кенерте бийикте жылдыстардый чолмонду
Самолёттор күркүреп, саг башка көрүнген.
Ленин оморды ајыктап, нени де айдып, күлүмзиреп,
Эбуре турган калыкка энчейип, колын көдүрген:

— Орооныстыг баштапкы ол «куштарын» көригер!
Качан бирде көрөрөөр: кайкалдар бис эдерис.
Јайым алган калыктаг јаркынду ийде табылар.
Јаңы ойгө једерис, жылдыска да једерис!..
Түби јок көк телкемди түмен калык ајыктайт.
Јайымга чыккан улустар јаан сүүнчилү тургулайт.

Тебенедий самолетло
Тымып калган браадым.
Телекейдин үстүлө
Түнде учуп браадым.
Эбире ончо жылдыстар,
Мызылдажат жылдыстар.
Айлаткыштын түбинде
Апагаш тымык жылдыстар.
Орооныстын үстүнде
Оттор арбадый жаткылайт.
Отурган улус көзине
Ак жылдыстар мызылдайт,
Ол — Октябрь отторы
Жүректерде бызырайт.
Октябрьдын чедиргендери —
Спутниктер учкулайт!
Кенетийин жүрегимди
Ийделү солун силкиди:
Кандый да чөрчөк угулып
Тургандый чек бодолды.
— Баштап Совет ороонног
Кижн ыраган! — дешкилейт.
— Айлаткышта улуска
Айылдай берген! — дешкилейт.
Кенетийин эбире
Кандый да чек тымыды.
Көзиме јаш айланып,
Бакпырыма не де токтоды.
Бастыра телекей јымырап,
База күүлеп тургандый.
Ыраак, ыраакта кандый да
Эжик ачыла бергендий.
Канча түмөн чактарды
Катап ойто санандым.
Кайда да өскө жүрүмнинг
Эн јерлери көрүнди.
Ыраак јылдыска түжеле,
Ырысту кижн нени айдар?
Байла, баштап унчукпай
Базып көрөр, јаан тынар.

Эбире кайкап ајыктап,
 Эт-јүреги јымыраар.
 — Эй, не бар мында? — деп
 Тыгдаланып кыйгырар.
 Кенетийин кайкадып,
 Кандый табыш угулар?
 Кандый неме көрүнер?
 Кандый тынду табарар?
 Анча-мынча ой өдөр,
 Улу тымык ой өдөр.
 Араайынан кенерте
 чочыдып, ол көрүнер!
 Кижидий ле кжи ол:
 Аланзыган базытту!
 Ајыктанат, унчукпайт.
 Көзінде көп суракту!
 Коркыба сен, Кжи — мен!
 Колыңды бер, тудайын.
 Мениң ыраак јеримниң
 Јаңы андый, көөркийим.
 Мындый улу кайкалды
 Кжи көрөтөн туру не! —
 Кандый јадын-јүрүмдү
 Кандый көөркий болдың не?
 Сен кжи не, кел бери.
 Көзиге мен көрөйин.
 Куучындазан, кайракан,
 Унингди мен угайын.
 Не унчукпай турадың?
 Јүрегинг сеге нени айлат?
 Мениң үним тыгдазан:
 Сеге кандый угулат?
 Јегестиген, јажарган
 Јердин үни ол болор,
 Түмен чактар түбинен
 Једип келген үн болор.
 Ол ло үнде јүрүмниң
 Ачу, ачу ыйы бар.
 Омок көрүп, сүгүнген
 Отту јарык тужы бар.
 Калыктардыг өйлөрдү
 Өдүп келген күүни ол,

Көрүжетен, сүүнетен,
Билижетен ой келген!
Кайкалду кижн, куучында.
Кандый сөзиг, күүннн бар?
Кандый јалан сенде бар?
Кандый јажыл өзүм бар?
Неге сүүннп, амадап
Јүретен улус эдигер;
Канайда ыйлап, кородоп,
ачуурканып јүредеер?
Јылдыстарды чактарга
Сананып бис јүргенис.
Қожонгыста айтканыс,
Қолыбысла эткенис.
Сүүнчилү тушта энирде
Ак јаланга барала,
Сүүгендерисле кожо бис
Јылдыстарга көргөннс.
Эрикчил тушта кунугып,
Эннргн јолго чыгала,
Ыраактагы јылдыска
Узак көрүп турганыс.
— Барып көргөн болзом — деп,
Ичисте бис айтканыс.
Айаста көп јылдыска
Аттар адап салганыс.
Үйе-чакка амадаган
Санаа-күүн болуп мен келднм,
Қалыктардын санаазынын
Канадына учуп келднм.
Ончо јүрүмди јарытқан
Октябрь деп ийденин
Орчылангнын түби јаар
Бернп ийген сөзн мен.
Айлаткышты торгултқан
«Авроранын» ыраакка
Қанча өйдн өткүре
Учуп келген огы мен.
Бис экүннн көрүшкенис —
Јүрүмдерднн көрүшкени.
Бис экүннн эзендешкенис —
Јылдыстардын эзендешкени!
1964 ј.

УЧУРАЛ ТУШТАЖУ

(Куучын)

Иван Иванович сай таштын үстүне жеңил секирип тү-
желе, кичинек чемоданын жерге тургузып, танкы азып
алды. Поезд ол ло тарыйын кыймыктап, кыыража бер-
ди, жаашка жалтырада јунулып калган вагондор селен-
дежип, жүргүлөп калды.

Пассажирский поездтин жаңы ла келген јеринде јал-
кын-жүкүрт күркүрөп, кара-көк булуттар кайнап тур-
ган. Мында дезе тегери ару, темир јолдын јанындагы
кумак кургак болгон.

— Айдарда, жааш база ла төгүндөп ийди бе? — деп.
Иван Иванович јанында турган сары флажок тудунып
алган, форменный кийимдү јиит кыстанг та ненинг де
учун сурады.

Кыс дезе калганчы вагоннын јанынан келип өгпө-
гөнчө, бир де неме айтпады. Оног флажогын төмөн бо-
жодып ийеле, Иван Ивановичти, кандый да немелер
мында тенип жүргүлөер деп бодогон аяасту, кыырантып
ајыктайла, айтты:

— Ол бистинг жерге качан јакшы јаайтан эди?..

Анайып айдала, блок-пост јаар база берди.

Иван Иванович плащын, чемоданын тудунып алала,
јымжак јолло поездтин барган аайынча ууланып басты.

Күн торт ло өртөп турган. Јолдын эки јанында турган
өлөң кажы јерде карара кургап калган, айландыра
јаңыс ла аспандардын тырсылдаганы угулат.

Јаан удабай орук јол темир јолдын линиязынан туу-
ра бурып, јаландардын ортозыла барды.

Чалдыккан өлөн, жылып калган жер тату жытанып турды. Кандый да жаңыскан учуп жүргөн баарчыктын үни угулат. Баарчык теңеринин түби өрө бойынын мөңгүн учугун там ла узада тартып бараткандый болды. «Ол учукты баарчык, байла, тиштенип алган болбой кайтсын — деп, Иван Иванович сананат. — Кужычак канадыла түрген-түрген талбынарда, учук тыркыражып, жүзүн-жүүр үнденип турганы ол болбой кайдар?»

Бир өркө ичегенинег чыга конуп келеле, ойто кире конорго сурт этти. Же ол ичегени жар кирбей, эки будына отуруп алала, мойынын чөйип, бажын ары-бери бурып отурды.

Иван Иванович бойы токтой түжеле, түби жок чаңкыр теңериде кужычак кайда учуп жүргенин табарга көрүп турды. Же, учы-кыгузы жок телкемнег өскө, нени де көрүп таппады.

Кужычак десе кайда да анда теңеринин түбинде болгон. Ол там ла бийиктеп, тиштенген учугун жерден үзе тартып алала, кожонун көк айастын түби жаар апарарга турган ошкош. Же, байла, күчи жетпеген болгодый, учукты божодып ийген. Кожон токтоп калды.

Иван Иванович жаңы ла журтхозяйственный институт божоткон. Ол эмди жолло базып, бойынын жүрүми кандый да кириш-чыгыш болгонын сананып браатты. Онынчы классты божодорго келишпеген — төртөн үч жылдын жайында черүте алып баргандар. Оног удаган сонында, төртөн тогус жылда, горстройтрестте шофер болуп иштеп турала, энирдеги школдо үренип, аттестат алган эди.

Онын кийининдеги жылдарда автожолдын институтуна кирер күүндү де болгон болзо, же ого кирерге келишпеген. Жаан удабай ол автомеханик, соңында—гаражтын начальниги болуп иштей берген.

Бир катап оны јашөскүримнин газеди озочыл шоферлор керегинде статья бичип берзин деп сураган. Новоселов оны отура ла түшкен бойынча бичип ийгенин бойы да кайкаган. Ол статьяны бир де түзөдү јогынаг газетке салып койгонын көрөлө, Иван Иванович оног тыг кайкаган.

Бир-эки неделенин бажында ол, бир де кижиге суратпай, «Автомобильный транспортты тузаланары јанынан сурактар ла шүүлтелер» деген бажалыкту статья

бичил баштаган. Бажалыгын солып салгандар, је статьяны тўней ле кепке баскандар...

Бир жылдын бажында ол јашۆскўримниг газединде литературный ишчи болуп турган, бўдўн јарым жылдын бажында дезе оны партиянын обкомы алдыртала, районный газеттиг редакторы болуп иштезин дештилер.

...Газетте иш кем јок ло барып јаткан... Ол ۆйдө Новоселов университеттин эмезе партшколдын журналистика аайынча факультедине кирер деп шўўнип јўретен. Је учы-учында келеле, јуртхозяйственный институтта болуп калды.

Чын, ого ўренерге кўч болгон. Кожо ўренгилеп турган студенттердин — кыстардын ла баштак-јардак уулдардын јентил билип алып турган немелерин ол сырапай ла ондобой, шыралап јўретен. Оны кезикте шооткылап, каткыргылап та турза, Новоселов, эмеш те ачынбай, бичиктерден тўни-тўжиле айрылбайтан.

Кандый да кўч болзо, ол институтты ончозыла тентай ла божоткон.

Ўредў божон, улусты ишке ўлештирер тушта Иван Ивановичти бир јурт территориальный управлениге главный агроном эдип ийерге санангандар. Је ол бойы управление кайда да качпас деп сананала, партиянын обкомына кирип, совхозко эмезе колхозко башкараачы ишке ийзин деп суранган. «Кызыл партизан» колхозто председатель јок деп, ол куучынга келиштире айдып отурды.

Анда председатель чындап та јок болгон. Уч жыл мынан озо бу артельдин председателин Денис Прохоровты областьтагы аш ۆскўрер эн јаан «Степной» деп совхозко ийе бергендер, ордына дезе парторганизациянын качызын Антон Бугровты тургускандар. Бир канча неделениг бажында Бугровты коштой јаткан «Первомайский» совхозко база директор эдип апаргандар.

Прохоровты да, Бугровты да Иван Иванович јакшы билетен. Газеттиг редакторы болуп иштеерде, бу совхозторго ол кۆп катап јўрген.

...Удабас Новоселовты председателге туткулаар. Ол кўн канча ла кирези јууктап клеедерде, Иван Иванович там ла јўрексиреп, токунабай турган: улус не ле деп айдышпагай? Колхозчылар оны јакшы билер, редактор болор тушта ончозыла таныжып алган, ўренер де туш-

та бу артельге улай ла келип туратан. Иш-тош кандый аайлу болуп барбагай? Колхоз ийделү де болзо, уур айалгалу, күч хозяйство болгон.

Озо баштап Новоселов колхозко жуун ла өдөр күн келер деп сананып турган. Же энчигип болбоды.

...«Красный партизаннын» төс журты удабас көрүнип келер. Новоселов жүк ле үч километр базып өткөн дө болзо, изүге мелиреп, чамчазы терге өдүп, арказына жапшынып турды. Ол пиджагын, галстугын уштып, чамчазынын жаказын чечип алды.

Удура велосипедтү клееткен кижичи көрүнди. Ол жууктап келерде, Иван Иванович ого јол берип, туура болды. Же велосипедист кенетийин токтой түжүп, түже секирди:

— Иван Иванович пе?! Новоселов! Макалу түшташ болды! Таныбай турун эмеш пе?

Алдында райкомнын качызы болгон Павел Александровичти танырга, чындап та, күч болгон. Бу ла жуук жылдарда районнын «бажында» турган Гаврилов — эрлү күлүк болгон. Эмди Новоселовтын алдында көзинин оды өчүп, онкойып калган, бели корчойып, сагалы сарбайа өзүп калган кижичи турды. Онын тыш бүдүми иштеп жанып брааткан колхозчыга түңгей — эскирип, уужалып калган пиджак, онуп калган фуражка, майчыйта базып салган кирлү сопок.

— Э-э, Гавриловты эмди таныыр улус астай берди! — деп, ол ачу күлүмзиренип айтты.

Новоселовко ненин де учун эби јок боло берди. Же ненин учун — ол бойы да билбеди.

— Јок, јок, ненин учун анайда бодоп туругар?.. — деп, Иван Иванович токтотты. — Мен сүрекей сүүнип турум. Эзен-эзен, Павел Александрович!

Гаврилов качан ла областьта јаан иште турган. Оны кандый да јастыра керек учун ижинен чыгарала, район јаар ийген ошкош эди.

Үч жыл мынан озо Гавриловты райкомнын качызынан тал-табышла чыгарала, «Степной» совхозко, Прохоровко, парткомнын качызы эдип ийген.

Бу керектерди ончозын Иван Иванович газеттен кычырып билген. Гавриловты совхозтын коммунисттери отчетно-выборный жуунда парткомнын качызына тутпаган деп, база газетте бичилген.

Бир кезек өйгө Гавриловтон суру да јок болуп кал-

ган. Ол кайда иштеп турганын Новоселов билбеген. Оны сурулап угарга Новоселовтыг күүни де, өйи де жок болгон. Же институтты божодордыг ла алдында газетте бир заметка жүрген. Анда Гаврилов «Первомайскийде» иштеп турган, база ла парткомның качызы деп бичилиптир.

Же Гавриловтыг тыш бүдүмин көргөндө, оның жүрүми эмди де тыг ла сүүнчилү эмес болгодый. Оның учун Новоселов туктурулып жүреле, сурагын божотты:

— ...Слердинг жерде жадын-жүрүм кандый? Солун-собур не бар?

Же мынайда өскөртип ийген сурак Гавриловко жарабады ошкош.

— Жүрүмде не болзын... Одүп ле жат... түңгей эмей база — деп, ол айдала, катап ла күүлүмсиренди.

Гаврилов «түңгей ле эмей база» деген сөстөрдү аңгылап айтпаган ошкош эди, же Новоселов оны ажарып угала, санаазында база ла коомой боло берди.

Же Гаврилов ол ло тарыйын кубулып, сурады:

— Сен үредүни божодып салган бедиг?

— Эм тургуза божодып салдым ошкош, Павел Александрович. Бу бойымның районыма, жериме иштеерге келдим. — Новоселов папирозын кодорды. — Танкылазаг... Отуруп ийелик пе? Бу плащты алып, төжөнип алзаг.

Гавриловтог эмди азыйдагызынан арткан неме — топчызын топчыланбаган, ачык жакалу чамча болгон. Райкомның качызы да болуп турарда, ол галстукты каажаа ла кийетен. Байла, бу сок жагыс темдегиле бойының тегин ле кижиге болгонын, очозыла түңгей болгонын көргүзип турган болбой кайдар...

...Ол тушта оны, Новоселовты, районный газеттин редакторы эдип жагы ла жөптөгөн болгон. Гаврилов редакцияга телефон соголо, айткан:

— Кирип ийзен. Бис мында келер жылдыг кыраларының структуразын көрүп отурыс.

Гавриловтыг кабинетинде райисполкомның бир канча ишчилери отурган, оларды Новоселов билетен болгон. Эки таныш эмес кижиге отурган: бирүзи — баалу бөстөг көктөгөн, жазап гладить эткен, райкомның качызының костюмы ошкош, кара-көк костюмду, жакшынак жайгы туфлялу; экинчиси — сыгар колду, танкының ыжына саргарып калган сагалду, эскизи жеде берген, кугара

онуп, кайыш курла курчанып алган гимнастеркалу, жабызак сынду кижн.

— Айдарда, бис сенле, Коновалов, жөптөжип алдыбыспа? — деп, Гаврилов пиджакту отурган кижиден сурады. — Күчин жедер бе?

— Жетпей база... «Первомайский» совхоз качан райкомнын адын чыгарган эди? — деп, Коновалов өөркөгөн айасту айтты.

— Же, ајыктан. Бис сени сводкада ару парлар артырган деп көргүспей жадыс — деп, райкомнын качызы, кабинедице ары-бери телчип, айтты. — Сводка областка барып јат. Керде-марда ого јүк бир де гектар артызып салганы билдирзе...

— Слер мени не деп бодоп турганаар, Павел Александрович! — деп, Коновалов катап ла чугулданды. — Бис директивтерди бичип жадыс... Коомой болбос, сөзим берип турум...

— Јарады... — деп, Гаврилов јенилген аайлу эмес, карын тын арыган-чылаган ајас унчукты. Же, сен канайда шүүп алдын, Прохоров?

— Менде не? — деп, пиманастеркалу, сынар колду кижн катап сурады.

— «Красный партизанга» пар эдип канча гектарды пландап салалыктар? — деп, Гаврилов өкпөзин базыннп сурады. Ол суракты алдында да көп катап тургусканы билдирип турды.

— Бис туку качан пландап алганыс — бир мун төрт јүс гектар.

— Былтыр слерде бир мун эки јүс гектар болтон — деп, райкомнын качызы карандашла столдын үстүндеги шилге токулдатты.

Је Прохоров качыдан озолоп, токуналу айтты:

— План тургузар право бистин бойыска берилген. Бистин пландап алганыс ол.

— Көрднн бе?! — деп, Гаврилов Новоселов јаар көрүп, кыйгырган ајас сурады. Онон Прохоровко чурап барды: — Слердин правоорды кем де блашпай јат. Је бисте де... райкомдо до, шннжүлейтен право бар...

— Чын. Слер шннжүлегер ле — деп, Прохоров айтты.

— Эмди бастыра партия, бастыра ороон колхозтын јерлерин јазап тузаланары учун, бир де гектар јерди тузаланбай артырбазы учун тартыжып јат...

— Онызы база чын. Јерди билгир тузаланып билер керек.

— Сенде дезе бүдүн жарым мунг гектарга жуук јер бир де тузазы јок јадып јат.

— Арыш үрендеерге белетеп јадыс. Слер билбес кижжи болуп туругар ба? — деп, Прохоров азийгы ла аайынча токуналу үнле айтты.

Гаврилов катап ла столдын ары јанынан чыкты, кабинетле ары-бери токунабай телчип басты. Онон Прохоровтын алдына тура түшти.

— Уксаг да, Денис Захарыч... Областьта ару парларды јок эдери учун тартыжу өдүп турганын сен билеринг бе?

— Је, канайдар оны, јакшы керек. Бис дезе јоголтпызыбыс.

— Айдарда, јартап бер меге: бис ороонды азыраарыс па? — деп, Гаврилов коркыдулу ырзас этти.

Прохоров база ла сагалын сыймады.

— Кыялта јоктон.

— А бис оны иеле азыраарыс? Заводтордын ла фабрикалардын ишмекчилерин?! Городто јаткан бистин улусты? Парларла ба?

— Ашла, этле, сүтле... — деп, Прохоров тоолоп баштады.

Је райкомнын качызы оны токтодып ийди:

— Мынайыл куучындап турган кижжи — район ичинде озочыл колхозтын председатели бе? Уктын ба, редактор? — Гаврилов бойынын јерине отура түжеле, колдогыла бажын кучактай тутты.

— Је, бис озочылдарга кайдан једетен эдис — деп, Прохоров, Коновалов јаар кылчас эдип көрөлө, унчукты.

— Је, озочылдардан јозок алгадыйлардыг бирүзи... Сени көрөлө, өскөлөри не болотон?.. — Онон бажын өрө көдүрбей, торт ло чагы чыккан кижидий, араай айтты: — Је, бар, Прохоров. Арткандарыгар — ончогор барзагар да кем јок. Новоселов, артып кал.

Качан ончолоры чыга берерде, Гаврилов бажын өңдөйтти:

— Шак анайда, Иван Иванович... Эмди ле чыгар номерде Прохоровты сойып сал. Коноваловты јозок эдип тургус. Бу күлүк тенериден јылдыс кабарга јүткүбей јат, је чапкынга удура качан да барбас. Партизанщина,

оны Прохоров ундып та салгадый болгон ло. Партизанга жүргенинен бери төртөн жыл өтті... Же көрдин бе... Бот, башкарып көрзөн бого... Же, сен оны жара ла бичи...

Ол, Новоселов, чындап та, жара бичиген...

Прохоров статьяга бир де аярбады. Новоселов «Красный партизанга» кыштын учы жаар ла жаскыда көп катап келип жүрген, же Прохоров ачынып-тарынып турганын сөстөн дө, кылыгынан да билдиртпеген.

— Денис анча кирелү немени көрбөди эмеш пе? — деп, «Красный партизаннын» парторганизациязынын качызы Антон Бугров айтты.

— Же ненин учун партийный организация газеттин бичигенине бир де аяру этпеген? — деп, Новоселов сурады.

— Жок, бис аярганыс.

— Быыл дезе планды, андый да болзо, бир мун төрт жүс гектар пландап алганаар.

— Айса канайда... Сенийиле болзо, бис бойыбыстын тазылысты бойыс кезе чаап койотоныс па? Бистин бастыра хозяйствобыс жагыс ла мал ижиле, жадаган арышла аргаданып жат. Буудай бистин жерде тыг да өспөйтөн эмей. Бир жыл өзөр, эки жыл — жок. Арыш дезе жайтайын жакшы түжүм берип жат. Оны жагыс ла ару парга үрендеер керек. Баштапкы сентябрьдан өткүрбес керек. Сананып көрзөн... Газетке не болзын. Газет — кокур эмес эмей. Газетке соодорго жарабас...

Новоселов ол тушта Бугровтын алдында үскер кижидий отурган.

— Же, акыр, токтозын... Айдарда, бастыра область тазылын кезе чаап турган ба? Ару парларды ончозы жоголтып тургулары ине...

— Ончозы эмес те болзо, бастыра колхозтордын ла совхозтордын үчинчи үлүзи. Качан... качан Коноваловтый сөс уккур председателдер ле директор болгондо... —деп, ол кожуп айтты.

— Ондобой турум...

Бугров Новоселов жаар соок, күүн-күч жок көрүп отурды.

— Чындап та, крестьян кижинин жерегин жагы көрүп турган болзон, ондоорго күч. Бистин область жаан, бүткүл государствога түнгей. Түштүк жагында — чыкту жерлер. Анда ару парларды жоголтор керек, ончозы чын.

Күнчыгышта — кыртыш кургак. Бис дезе сырагай тундукте жадыбыс, бистинг јерлеристе чык сүрекей ас. Буудай мында өспөй турган төс шылтак — шак ла бу. — Бугров токтоп жүреле, каарган айас айтты: — Жагыс ла бу бистинг айылдажыста Коноваловто өзөт эмеш пе?

Новоселов бир эмеш унчукпай отурала, сурады:

— Је, андый болзын... Гаврилов јурт хозыаствоны јаны көрүп турган кижжи эмес... Ол озодон бери иштеген партийный ишчи дежет ине.

— Онызы чын. Гавриловло керек сырагай башка. Областьта парлады астадып јат — ол туура туруп калат эмеш пе? Ого сводкада бойынын јери база керек — деп, Бугров өкпөөргөнине туктурулып айдала, колыла јангып ииди.

Новоселов алан кайкап отуруп калды. Бугров дезе күлтүмзиренип каткырала, оног ары куучындады:

— Бистинг јерлерис кату јерлер, Иван Иванович... Күннинг-айдын аайы оног до кату. Мында андый, Прохоровтый, улус ээзи болбогон болзо, торолоорго келижер эди. Андый улусты чеберлеер керек, а сен дезе оны — статьяла бажы орто јык ла!.. Анайда кижини јыга да чаап саларга узак эмес. Көрөр керек — андый учуралдар сего эмди де көп туштаар...

— Уксаг да, Антон Филимонович, — деп, Новоселов, кабагын түүп, эрмектенди. — Ол статья чындап ла јастыра болгон болзо, менде улустын көзинче Прохоровтын алдына буруумды алынар күчим једер. Газет ажыра буруумды алынарым. Је эмеш токуналу куучындажалы. Мен сениг де, Прохоровтын да өштүгер эмезим...

Бугров онын жүзи јаар лаптап ајыктап көрөлө, улу тынып, төмөн көрүп, айтты:

— Сводкалар, жүзүн-јүүр учет — онызы јок канайып болотон? Бис төртөн јылдын туркунына бойыстын јеристе эзленип, иштенип үренип албаганыс, керек мында... Тал-табышту калырууш сөстөр көп. Нениг учун үренип албаганыс — онызын мен билбезим. Ончо немелерди јартаар аргам јок — үредүүм јетпей јат. Бойымнын колхозым керегинде айдар аргам бар. Мен тегин кижжи, адырмакту сөс болзо, ачынба, тарынба... колхоз, чындапта, өскөлөрине онду јадып јат, је ол Дениске јайым башкарар, иштеер арга бергежин, бис мынайып јадар эдис пе — жүс катап артык. Эх! Јер-эне качан да јоксы-

рап калбас, сузуп ал, је билип ал! А бис десе аларга билбей јадыс.

— Канайда анайып — билбей јадыс? Јайым бергежин дегени — неме атазы? — деп, јилбиркеген Новоселов сурады.

— Неме атазы? Эмди ле эмеш өскөртө јартап берейин. Шак ла ол парларды алалык. Захардын үлүзин бергилеген ле, эмди де бергилеер, је ол ару парларды, көп эмес те болзо, артырып алар. Кругловдесе оны чек јок эдер, совхозты түредер, је бойы десе эки-үч јыл озочылдардын тоозында жедегидеер. Онызы јарт ине: ару парлардын өштүзи, озочыл агротехника учун тартыжаачы. Ого үзее-ри, бу јыл јааш жаап берзе!

— Јааш мында не керектү?

— Сүрөкей керектү... Бистин јерлерис — кургак јерлер. Бисте кышкыда кар да кереес болот, је кезикте — жаар ла жаар, тегеринин түби ойыла бергендий. Јайыла десе жааш урат. Бу јыл андый боло бергежин, ончо газеттер үн алыжар: чык јеткил, ару парлар керегинде сурак чын тургузылып јат, Коноваловтор эрлер, Прохоровторго уйат! — дежер. Немези чын болотон? Эң озо, ол чын эмес, оны јок көп суу болуп јат. Экинчизинде, онын кийининде беш јылга чыгара күйгек болор. Арыш үрендеп албазаас, нени тыгынатанык? Айдарда, сурап турганым ол—бис јердин ээзи болуп билерис пе, јок по?

Новоселов унчукпады.

— База бир темдек көрөли. Эмди ороон ичинде Рязанский областьтын магы јынгырап туру — бир ле јылга озор малдыг тоозын төрт катапка шыдар көптөпкөн, государствого эт садары јанынан үч јылдын планын бир уунда табыштырып јат. Андый ба?

— А слер бойыгар Рязаньнын пландары ла једимдери керегинде нени сананып туругар? — деп, Новоселов тенек сурак сурады. Сурактын јастыразын бойы ол ло тарыйын сезип калды. Ол јетире айткалакта, Бугров туура бурычтала, араай айтты:

— Мен Рязаньда болбогом, андагы айалгаларды ла керектерди билбезим. Озор анайда иштеп үренип алган болзо, айса болзо, озордын будына мүргүүр керек. Је керектер кандый болуп турганын көрзөн. Бистин область эт јанынан быјыл база эки план бүдүрер болуп молјонгон. Планды райондорго түжүрген, райондор — колхоз-

тор ло совхозтор сайын. Бисти жылдык үч план табыштырзын деп албадап турулар. Уч! Слерде мал ижи тын, жозокты «Кызыл партизан» көргүспезе, кем көргүзетен лежет. Мынан не болорын биллип турун ба, Иван Иванович? Бистин андый аргаларыбыс кайда? Область керегинде мен билбей турум, же биске ол план — тирү өлүмнин бойы. Уйларды өлтүретен бе, кандый? — Бугровтын уни там ла тыгын, ачынып келди. — Уйларды да өлтүрер арга бар ла... Јаш та малды эткомбинатка айдаза, айдап ла салар. Шақ анайда бир жылга беш те, алты да планды бүдүрүп саларыс. Онын кийининде не болор — тербезендеп базатан ба! Бу кандый аайлу керек — бис хозяйство башкарып билерис пе, жок по?

— Менин билеримле болзо, Прохоров эм тургуза эки де планга жөпсинбей јат — деп, Новоселов айтты.

— Ол жөпсинбей јат, онын учун — выговор. База жөпсинбей удурлашса — Гаврилов партбилединди айрырым деп коркыдар. Андый учураалдар көп болгон.

Бугров тиктой түжеле, эмеш токунап алып, онон ары јобош, чылаган униле куучынын көндүктирди:

— Је бу ла бойынча болзо, ол ло үчке отура каларыс. Эмди чотоп көр... Тоолоп билерин бе?

— Је, Антон Филимоныч... Сен Гавриловты анайда чотодор керек ише.

— Анайтпаган деп турун ба? — деп, Бугров ол ло тарыйын бурылып келди.

— Је кандый болгон?

— Ээх! — деп, Бугров колын јангыды.

Бугров чылазынду үшкүрди, јаан алаканыла јүзин арчий тартты:

— Кем јок... Көргөйс база. Је Денис ле бис экү столго бастыра малысты тургузып бербезис. Партиядан чыгаратан беги, түрмеге отургузатан беги — этсин...

Денис Прохоровты ару парлар учун, чындап та, бастыра пленумдарда, сессияларда ла јүзүн-јүүр районный јуундарда сойгылап, арбагылап туратан. Коноваловты дезе јозок эдин темдектейтендер. Коновалов эттин планын эки јарым катапка ажыра бүдүрер болуп молју алынала, бастыра областыка ады јарлалган, онын портрети керек дезе областной газетте де чыккан. Је Прохоровты ла Бугровты Гаврилов канайып та сыга базып турза, бүдүн јарымды да берерис деп айдышпагандар.

— Же, аыктанып жүрүгөр, күлүктөр,—деп, аргазы чыга берген Гаврилов ол тушта жекенген. — Уулчактар! Анайып кылынгагар — санаар кирер... Прохоровко строгий выговор берер деп шүүлте эдип турум, Бугровты база да тынг кезедер керек. Же оны баштапкы катап лаптап жакарып салактар. Бугров парторганизациянын качызы болуп иштегени удабаган. Ол бойын мынан ары канайда тудунар эмеш — көрөрис...

...Жаскыда дезе мындый керек болгон.

Денис Прохоров буудайдын кыразын эмеш астадала, кукурузаны көптөдөр деп шүүнип алган. Колхоз кукурузага эн жакшы кыра чыгарып берген, оны удобриение сүрекей жазап азыраган. Райондо дезе Бугровты баш билнетенинди тургуза ла токтот дешкен. Районго өнөтийин келген Прохоров ло Бугров колхозто мал көп, ого жылдын ла азырал жетпей жат, колхозтор бойлоры пландаар праволу деп, партиянын жуукта өткөн Пленумы аштыг кыраларынын структуразын өскөртөри жанынан жөп чыгарган, буудай дезе олардын хозяйствозында эн ле ас түжүм берип турган культура, партиянын Төс Комитеди дезе эмди кукуруза өскүрзин деп жакыган деп, узак ла тартышкылаган. Же олардын куучынын бир де укпагандар. Гавриловтыг албаданган немези мындый:

— Кукуруза кукуруза ла болбайсын, же мажакту ашты аярудан чыгарарга жарабас. Слер бастыра районды отургузып саларга турганаар ба? Кукурузадан бис болчок аш алып болбозыс, мынызын ундыбас керек.

— Бис районды отургузарга сананбай жадыс, Павел Александрович, — деп, Прохоров база катап айтты. — Же бистинг хозяйстводо мал сүрекей элбек — онызын аяруга алзагар...

Гаврилов алаканыла столго араай тажып салды.

Бу өйдө мында отурган Новоселов (ол газеттинг жакылтазы аайынча кирип келген) Прохоровтын селт эткенин сезип ийди. Мынайда алаканла какпап салганы не болотонун Новоселов азыйдан билетен.

Гаврилов дезе, жажыл сукноло жапкан столды араай торсылдадып, оного ары куучындады:

— Уксагар ла мени — деп, ол эмеш күлүмзиренеле, оного ойто ло чырайы сооп, кату боло берди. Онын үнинде азыйдагызындый кизиреген табыш жок болды: — Бис Төс Комитеттинг Пленумынын жөптөрилеле бектенип, куку-

рузаны ойиненг өткүрө көдүрерине жай бербезис. Бис Пленумнын жөптөрүн слерден коомой билип турган эмезис... Же бис мыныла коштой, журт хозяйствоны онон ары өскүрүп, тыгыздары жанынан, албатыга сүрекей көп аш-курсак белетеп берери жанынан ажындыра көргөн текши политиканы база билип жадыс... Сен, Денис Захарыч, мыны база жакшы билер учурлу эдинг... Слер былтыр тайга-ташту жерлер арчыганаар — мынызы сүрекей жакшы! Жарадып турум. Шак ол жерге кукурузаны үрөндегер. Буудай салып турган кыраны астадар тап бербезис... Слер тегин де арышка жайылып жадаар.

Бугров торт ло чыдажып болбоды:

— Акыраар, ол жердин ээзи слер бе айса бис пе?

Байла, мындый суракты Гавриловко кем де качан да бербеген. Ол столды токулдадарын да токтодын ийди.

— Же, акыраар... Слер кайда, нени айдып турганаарды билип жадаар ба?

— Бис кукурузаны ол кырага гүңгей ле үрөндеерис — артык куучын жок — деп, Бугров столго араай жүдруктап, кезе айтты. Гаврилов онын жедеен жүдругын кезек ойгө айкап көрүп турала, Прохоров жаар көрди.

— Чын, үрөндеерис — деп, Прохоров бажын жекиди. — Государствонунг жылбүзине болуп бис анайда эдерис.

— Же, канайдар... — деп, Гаврилов табыланып айдала, стөнедеги час жаар көрди. Он беш минут жокко он эки час болгон. — Эртенги күн башталгалакта, бис бу керекти бүгүн ле бюродо көрөрис. Бюро эки часта башталар. Оройтыбагар деп сурап турум.

Гаврилов мынайда айдып тура, председатель ле парт-оргко удур көрүп болбой, туура көрүп турганын Новоселов сезип салды. Акыр, онон ары не болорын учына жетире көрөр деп шүүнүп алды.

Эки часта Прохоров ло Бугров катап ла райкомдо болгон. Бюро башталып калтыр.

— Павел Александрович кандый да колхозто түргөн керекке барган — деп, приемныйда отурган техсекретарь айтты. — Бюроны экинчи качы өткүрүп жат. Павел Александрович слерди сакып алзын деп сураган. Ол удабас келер, жедип ле келзе, слердин сурак башталар.

... Гаврилов райкомго карануй кирип калган сонгында келди.

— Слердин кырагар чындап та изип калтыр — деп, ол приемныйды өдүп жадала, айтты. — Онотийин ле көрөйин деп анаар барып жүрдим..

Анайып ла турганча, бюронын члендери кабинеттен чыгып келдилер. Прохоров алаң кайкап турала, Гавриловтын кабинеди жаар болды. Бугров—онын кийининен.

— Бюронын члендери мойношкылап чыкты, Денис Захарыч, таң атканча отуратан ба дежет. Эртең тура 10 часта оноң ары куучындажар болдыс. Канайдар оны — коллегияльность дегени ол ине. Бу жуундаш деген шакпыртты, чындап та, эмеш токтодор керек. Же андый болзын, Захарыч, эртең тура 10 часта слерле эң озо куучындашкыйыс. Гостиница керегинде мен куучындажып салгам.. райкомнын акказыла. Амырагар.

..Же эртеңгизинде бюро ненин де учун жуулбады. Эки час түште болор дештилер. Түште дезе Гаврилов жедеен портфелин тарс этире жаап, айтты:

— Керек келишпей жат... Же чындап айтса, карын слердин ырызаарга келишпей жат, мени ле экинчи качыны партиянын обкомы жаар алдыртып жат. Мажакту аш үрендеп турган кыраларды астадарга турпандар керегинде сурак аайынча жуун болор. Жаксы кыра ижине уполномоченный эдил бу нөкөр Новоселовты ийер эткен. Күнүн сайын газеттин шигжүзинде болсрыгарды ундыбагар, Иван Иванович, колхоз жаар бүгүн ле атанаар..

Оны, Новоселовты, «Кызыл партизан» жаар уполномоченный эдил ийер деп темдектегенинен бери чын ла бир канча күн өдүп калган. Ол председателъле, парторгло кожо колхоз жаар атанды.

Деремнеге жууктап келеле, Прохоров ло Бугров, жангыс команда уккан чылап, кенетийин машинадан чыга конгылайла, сеялкалар жүрген кыра жаар жүгүрдилер.

— Эмди бу мындый не болды?! Буудайды үрендезиң деп жолти слерге кем берген? — деп, Прохоров аш үрендеп турган улуска кыйгырды. — Эмди ле токтодыгар..

— Токтодып та койбой база — деп айдала, аш үрендеп турган кижини уятту сөстөр айдып арбанды. — Бис божодып браадыс ине. Кече жарым түш үрендегенис, оноң түниле, бүгүн де бүткүл күнге жеде берди.

— Жолти кем берген деп сурап турум? Бу кыраны бис кукуруза үрендеер деп артызып койдыс ине.

— Бригадир, өскө кем жоп берген деер оны. Ол жоп

тө берген эмес, албанла үрөндөткөн.. Бойы туку туру, оноң сурагар.

Биске кунукчыл бүдүмдү кижги абралу жууктапкелди. Сүрөкей жылу да болгон болзо, же ол десе жылу бөрүктү, бир кулагы сан өрө сарбайа туруп калган болды.

Бригадир боожоны божодып ийерде, Прохоров ки- зирт этти.

— Же. Баш билине берген бе? — Онын азу сагалы кыймыктанып турды.

— Мында кемнинг сөзүн угар, аайына чыгып та бол- бозын — деп, бригадир күүн-күч жок айтты. — Бирүзи коркыдар, бирүзи кизиреер...

— Мен сени коркыдып турган эмезим, сен нени эдип койгон деп сурап жадым. Сен аайлап туруң ба?

— Аайлаарга меге не... Кече Гаврилов бойы мында болгон. Буудай үрендегер—божогоны ла ол деген. Үрен- деп баштабаанча мынаг атанбаган да..

Бу сөстөр Прохоровты соккондый болды. Ол тартып койгон жерге отура түжеле, бажын кабыра кучактанып ийди. Бригадир уур басып келеле, жерге коштой отура берди.

Прохоров эртенгизинде ле райкомго телефон сокты. Гаврилов областтан келгелек болтыр. Же эки күннинг ба- жында Прохоров оны телефонло таап алала, айтты:

— Павел Александрович, керек мындый... Кижинин санаа-күүнин билип аларга күч неме... Мен сенле кожо иштегеним үчинчи жылга барып жат, же мындый жыду керек эдерин деп сананбагам да... Жастыра айдып туру деп бо- добо, нени айдатаанын мен озолондыра сананып алгам... мындый жыду керек эдерин деп бодобогом... Кем жок, ме- нен угуп ал. Неме дейдин? Жок, коркыбазым... Оноң до коркыбазым. Неден коркырым? Сок жагыс немеден— бойымнын ак-чек санаамнан. Сен бойыгдыйынан база коркып жүр...

Трубкины салып койды.

... Күскиде Новоселовты база ла «Кызыл партизан» жаар уполномоченный эдип ийгендер.

Аш кирезинде ле бүткен. Же «Кызыл партизанның» колхозчылары бир де мажак жерге таштабай, бастыра ажын жууп алар улус болгонынын шылтузында Прохо- ров госуларството аш садарынын планын район ичинде

эн баштапкыларынын тоозында чик жок ажыра бүдүреле, азыралга арбынду аш уруп алды.

Ол обоолу саламды, коозоны катап соктырткан, веялка ажыра канча ла катап өткүрткен.

Өлгөн ол жыл коомой бүткөн, белетегени айдары жок ас. Кукуруза жакшы да бүткөн болзо, оны үркендеген жери ас болгон. Кукурузага белетеген кырага Гаврилов албанла буудай үркендеткени канча кирези каршулу болгонуң Новоселов жаңы ла ондоды.

Райондо аш жуунадар иштер учына једип келген болгон.

Октябрь айдын бүркүк ле соок жыбарлу күнинде Прохоров, Бугров ло Новоселов колхозтын конторазында фураж эдип урган ашты чотоп отургандар. Хозяйствонун керектерине јеткедий аштын талортозы да белетелбеген болзо, бар аш ас эмес болгон.

Районноң кижии келетени јок эмитир деп чөккөп калган соңында конторанын јанына райкомнын «газиги» келип токтоды.

Гаврилов, бого јетире машинанын жийининен јойу жүгүрген немедий, кабинетке тал-табышту кире конды.

— Је, јакшылар ба, јакшылар ба, партизандар! — деп, ол кокурлаган айас айтты. — Айдарда, тайга өрөкөннин агаш-тажын кодорып турганаар ба? Кычыргам, бистинг районный газеттен кычыргам. Слердин эрлү керектереерди газет көп бичип јат. Редакторды бойынын корреспонденти эдип ийгени сүрекей турбай... Је, јакшылар ба дейдим...

Прохоров ло Новоселов јакшылаштылар, Бугров дезе кезе-быча удур сурады:

— Бистинг фураж ажыска келдеер бе?

Гаврилов ол јаар араай бурылды.

— Сен, карындаш, шулмус ок кижии. Мен сендий улусты сүйүп јадым. Јок, фураж ашка эмес. Слердин председателигерди апарарга келдим...

Прохоров кайкаган айас бажын көдүрди.

— Чын, чын, Денис Захарыч. Сок ло жаңыс сего болуп келдим. Сен райондо узак ок болбодың.

— Тын ла керегим јок болгон, онын учун барбадым.

— Сен эмдиге ле ачынып жүрген ошкожын, Захарыч... Је, кем јок, бойыстың улус — јөптөжип койбой. Је, шыйдын...

— Не боло берген анда?

— Обкомнон бир нөкөр келген... Байла, обкомнын качызы бойы келер болор деп айдышкан. Он эки час түште жуун болор. Ончо председательдерди жууп жадыс...

— Председательдерди ончозын райкомнын качызы бойы жууп жүргөн бе? — деп, Бугров база ла унчукты.

Гаврилов тудунып, күлүмзиренди:

— Же, кырмактажарга болор эмес пе, Антон Филимоныч. Сениг тилигинин корондузын. Келген керегим... незин жажырап, тегин эмес. Мен бу коштой жаткан колхозто конгом, жуунинг алдында бойым көзимле нени-нени көрүп алайын деп бодогом. Онон сананып турала, «Кызыл партизанга» барып келзе кайдар деп шүүндим, слердиг Прохоров район жаар жолды ундып салган, аза берет эмеш пе деп корккыдым...

— Аштын заготовказы жанынан жууп жадыгар ба? — деп, Прохоров сурады.

Гавриловтын чырайы ол ло тарый соой түшти.

— Жартын айтса, ол сурак жанынан. Керек катуланган, область госуударствого он эки миллионго жуук ашты жетире табыштырбаган. Бу ойын-кокур эмес. Же... сенин, Денис Захарыч, коркор немеги жок, сен планга үзеери көп аш саткан. Сондоочыларды тыгыда силкиирис. Же сен жуунга барар учурлу. «Кызыл партизан» областыга коомой жерде эмес эмей. Же, атанактар.

Гаврилов мынайда куучындап турарда, председатель ле парторгко удур корбөй, эби жоксынып, туура көрүп турганын Новоселов база ла сезип ийди. Мынызын Прохоров то сезип ийди.

— Онызы жарт — деп, ол, өрө туруп жадып, айтты. — Парторг ло уполномоченныйды кожо апаратан ба? Олор бистин бары-жогысты база жакшы билер ине.

Гаврилов дезе бозогого једип калган, байла, калганчы суракты укпаган болгодый.

...Прохоров районнон эртенгизиндеги күнде эртен тура жаактары капшыйып калган јанды. Бригадирлерди, кладовщиктерди жууп алды. Бир де кижиге чике көрбөй, айтты:

— Ончо шоферлорды жууп, машиналарды белетегер... Фуражыйы ашты коштозын...

Бир де кижі јеринен кыймыктабады, унчукпады.

— Не тургулараар! — деп, Прохоров кенетийин кый-

гырып чыкты. — Уккан эмезеер бе... Вир де болчок ар-
тырбай, заготпунктка тартып апарзын...

Конторадан эн ле озо, бир де сѳс айтпай, Бугров
чыкты.

... Онын кийининег Прохоров ло Новоселов кѳзнѳк-
тин јанында кѳѳлеген машиналардын табыжын угуп, жу-
звоторында толтыра ашту машиналар деремнеден чыгып
браатканын кѳрѳп турдылар.

— Сен, Денис Захарыч, канайып јѳпсиндин? — деп,
Новоселов сурады.

— Карый берген болгодыйым мен, Иван Иванович, —
деп, Прохоров арай унчукты. Онон ѳшкѳрп, кошты: —
Уполномоченный кижинин, сенин санаанды Гаврилов би-
лип албазын, ајыктан.

— Јуунда парторгтор болгон бо?

— Урен ашты, карын, бербес деп корулап алганысты
јакшы дезен... Неме дедин? Парторгтор бо? Болгон. Је
бистинг Антон болбогоны јакшы... Тѳнгей ле неле де бо-
лужып болбос эди...

Шак анайда «Кызыл партизан» колхоз, районнын ѳс-
кѳ дѳ хозяйстволоры чылап ок, база ла азырал эдер аш
јок арткан.

...Ноябрьдын байрамынын кийининде, сосктор баш-
талып ла турар тушта, Гаврилов база ла Прохоров ло
Бугровты истеп, катап ла эт јанынаг јылдык ѳч план бѳ-
дѳрзин деп некеген. «Кызыл партизаннын» башкараачы-
лары база ла мойношкон. Былтыргы история катап ла
башталган.

— Је, канайдар, керектин учы-тѳбине једер керек —
деп, Гаврилов райкомнын бюрозында кекенип айтты. Ан-
да база ла Прохоров ло Бугровтыг «терезин сойып тур-
гандар». — Ару парларды астадарынаг нѳкѳр Прохоров
мойношкон, орсоннын аш јанынаг балансын ол немеге
бодобой турган болгодый. Ѳткѳн јаста «Кызыл парти-
заннын» кыраларында буудай ѳрѳндесрине мен кириш-
кенимди ончо улус билер... Былтыргы јылдагы чылап
ок, колхозтын председатели ле парторгы государственого
эт садар планды районный организациялар ѳскѳртп
койгонына удурлажып јадылар... Бу улуста кандый ла
бойынын линиязы бар ошкѳш, нѳкѳрлѳр...

Прохоров ол ок эски гимнастерказын кийгенче бол-
гон. Ол эрин сагалын улай ла сыймап отурган.

Бугров дезе, фотокарточкага соктыртарга белетенип алгандый, жаан алакандарыла тизезине тайанып алган, кыймык жок отурды.

— Же андый да болзо, озор мынайда биле тура кылынып турган деп бодооркүүним жок — деп, Гаврилов оңон ары айтты. — Жок, анайып бодоорго болбос! Бу нөкөрлөр, байла, керекти ондобогон, бистин задачаларыстын жаан учурын билбей, жастырып турган болор...

Райкомнын качызы оңон ары узак куучындаган. Учунда ол Прохоров ло Бугровты кату кезедер керек деп айтты. Прохоровто азыйгы да выговор бар учун, оны эмди кату жакарып га саица, кем жок, же Бугровко дезе выговорды бичип салар керек. Озор анайда кылынар болзо, учы-түбинде не болорын сананып көрзин, ол тушта бойлорынын жастыраларын кыска өйдин туркунына билип алгылаар...

Новоселов райкомнын бюрозынын члени эмес болгон, же ол редактор болуп иштеп тура, качы ла бюродо отурия туратан. Ол күн Новоселов Прохоров ло Бугровты көрүп отурала, озор тартыжуга чыдашкай не деп, чочыдулу сананып турды.

Новоселовко эмеш тартыжарга келишкен, ол тартыжу дегенин билетен эмей. Айла жүрүм бастыразы да тартыжу ине, бир де эмеш токтобос тартыжу. Тартыжу токтозо, жүрүм де, байла, токтоп калар. Эмди ол мында, «Кызыл партизан» колхозто, андый тартыжулардын бир чокум учуралын көстинг көскө көрди. Эм тургуза Прохоров ло Гавриловтын ортодо тартыжу «канду согуш» жоктон өдүп жат. Же качан бирде Прохоров ло Гаврилов ачык-жарык колдомдожотон өй келерин ол билип турган.

Ол тушта ого, Иван Иванович Новоселовко, бу тартыжунун тууразында туруп каларга келишпезин ол бойы билип турган...

Же чынын айткажын, ол эмди де тартыжудан туура артпаган. Бугровло куучындашканынын кийининде жаан удабай Новоселов «Кызыл партизан» колхозто солюк сүрер иштер сүрекей жакшы төзөлгөнн керегинде газетке жаан статья салган. Бугров ого туштайла, айтты:

— Көрзөн эрди... Мен дезе сени Денистин алдына акту сөзинди айдарына коркор болорын деп бодогом.

Прохоров бойы дезе ол күн бир де неме айтпады, жапык ла Новоселовтын колыннан тын тудуп салды.

Прохоровтың Гавриловло тартыжып турган тартыжузына бу статья тың да жаан болуш эмес болгон, мынызын Новоселов бойы да билтип турган. Же ол тушта ого канайып болушарын Новоселов билбей де турган. Ол каа-жаада жүк ле «Кызыл партизанның» ижи-тожын мактаган тоолу статьялар бичип салып жүрген.

Ол статьялар Гавриловко сырангай жарабай турган, же ол бир де неме айтпай жүрди.

...Бюро божогон, Прохоров ло Бурров экилези энчейип алып, кабинеттен чыга бердилер. Гаврилов дезе бюронун члендерин ле божодып ийеле, былтыргыдагызы чылап ок, айтты:

— Новоселов, артып кал.

Гаврилов столының үстүндеги чаазындарын узак ла жуунатгы:

— Сен кандый деп бодоп туруң: Прохоровко база бир выговор берер керек болды ба, кандый? Азыйдагызына эш болор эди, а?

— Ассынып турган болзон, Прохоровты ойто алдыртып та келбей? — деп, Новоселов күлүмзиренди.

— Кем жок. Мынаң ары экилези эмеш сөс уккур болор. Кышкыда малды азыраар неме түней ле жок — деп, Гаврилов айдынды.

Новоселовтын үстүне изүү суу уруп ийгендий, тура жүгүрди:

— Бурров чын шүүнген эмтир деп санаама кирди. Ол сениң санааңды туку жаскыда билип салган, Гаврилов шак ла мынайда эдерге жат деп айдып туратан.

— Нени эдерге? — деп, Гаврилов кайкай берди.

— Азырал жетпес болуп калза, сен олюрдон база ла этке мал табыштырзын деп чекеерин.

— Андый ба? — деп, Гаврилов каткырды. — Чындап та, кенкил эмтир. База нени айтты ол сеге?

— Өскө нени де айтпаган ошкош эди. Арткан куучыныстың учуры мындый болгон: бис төртөн жылдың туркунына бойыстың жеристе иштеп, онын ээзи болуп үренип албаганыс.

Гаврилов чаазындарын жангыс жерге чогул салала, нени де санаа берди. Онон араай куучындады:

— Слер экүниң ортодо жылбүлү куучын болгон болгодый... Же мениң сеге айдарга турганым мындый неме, Иван Иванович: бис керегинде, коммунисттер керетинде,

куучындар бежен йылга чыгара өдүп јат. Бис керегинде не ле дежип айдышкылайт... Анчадала анда, гран ары јанында. Је эн ле-коркуштузы бойыстын калырууштарыс ине. Слер Бугровло нени куучындашканаарды мен ончозын билбезим, айла билер кууним де келбейт. Је андый да болзо, онын тос аайын билип турум—ол парторг керекти калай көрүп јат, идеяно таскабаган нөкөр эмтир. Ээленип билбезис дегени — неме атазы ол? Бистинг эконо-мический једимдеристи бастыра телекей кайкап јат. Бистинг ишмекчилерис ле колхозчыларыс, тегин ле советский улус, кайкамчылу керектер эдип јат. Бугров дезе оны ондобой јат. Ол бистинг ижисте кандый бир эки-јангыс једикпестерди көрүп алган, онын көрзөн, кандый шүүлте эдип јат — «ээленип билбезис». Је бис экү јангыс ла ол једикпестерди көрүп билер эмезис, историяны терең аайлап билер учурлу, немени ажындыра көрүп билер керек...

— А слер... ажындыра көрүп јадаар ба? — деп, Новоселов кенейте сурап салды. Гаврилов отургушка түргөн кайра түшти. — Слер бойсоор историяны аайлап јадаар ба?

Гаврилов столдын ары јанынан араай туруп клеетти.

Гавриловтын колындагы карандаш тырс эдип калды. Бу табыш Новоселовты селт эттирди. Ол кайкаганына айландыра көрди — јок, олар кабинетте экү ле эмтир.

— Уулчак! — деп кыйгырала, Гаврилов корзина јаруу карандаштын сыныгын чачып ийди, көзиөктин јанына базып барала, тышкары јалбактап јаап турган карды ајыктап турды.

Онон ојто јерине барып отурала, база катап айтты:

— Јок. Мен сенингу уулчак чылап баштактанып турганын керегинде айдып турган эмезим... Сенингу ол таң алдынан оппозиция төзөп турганынды јаратпай јадым.

— Неме ледигер? — деп, Новоселов бажын өрө көдүрди. — Марксистско-ленинский теорияда мындый неме укпаган ошкош эдим.

— Тилинги бош салба! — деп, Гаврилов ижиреп чыкты. — Не керегинде айдып турганымды сен сүрекей јакшы билип јадын. Сенингу газетин Прохоровтын адаанын алып турганын јангыс ла сокор ижи көрбөс болбой.

— Бу партиянын райкомынын газети...

— Је јуртхозяйственный политикала, практикала

колбой Прохоров керегинде райкомнын шүүлтези эмеш башка ошкош эди.

— Ол шүүлте жастыра болзо?

— Не дедин?! — деп, Гаврилов кыйгырала, база ла оро турарга жүреле, токтоп калды. Онын отургужы кыжыража берди. — Андый ба?! Айдарда, сен бюродо не унчукпай отурган? Бойыннын оппозиционерствонды жажырып отурган ба? Же, же, бойыга болушчылар жууп ал. Онон райкомнын линиязына ачык удурлажып башта. Жажыс та райкомнын эмес..

Гаврилов «бастыра партиянын линиязына» деп айдарга барынбады ошкош.

— Шак мында дезе мен чындап та уулчак чылап отура калтырым — деп, Новоселов унчукты. — Бу ла жаны бис экү куучындажарга жетире райкомнын тоомжызын жабызатпайын деп бодогом. Же мындый райкомнын тоомжызы кайдан келер?! Мынан ары унчукпай отурбазым, иженбе, Павел Александрович.

— Андый ба? — деп, Гаврилов каткырды. — Мойнын суксурылбас па?

— Мынызы кекөдү бе, кандый?

— Жок, кайдан — деп, Гаврилов тарынган аайлу айтты. — Эх, жиптерди слерди! Жүрекканы изү күлүктөр! Мен сени не керек артырып алганымды билерин бе? Удабас районный партийный конференция болор. Сен бисте бир жылга жуук иштеп келдин. Бир эмеш тоолу жедикпестерден башка, газетти жакшы баштап жадын. Шак ол кичинек жедикпестер керегинде сенле ачык-жарык, нажылык куучындажарга санангам. Онын кийининде база мындый шүүлте бар: сени райкомнын бюросынын члени эдип алзабыс, кандый деп көрүп турун деп сурап угарга санангам...

— Эмди, айдарда, сурап укпазын ба?

— Билбей турум, билбей турум... — деп, Гаврилов колдорун жайып, бажын жайкады.

* * *

Новоселовтын мойны жаан удабай ла «суксурылды». Оны жаскары обкомнын печать аайынча бөлүги алдыртала, өскө, жаан районго редактор болуп бар дештилер. Новоселов керектин аайын юл ло тарый билип алды.

— Мынызы не — жамымды жаанадып турганы ба, кандый? — деп, ол сурады. — Айса Гавриловтын комудалы ба?

— Жаңы брааткан районноң андый комудал келбес болбой деп иженип турубис. Андагы райкомнын качызы иит те болзо, керсү уул — деп, ого айдыштылар.

— Слер мени үредүте ийген болзогор, жакшы болор эди, а? Жажым өдүп браат. Журтхозяйствениый институтка кирейин деп турум.

— Слерди божодорго биске ачу — деп, обкомдо жартын айттылар. — Бисте журналисттер једишпей јат. Журтхозяйствениыйда заочный бөлүк бар эмес пе?

Баштапкы курсты Новоселов заочно божоткон, је онын кийининде стационарга көчүп алды.

...Эмди онын чемоданында агрономнын дипломы јадыры, ол бойы дезе таныш јерлерде туру. Онын одо жында тоозын-тобракка бастырып койгон Павел Александрович Гаврилов отуры.

— Је Бугровло бис экү кожо иштеп болбойтон турус — деп, Гаврилов база катап айтты. — Онызы јарт керек. — Онон тың үшкүреле, јартап айтты: — Бугров хозяйствоны колго алган ла бойынча ару пардан сап тунды... Мени түбекке суккан неме ол... сенин болушынла...

— «Степнойдо» ару парлар чек јокко јуук эмес пе? — деп, Новоселов күүн-күч јок айтты. — Айла Прохоров оны баштаар да күүни јок болгодый. Јанында јерлер чыкту, туку ол јадыры — деп, ол өдүп брааткан јанмыр јаар уулады. — Анда түбекке неден улам кирген?

— Казыр санаалу кизи эмтиринг — деп, Гаврилов тижин тиштенип айтты. — Казыр эмтиринг. Ненин учун бу улустын көп сабазы казыр болуп јат?

Ол ненин де учун велосипединин колесозын тееп көрдн.

— Бис сенле экү нак јадып болбогон эдис, онызы чын — деп, ол айтты. — Анчадала ол бир куучынын кийининде. Сенин меге ачынып турганын не дезе, ол туштагы сөстөр учун эмес, сени районноң келери этсин деп некегеним учун. Чын ба? Јартын айтсан.

Новоселов дезе оны, јангы ла көргөн неме чилеп, узак ајыктап турды. Чындап та, јангы көрүп турганы бу болгодый. Јангы ла айткан сөстөринең Гавриловтын бойы,

онын ичи-бууры, санаа шүүлтөзи жап-жарт көрүндү. «Бутен көк-тенек күлүк турбай!—деп, Новоселов санаңды.— Эш неме ондобойтон, укумал тагма туру не. Бу мынызын ол алдында канайып билбеген болотон?»

— Же, не унчукпай турун? Каруузын айтсан — деп, Гаврилов ол ло үниле айтты.

«Өскө улус канайып билбеди не? — деп, Новоселов ол ло эрикчелдү санаазын сананат. — Чек билбеген деп айдарга болбос. Райкомнын качызынан чыгартып салды. «Степнойдон» база сүрдүртти. Эмди Бугровтон бойы качып барып жат. Бугровло «жаражып иштеп болбозын» бойы да билип турган турбай».

Новоселовко кандый да женил, жайым боло берди.

— Андый да болзо, «Степнойдо» не болгон? — деп, Новоселов катап сурады. — Анда Прохоровло экү база не жанынан жарашпадыгар?

— Мен эки совхозто иштегем — деп, Гаврилов Новоселовтын сурагына ажару да этпей, ошон ары куучындады. — Баштапкы совхозтын директорула түжүмди эки бөлип жуунадар прогрессивный эп-сүмө жанынан тартыжып, жарашпагам. Экинчи совхозто десе менин башкартуум торт эскирип калган, культ өйинин башкартуузы деп айдыштылар...

— Райкомдо иштегенерден бодозо... — деп, Новоселов баштап жүрөрдө, Гаврилов ого жетире айдарга да бербеди:

— Ол ок культ өйинин башкартуузын аталы. Мени бу жанынан эки жерде — совхозто ло райкомдо бурулагандар. Менин культотик болотон неем бар? Ол культ личностты мен бойым да жаратпай турум. Ол — бистин орооннын ла обществонын жадын-жүрүминде болгон кара темдек. Мен райондо андый-мындый эп-сүмөле ненин учун башкарган десе, өскө арга жок болгон. Мени түней ле андый ок эп-сүмөле башкаргандар. А сен не деп бодогон эдинг?!

Гаврилов унчукпай барды.

Гавриловтон мындый ачык-жарык куучыңды Новоселов сакыбаган. Эмди ол алдындагызынан тын кайкап калган отурды. Бир канча минут мынагозо ол Гавриловты көк тенек кижиде деп бодогон. Же качан... башкараачы кижиде кандый бир жастыраны бойынын тенеги эмесе аамайынан улам эмес, жастыраны биле тура эдил турган,

ол жастыра улуска каршулу болгонын билип турган болзо, андый кижини, ого үзеери, партийный ишчини, не деп адаарыг?

— Чындап та — деп, Гаврилов айдынды. — Жангыс ла бисти ажындыра кыйа көрбөгөр. Бисти «культовиктер» дейтенеер бе эмезе өккө чоло беретенеер бе — же бисте де жакшы база бар. Канайда да иштеген болзобус, кандый да жастыралар эткен болзобус, бис партиянын керегине... онын керегине... алаңзу жок бүдүп жүргенис. Слердин «культовик» деп турган улузыгар — Днепротэс де Магнитканы туткан, «коллективизацияны, индустриализацияны кем жок өткүргөн, социализмди бүдүрүп салган. Бу керекте мениг де бир эмеш күчим бар. Лок деп айдарыг ба?

— Жок деп айтпай турум.

— Бот ол! Андый болордо, бис неинг учун таштанчы улус болуп калганыс?

— Мен анайда айтпадым.

— Же, бу кериш-тартышты токтодып салалык — деп, Гаврилов мендеп айдала, чазын көрди. — Акыр, кижипоездке оройтып калбазын.

— Кайдаар мынайып мендеп турун?

— Райцентр жаар. Районног көчүп баратам деп төгүне, өкпөм бадышпай, айдып ийдим. Мында канча-канча жылга журтагам, үренип калдым. Бу жерле жиндигим биригип калган — канайып үзе тартайын?.. Жанынаг иштеер иш сурайын деп.

Новоселов кабагын жуурды.

— Кандый ишке суранарга туруг? Айла таап койгон бо?

— Байла, нени-нени берер болбой деп бодойдым. Бугровтын ордына «Кызыл партизанга» суранайын деп. Меге бүткөдний болзо, «культовиктин» ийде-күчин эмди де көргүзерим. Одымнын жогы өчкөлөк эмей. Же жакшы болзын. Жарым частан поезд келер учурлу.

Анайда айдала, Гаврилов велосипедин жолдын ортозына чыгарып алды.

— Акыр, акыр, сен чындап айдадың ба? — деп, Новоселов оны токтотты. — Чын болзо, ме, сеге мениг колым... Учурал болуп тушташканыс тегин болбоды деп бодоп турум. Айса болзо, экүнин жолыс база бирде кечижер болор бо!..

Гаврилов араай, билдирер-билдирбес бажын кекийле, ары болуп јорголодып-јорголодып браадала, велосипедин минип алды. Новоселов десе онын кийининен узак көрүп турала, база өскө јашы јаар ууланып басты.

Эпиргери изү эмеш серий бергендий билдирди. Учкыйузы јок чөлдиг тенгериле бириккенинен кенейте кара булут чыга конуп келди. Э-э, јааш келер, је карын, өйн јеткен болгодый — канчазын өртөөр, канчазын кызыдар. Качан да болзо өй, јүрүм кубулар учурлу ине...» — деп, Иван Иваныч сананды.

ТУУЛАРЫМ

Јүзи ышка тартылган тууларды
Јүрегим сыстап аяктап отурым.

Л. КОКЫШЕВ.

Эне-жериме, тууларга эбирип,
Эски јолыма эмди бурылдым.
Оскөн тууларды көрөлө, кенейте
Өзөгүм ачып, та неге сыстады?

Энедег чыгып, чыдаган Алтайым
Эмди мениң алдымда јадыры.
Кенейте јүрегим шимирт этире
Кожонгын токтодып, тың сыстады.

Бажымды салбай, омок көдүрүп,
Баратан јолыма карыкпай көрөдим.
Кайкалду деген јаан јүрүмге
Каткырып, сүүнип, ичкери базарым.

Алдымда јолдорым күч те болгой,
Ачыгын бедребей, чике көндүгерим.
Атту-чуулу јондор до болгой,
— Алтайдың уулы! — деп аданып јүрерим.

Кайда да болзом, кандый да болзо,
Јебрен туулардың адын адаткам.
Угы өскө уулдардың ортодо
Уйатка чегеерди тўжүрбей туткам.

Туулардын салымы — менин салымым,
Туура турбай, мен тууларла кожо.
Эди-канымла, эрмек-сөзимле
Эр жажына мен слерле кожо.

Оскөн туулардын төрөл кожоңы
Өзөгиме жажына шингип калган.
Өрө өскөн бойымды эркелеп,
Туулар мени чыдадып салган.

«Jaан амаду, jaан жүрүм» деп
Jaан сөстөрдиг учуры неде?
Тууларда улус кичинек улус па?
Тууларда жүрүм кичинек жүрүм бе?

Jaан амаду көгүсте бар болзо,
Jүрүмде бүтпес деп кем айдатан?
Эдетен иштер жолыста көп болзо,
Эренгис, тегин не туратан?

Женил жүрүмди бедреп жүргендер
Jектеп слерди таштап салгылайт.
Ачунун күндерин ундып койоло,
Албаты-жоңынын адын саткылайт.

Акту бойлорын кичееген жүдектер,
Албаты слерден астаар ба база?!
Кара ла жаңыс бойыгар учун
Көңкөрө жыгылып жүргейеер ле база!

Слердин кичинек, бортык жүрегеер
Сыстабады деп кемибис те жайнабас.
«Албаты учун жүрүгер» деп, слерге
Санаа кийдирип, кем де айтпас.

Слерден болгой, күлүктер барган,
Слер де барзаар, кем де жайнабас.
Мун жылдарга унчукпаган туулар
Эмди де ончозын көрүп унчукпас.

Жебрен туулардын ойгор көксине
Түмен өйлөрдин кыйгызы томулган.
Туулар ончозын көрүп, сананып,
Кемге де айтпай жажырып салган.

Слердин салымаар — менин салымым,
Слерден ырап барып болбозым.
Канчаны билеле, биске айтпадаар деп,
Жабарлап тууларды бурулап болбозым.

Туулардын жүреги эмдиге жетире
Амадап, иженип, сыстаганча эди.
Онын ачузын, сүүнчизин, шимиртин
Билип жүрери меге келишти.

Катунун, күчтин күндери де келзе,
Качан да слерге чындык артарым.
Өзөтөн салымыс эренгис те дешсе,
Өчөшкөн чилеп мен слерле болорым.

Кызалан өйлөрдин ачузы тужунда
Карыгып ыйлазаар, мен де ыйлаарым.
Слер каткырзаар, мен каткырарым,
Селт этсегер, кожо селт эдерим.

Көксөөрдө жуулган ийденин кезиги
Көксимде менин база бар.
Келетен жүрүмге жарык санаалу
Көрөтөн амаду менде база бар.

Ак-жарыкты көргөн тужумда
Эдетен учурлу керегим бар
Эл-жонимнын агару адынан
Айдатан сөзим менде база бар.

Төрөл тууларым,
Төрөл тууларым.
Эне-Алтайда жаан жүрүмнүн
Элчизи болуп өрө турарым.
Эмдиги үйемнин амаду-санаазы —
Келетен ол жүрүм, төрөл тууларым.

ЭНЕГЕ ЧИЙГЕН ПИСЬМО

Якшы эне, кару эне!
Кандый жүрүгөр, не табыш?
Мен уккам, слерге, эне,
Күч болгон быылгы кыш.

Одын жок, өлөг жок.
Ончозын улуска айбылаар керек.
Балдар школдо, олор оок,
Күчи жетпес.. слерге ле кинчек.

Колхозто иш түгенер эмес:
Каргана кезер, өтөк тартар...
Кичинек ле ой слерге кереес:
Казан азар, кийим јунар...

Эмди слер јаш эмес.
Эдегерге көп балдар баскан.
Јүрүмде јиит јылдар элес
Эдип түрген өдүп калган.

Колхоз-өмөлик башталардан бери
Күчи онын ижине барган.
Онын јаланду, бүктерлү јери
Омок слерди јажына сүүген.

Якшы эне, кару эне!
Өзүп келдим, үренип алдым.
Амыраар болзо, амырагар, эне,
Јиит тужугар — бурылдым.

САЛКЫННЫҢ КОЖОҢЫ

Түн ортодо кайкамчылу салкын
Тенгериле, жерле учуп кожоңдоды.
Онын араай, чөйбө кожоңын
Туулар, жылдыстар эм тыгдады.

Онын эрке күүзи көгүсте
Көп жылдарга артып калды.
Ундылган сүүшти жүрегиме тийип,
Кайкамчылу салкын катап ойгосты.

Бу салкыннын түндеги кожоңында
Түмөн кыстардын сүүжинин сөстөри.
Бу түнде күйгөн жылдыстар —
Олордын жииттерге көргөн көстөри.

Бозого эжикте жангаскан туруп,
Кайкамчылу салкын кожоңын тыгдадым.
Сүүш, жүрүмнин кожоңын угуп,
Жер-энемнин жүрүмин сүүдим.

Хабаровка.

БАЛДАРДЫҢ СТРАНИЦАЗЫ

Лазарь КОКЫШЕВ

АГАШ АРАЗЫНДА

(Анчылар ла ан-куштар керегинде)

Городтон он беш километр туура Синюха деп атту жаан содон башту кыр туруп јат. Анда өскөн агаштардын көп јарымы чибилер. Онын учун Синюханын өңи јайгыда да, кышкыда да кубулбай турар. Онык эдегинен бир канча бийик эмес сындарла бөлиткен өзөктөр түжүп јат. Бу кичинек казан ошкош өзөктөрдө јоон-јоон јойгондор, койу бүрлү чибилер, аспактар, коо теректер ле кайындар өзүп јат. Кичинек суучактарды јакалай сүрекей көп јодролор. Онын учун мында јаан эмес пасекалар бар. Пасечниктер барбак сагалду, улусла көп куучындашпас, кандый да туйук улус. Олор ар-бүткенле колболып, артык эрмек айтпас болгылап калганын јаныс ла анчылар билер. Артгы ажып, кобыларды керип келеле, пасечниктен суу суразан, ол бир де эрмек айтпай, тала сускуга суу сузуп, экелер. Быйанду сөзинге нени де айтпай, сускузын унчукпай кайра алып, ойто туразына кире берер.

Саң башка улус! Мен мындагы јерлерле јаскыда бир ле катап јүргем. Мындагы койу аралдарда көп койондор, сымдалар, күртүктер ле чайлар бар деп анчылардан угала, ол тушта олорло кожо андап јүргем.

Кеен сындардын эдегинде калба, јердин согонозы, күмели өзүп јат. Таштарда өскөн кылбыштын көбизин не деер! Базарга да коркушту. Бир ле тайкылза, кайдан ажа ла берерден маат јок. Бийик сындарга чыгып

алала, суузай берзен, кайыгнын суузы сүрекей амтанду билдирер. Бир-эки кружканы ичип алзан, түжүне де жүр — бир де суузабазын.

Эртен тура, качан ыраагында уйуктап турган тымык сындардын үстүндө таң араайын-араайын бозорып келгенде, күнчыгышта андый ок тымык үргүлөп жаткан булуттардын алдыла чичкечек кызыл чийүүлөр тартыла берет.

Бу ла тушта күртүктөр ойногылап баштайт:

— Кү-лү-лү-лү! Кү-лү-лү-лү!

Жердин үстүндө мынан жараш музыка бар эмеш пе? Качан күртүктөр ойноп токтогон кийининде, күн кырларга бийиктей бергенде, өзөктөги аралда койноктун:

— То-то-то! — деген кожоңы угулат.

Бу өйдө кандый бир карагайдын төзине отуруп алала, ан-куштардын үнин тындап, тайгада журтаган не ле тындулардын жадын-жүрүмин аякктаарга сүрекей жилбүлү.

Анайдарда, бу мында журтаган бир кезек ан-куштардын жадын-жүрүмин көрөликтер.

Күртүктөрдүн ойынга келгени

Таң жаңы-жаңы ла жарып келди. Бийик эмес кырлангнын чике ле үстүндө турган койу чибилердин ортозында, кичинек тегерик актың ичиле, жаранып алган, омок чырайлу күртүк токунап болбой, ары-бери баскындап турды. Ол тегерик акты кечире кедендеп база-ла, оноң бура согуп, токтой түшти.

— Однако... — деп, күртүк бойына айдынала, колындагы чазына көрди. Оноң ойто ло баскындап, күнчыгышта бир эмештен там ла кызарып турган булуттарды аякктады.

Ой беш час эртен тура болгон. Күртүк эбире аякктанып көрөлө, оноң белин жүктенип, ары-бери баскындап турды. Ойнойтон ой жууктап та келген болзо, же эмдиге бирүзи де көрүнбөй турганына күртүк каран ачынып, базыдын түргендедип ийди.

— Однако... — деп, күртүк база катап айдала, тегерик актың талортозына токтой түшти. — Ой беш час, а эмдиге бирүзи де жок! Ох-хо-х-ко-ко!

Бу ла өйдө танцплошадканын ары јанынан эки күртүк бијелеп чыктылар. Омок күртүк кызарып калган јиткезин колплатла арлайла, ологго удур басты. Бијелеп чыккан эки јиит күртүк оны кичинек те сеспей, кучактажып алала, площадканы эбуре «Маньчжуриянын сојокторы» деп вальс бијелеп бардылар. Эки јиит күртүктин јаныс ла өлө-чоокыр јикпелери ле кызарып калган көстөри элестелип турды.

Ойынга келген күртүк бу немелерле бијелеп болбозын билеле, колдорын белдестенип ийеле, оморды тееркеген көстөриле ајыктап, площадканын кырында турды.

Он минуттын бажында ойын-јыргалга ончолоры јеткелеп келди. Тал-табыш, кокур-кожонды кем де аайлабас боло берди! Ончолоры ойынды баштаардан озо кандый бир каруулчык тудуп алар керек деп түймежип чыктылар. Учы-учында каруулчык эдип мойыны арык, чылбыран көстү, сандырап ла калган күртүкти көстөдилер.

— Апейт ле мен бе?.. — деп кимиректенип, трахомный көстү күртүк бийик чибинин бажына чыкты.

Ары-бери ајыктап көрөлө, акта јуулыжып калган күртүктерге үстүнег төмөн канадыла јангып ийди:

— Баштагар ла!

Күртүктердин оркестри тургуза ла ойной берди:

Ко-ко, ко-ко, ко-ко, ко,
Түлү-күлү, лү, лү, лү!

Омок күртүк төжин кедейтип ийеле, эн ле чүмдү күртүгештин алдына токтой түшкен бойынча, он колун јүрегине араай јаба салып, бажын энгилтип ийди:

— Силь ву пле!¹...

Чүмдү күртүгеш јикпезин сабарларынын учыла түзедип, көстөрин кунукчылду эдип ийеле, күртүктин төжине бажын эрке салып, ол кандый бије јакыдарын сакып турды.

Күртүк төш карманында сүрекей апагаш, ару пладын сабарынын учыла чыгарып, оркестрге колыла араай јангып ийди:

¹ *Сильву пле* — француз тилле пожалуйста дегени.

— Чарльстон!

Оркестр ойной берди.

Күртүк тизелерин бириктире тудуп ийеле, оң будын туура таштап ийди. Буттарын туура-туура таштагылап, экү площадканын ортозына чыгып келдилер. Чарльстонды бијелеп билбес немелер тегине ле мыйрындажып, колго-бутка согулгылап, чаптык эткилей бердилер. Керсүлери десе бијелебей, уятка тўшпеске, площадканын кырында каран кемзингилеп турдылар.

Чынын айтса, бу немелердин бирүзи де чарльстонды бијелеп билбес болгон. Кедендеген күртүк те билбес болгон. Бу бијени ол, арткандарына көрө, оңду бијелен турганын билеле, эмди чүмеркеп, торт ло мыйрындап, тыйрындап, бүктелип, талтандап турды.

Күртүгештер оңон көзин албай турганын сезип ийеле, ол там ары барды.

Актын бери кырында бир канча күртүктер жүзүнбазын немелер куучындажып, сөс блаашкылап турдылар. Олор ойынга келген эмес, куучындажарга келген ошкош. Жымырткадаң былтыр ла жарылган күртүк колдорын карманына сугуп ийеле, каткырынып ийди:

— Ха, кайкамчылу ла!..

Оноң эбире тындап турган күртүктердин јилбиркей бергенин көрөлө, мынайда куучындады:

— Байа торт часта кедери кырланда свиданнеге келетсем, сан башка учурал болгон...

Анайда айдала, бойы оозын јаба тудуп ийди. Ончолорын анайда јилбиркедип алала, оноң, јажытту солун айдарга турган чылап, арткандарынаң араай мынайда сурады:

— Слер, байла, Мотькин пихтачы билер болбойоор?..

— Билерис, билерис—деп, арткандары айдышты.

— Башкүн мен сокор чайдын кызыла анда торт часта туштажаачы болгом... Байа торт часка келиштире Мотькин пихтачка јууктай учуп келзем, башкүн бистинг ойногон карагайдын төзинде шляпалу бир неме отуры... Мылтыкту... Корүнбеске, военный плащ жабынып алтыр... Бойы соокко бош көгөрө тонуп калган. Байла, мени энирденг ле ала сакыган болбой кайтсын... Эмеш ле болзо, тагманы көрбөй калар эдим! Бот андый неме болгон.

— Көрбөй калган болзон, эмди ойноор бедиг! — деп, арткандары улу тынып ийеле, ого жөмөжип айдышты.

— Ко, ко, ко! — деп, меге жыдып отурбазын ба! — күртүк онон ары куучындады. — Мекелеерге турган болзо, үни тен күртүктин үнине түгөй болзо кайдат!

— Бүдүжи сары неме бе? — деп, жүрүминде кандый ла анчы көргөн, жажы жаанай берген күртүк сурады.

— Эйе, Аракызынын жыдын не деп айдар! — деп, күртүк ачынып турды. — Торт ло бочкодон жытанган неме ошкош!

— Же айса ол быжу ла аксак Матпейдинг уулы эмитир... — деп, жаанай берген күртүк айтты. — Айдарда, «ко-ко-ко» деп жыдып отуры дедиг бе? Хе, хе...

— Тагмага арай ла болзо аттырып алар эдим — деп, жымырткадан былтыр жарылган күртүк айтты.

— Мылтыгынын номыры кандый? — деп, жаанай берген күртүк кангазын азып, катап сурады.

— Та, аярбадым, эки ле оосту неме турган — деп, онызы жандырды.

Ко-ко, ко-ко, ко, ко, ко.

Клү-пүлү, лү, лү, лү! — деп

күртүктердинг оркестри ойноп ло турды. Омок чырайлу күртүк чоокыр жикпелү чүмдү күртүгешти тизелери ажыра мергедеп жатты.

— Же сен ол немедег коркыба — деп, жаанай берген күртүк айтты. — Ол жүрүминде бир де неме атпаган. Айдарда, аксак Матпейдинг уулы карагайдын төзинде отуры дедиг бе? Отургай ары. Хе, хе... Антиресный ла уулдар...

— Каланы ла немеге аттыртатан кандый андый күртүк болгон ол? — деп, жаанай берген күртүктинг эмегени айтты. — Айла бала-барка эмди ойноор до жерин билбей барган! Ол Мотькин пихтачка онду күртүк ойноор бо?..

— Же карын аттырбаганы жакшы дезен! — деп, эбиреде турган күртүктер айдышты.

Нөкөрлөрининг жөмө сөзинен сүүнген күртүк олордон айрылып жадала, айтты:

— Өлтүрткелектинг өчинде барып ойноп-ойноп аладым!

Анайда айдала, бажы айланганча ла бижеледи.

Кенетийин чибинин бажында каруулда отурган тра-
хомный көстү, көзи кызыл күртүк кыйгырды:

— О-ой, уулдар! Кара ла бажырт анчылар клееди!

— Э-э, бүгүн выходной күн туру ине! — деп, жаанай берген ойгор күртүк кангазын жадыктын будагына ка-
гып, айтты. — Же айса амыр болбойтон эмтир. Эмди
көндөй лө темирлү немелер көдүрөзи бери келетен
жат! О-о, ко, ко, ко!..

— А-ай, тал-табыжаарды киреледеер! — деп, жаа-
най берген күртүктин эмегени бижезин эмдиге торт лө
токтодып болбой турган күртүктерге адылды. — Жал-
бачев келзе, жалмаштараарды сый адып ийер. Токто-
гор, токтогор!

Ончолоры биелебей, токтой бердилер. Жагыс ла ке-
дендеген күртүк бижелеп, текши чочыдуны керекке ал-
бай турды.

— Слерге не, агылу жакылта керек пе? — деп, олор-
го жаанай берген күртүктин эмегени арбанды.

— О, б-боже!.. — деп, кедендеген күртүк тарынып
унчукты. — Выходной до күнде культурно амырап бол-
бозын! Жок, мен мындай жүрүмгө чыдажып болбозым!

Онор чоокыр жикпелү күртүгешти колынан туткан
бойынча, анчылардан жажынарга, кырланды өрө жүгүр-
ди. Арткандары жажынарга Синюха деп кырдын ары
жанына бардылар.

— Коркок тыттын төзинде койонго айттыгар ба,
уулдар? — деп, жаанай берген күртүк мендей-шиндей
сурады. — Ого айдар керек! Онор башка ол билбес
болор!..

Же онын сурагын кемизи де укнай турган. Кажызы
ла бойынын тынын алып, тайга сайын таркай берди-
лер.

Бу ла жуукта тал-табышту, ойын-жыргалду кырлан-
нын үстүндө кенетийин сүрекей тымык боло берди. Жа-
ныс ла жойгоннын будагында отурган эки жоон каргаа
терлеп-бурлап келеткен анчыларды аяктап отурды-
лар.

— Г-аа! Андап жүреер бе, уулдар? — деп, каргаа-
нын бирүзи, анчылар жууктап ла келерде, кыйгырды.
— А-амыр-р-айтан күнде андабай аа!.. Күртүктер мын-
да ба-а-арр!

— Тьфу, сволыч! — деп, чочый берген анчылардын

— Бу жарыктын алдында ол көөркий койонды ла атпаган неме, байла, жок болор...

— Калбачев деп калагы неме ол көөркийди канча катап атпады деер? — деп, обоонун үстүндө отурган таан үшкүрди.

— Албаты-жон ачанатый берген, жаман, жаман болор... — деп, эмеген сагыскандар шалырашты.

— Же ол аксак Матпейдин сары уулына не жетпей турган? — деп, жаңы ла кырлагнын үстүнег учуп келген сагыскан олордын куучынына киришти. — Ого не, курсак жетпей турган ба? Амырайтан ла күнде ан-куштарды келип түймедер болды. Байа эртен тура кедери карагайдын төзінде көгөрө тоңуп калган отурган. Көрөлө, торт каткым келген!

— Бу мындай жакшы, жаскы айас күнде ол картошко отургускан болзо, оноң ого туза болор эди...

— Же онын аңчы ла болоры жок!

— Чындап та, күртүктин өтөгин коно кетеп отурган немеден нениң аңчызы болотон?

— Оны барып көрөктөр бө, үүрелер? Матпейдин уулы нени эдип отуру эмеш? Хи, хи!..

Сагыскандар платтарын мендей-шиндей тартынгылап ийеле, сары-корон Саньканы, аксак Матвейдин уулын, көрөргө бардылар.

Аксак Матвейдин уулы десе күртүктөрдү кетеп чөккөйлө, эмди сыгырткыш эдип алган, сымдалар мекелеп, жоон чибилердин ортозында отурды. Ол ары-бери аяктап, жаа-жаа чичке үндү сыгырткыжын чөйө тартат:

— Си-и-йу, си-и-йу, си-си!..

Уүре сагыскандар чибилердег ыраак жок турган жаан талдын атпак будактарына отургылап алала, оноң ары не болор эмеш деп сакып отурдылар.

— Уксан, уксан!

— Чын ла сымданың үнине түңей...

— Кижидеп немениң китрайы база бар ла... — деп, сагыскандардын бирүзи унчукты.

Кенетийин кайда да арканың ары жанында адып ийген мылтыктын ыраак табыжы угулды. Ыраак кобыларга онын табыжы «кух-х!» деп араайын-араайын торгулып калды.

— Көөркий койон база ла аңчыларга учураган эмтир — деп, сагыскандар жаңыс үнле айдышты.

— Көөркий аттыртпаган болзо, эмди бери келетен эмтир.

— Көөркийдин база артык барар жери бар эмес...

Сагыскандар мынайда куучындашкылап отурганча, кырланды төмөн түшкөн койу чибилердин ортозынан жалаазы жайылган сымда чыга конды. Ол копчы, опсыркак сагыскандарла куучындашпай, сымданын үни угулган жоон чибилер жаар ууланып барадарда, сагыскандардын бирүзи сымдадаг жарамзык үниле сурады:

— Бу мындый мендештү кайда барадыг, сымда?

— Сениг керегинг жок — деп, сымда оморкоп унчукты. — Кайда брааткам — ол мениг личный керегим...

— Хо, хо — деп, сагыскандар үшкүришти.

— Бүдүнчек көөркийди!.. — дешти.

— А слердин не керегеер бар? — деп, сымда оморкоды.

— А сени анда аксак Матпейдинг уулы сагып отурганын сен билеринг бе? — деп, сагыскандар сымдадаг бир уула сурадылар.

Бу ла бйдө чибилердин ортозынан сары Саньканын чөйбө тартып ийген сыгырткыжы угулды:

— Си-и-йу, си-и-йу, си-си!

Сымда аланзып, токтой түшти.

— Чын ла сары Санька ба? — деп сурады.

— Бүтпеске турган болзонг, бүтпе — деп, сагыскандар бир аай жарбынышты.

— Көдөнниге дроб кирзе, ол тушта бүдеринг...

— Хм... — деп, сымда аланзыды. — Чын ла сымданын үни ошкош...

— А бис база анайда бодогоныс! — деп, сагыскандар айдышты.

— Же ладна, жакшы болзын, сагыскандар! — деп айдала, сымда бура согуп, ойто кырлангнын бажын көстөп уча берди.

— Же эмди база нени эдектер, үүрелер? — деп, сагыскандар бой-бойлорунан сурашты. — Былтыргы сёлөстиг орозынан барып жем бедректер!

Сакылтада отурган Саньканы электегилеп, сагыскандар кобыны төмөн учкулай берди.

Күн тал түштег кыйа берген, эмди агаш аразында тынду ла неменин үни угулбай барды. Жаскы күнге жылынып турган аспактар ла кайындар баштарыла араай

бирүзи токтой түшкен бойынча мылтыгының чактырмазын тургуза ла кайра тартты.

— Же, тенек немеле беришпе! — деп, экинчизи оны токтодып айтты. — Тегине ок-таарыңды коротпо.

— А мында күртүктер ойногон эмтир! — деп, үчинчизи айтты. — Истерин көрзөөр дө, уулдар! Бого тузак салгадый.

— Мында былтыргы ла сегис күртүк ойногон эмтир. Олор сениң тузагыңа кирбес эмей. Јалкыгылап калган ине...

Анчылар жүктерин јерге түжүрип, от саларга, одын тажыдылар. Качан от тиркирей берерде, анчылардын бирүзи аскыш эдип, котелокко чай кайнадып салды.

Чай кайнаган кийининде ончолоры рюкзактарынан калаш, согоно, консерва чыгаргылап, тала кружкала-рына эриндерин өртөдө-өртөдө чай ичтилер.

— Азыйгы јылдарда мында ан-куш не аайлу болгон — деп, тойып алган анчылардын бирүзи, өлөңгө фуфайказын төжөп, айтты. — Эмди не де јок. Тоолу ла күртүктер арткан, оны да уулдар удабас үзе аткылан салар...

— Ол до арткан күртүктер бош јалкыгылап калган... — деп, экинчизи айтты. — Олорды эмди он до күнге кетешсен, адып болбозың...

— Же, уулдар, таңма адактар — деп, байа каргааны адарга турган анчы уул айтты. — Ан-куш јокто нени эдетен?

Уулдар серенкениң куру кабын јирме беш алтам јерге тургузып алала, кере түжүне ле аткылады. Туу-разынан уккан кижии уулдар ан-кушты анаар ла кырып јат деп бодоор.

Күн кырларга јабызай берди. Күнбадыштан јаскы серүүн эзин согуп баштады. Таңма адып чөкөгөн анчылар рюкзактарын јуунадып, түн киргелекте городко једип аларга мендедилер. Олор ээчижип алала, јаан өзөкти төмөн, былтыргы комургайларды јајырада баскылап, табылу жүргүлөп ийдилер.

Јойгонның бажында отурган јоон каргаа олорды ээчий узак көрүп отурала, оной уулдарга маказырап. кыйгырды:

— Г-аа! Катап келбегер, уулдар-р!!!

2. Койонок.

— Ол суунун ары жанында жырааларда бир боро койон журтаган эди, эмди та кайда болбогой — деп, анчылардын бирүзи айтты.

— Калачев деп уул келбеген болзо, кайда да барбас — деп, уулдардын бирүзи айтты. — Койоннын эдин ол коркушту сүүр.

Уулдар анайда куучындажып, кичинек шоркырап жаткан сууны кечкилеп алала, койу жырааларды курчагылан алдылар. Мылтыктарын кол бажына алгылап, табыш эткилебей, араай алтагылап, ары-бери аыктанып клееттилер.

Койу жыраага илинеле, та кемизи де күч барып түшти:

— Көрмөстиң койоны, көк тенери сени теп! Тьфу!..

— Араай, күрүм!

— Бу слер кандый аайлу улус? — деп, кемизи де жыраалардын ары жанынаң шыркырайт.

Оноң бойы ок база бүдүрилип, түкүринип, арбанып тура берди. Койон до кача берген болбой...

Кенетийин жыраалардын ары жанынаң кемизининг де ачу-корон кыйгызы чөйиле берди:

— О-ой, уулдар, адаар, адаар!

Ончолоры жыраалардын ары учы жаар жүгүриштилер. Јажагы јаанап калган јаан акты кечире койон кулагын кызынып ийеле, кокпондодо мантап баратты.

— Мылтыгым от алышпаган ине, тьфу! — деп, койонды ончозынаң озо көргөн анчы уул жүрексиреп турды. — Бу ла көрзөм, көрмөс жыраалардын ортозынаң чыга конуп келтир!..

Койон бир эмеш мантап барала, алаатыган көстөрүн тазырайтып, отура түшти.

Анчылардын мыдтыгы тургуза ла тарый-тарый эки катап күзүреде адып ийди.

— Јо-о, јодомой, јодомой! — деп, койон калактап-сыктап, јолды ажыра секиреле, кобыны керин алды.

— Је, ол койонды эмди бир де жыл бедрезенг, таппазын... — деп, уулдар кача берген койонды ээчий айдышты. — Је јанактар, уулдар!..

Былтыргы сөлөстинг орозынын кырында отурган эмеген сангыскандар койонго килеп, шалырашты:

жайкагылап турды. Кайда да ыраак жалаңдарда кыра сүрүп жаткан трактордыг табыжы угулат. Кыжыла аштап калган чымалылар курларын кезе тартынып ийеле, жойгондордыг төзиле курсак бедреп жүгүргилейт.

Бир де табыш жок. Жаңыс ла өзөктө турган теректердин ортозында бачырткалар табыштанат. Жаскы жылу жердинг үстүндө жиргилжин ойноп, эбире турган ар-бүткенди уйкуга бастыртпайт...

Кенетийин кобынын бажында турган койу аспактардыг ортозынаг койноктын кожогы угулды:

Амыр ла жүрген бойымды
Атпас ла неме жок болды.
Тото, тото, тото, то,
Тото, тото, тото, то!
Комургай курсак аш эмес,
Городской уулар анчы эмес!
Тото, тото, тото, то,
Тото, тото, тото, то!

Анайда комудап кожондойло, койон токтоп калды. Арканыг ол жанында анчыларга жаңы ла аттырганын эске алала, токтогон болбой кайтсын. Оног башка ол түжүне ле кожондоп жүрер эди. Койонго кожондоорго до жеткер. Же бу мындый жылу, сүүнчилү жаскы күнди көрүп отурала, койон канайып кожондобос! Уккулагай ары! Койон ол кирези жеткер көрбөгөн бө?

Койонго жүрүм база керек. Койонго кожон база керек! Сары Саньканыг санаазы эмди кайкап отурган болбой. Сымдаларын кетебей, эмди сынды кырлай өңдөлөп клееткен болор...

Керек болзо, өңдөлөгөй ары!

Койон ал санаазын, ачу-коронун чыгара кожондоп, кожондоп ийеле, арканы одыра мантап жүре берди.

Беш ле минуттын бажында бел таштын кийининег сары Санька араай чыгып келди. Койоннын кожондогон жеринде бир де неме жок болордо, ол колыла жаңып ийеле, жерге отура түшти:

— Акыр, чай кайнадып ичер керек. Таг эртеннен ала тамагыма бир де неме тутпаган ошкожым!

Чай кайнадарга жуугында суу жок болордо, Санька жадыктын алдында эмдиге ле кайылбаган карды котелогына тыктайла, аскышка илип салды. Плащын жерге

јалбайта төжөйлө, тон-өдүгин чечип, чалкойто амырап јатты.

Бийик айас тенгериде тейлеген айланып турганын узак ајыктап јадала, билдирбес јанынан уйуктап калды.

Күн ыраактагы кырдын ары јанынан көзиле араай имдеп ийеле, ажа берди.

3. Элик

Синюханын эдегинде бир куран элик бар болгон. Кыш түшсө ле, ол куран элик Синюхада кыштап аларга, чөлдөрдөң келетен. Јайыла ол чөлдөрдө салган кыралардын кылгаларын отоп, күс келгенде, сула ла буудай јип семирп алала, келетен күлүк болгон. Кыш өдүп, јайдын күндери једин ле келгенде, куран көп кырлардарды ажып, түрген сууларды кечип, чөлдөр јаар јүре беретен.

Јаскы јылу энгирлерде ол мында, бийик эмес таскылдын бажында турган бөкөн кайыңнын төзинде салган туска келетен. Тусты кандый күнде јийтенин ол јакшы билетен. Онын учун оны кетеген көп агчылар оноң туку качан чөкөгилеп калган. Ол андый-мындый шалыр, кийик эмес, сүрекей культурный, санаалу элик болгон.

Бөкөн кайыңнын төзине салган тусты ол элик бойынын тургускан расписаниези аайынча јип туратан учун, оны эмдиге бир де агчы кетеп болбогон.

Ол эликтинг тыттынг төзине кадап салган расписаниези кандый болгонын көрөликтер.

Расписание:

1. Понедельник — Барып тус јиир. (Ненин учун дезе выходнойдо андаган агчылар понедельник күн ишке чыгарга, ол ло күн энгирде јангылап јат).

2. Вторник — Келишсе, тус јиир айса калба отоор. Тус јизе артык.

3. Среда — Арказын јыжатан күн.

4. Четверг — Балтырган отоп, сууга киретен күн.

5. Пятница — Диетический өлөң отойтон күн.

6. Суббот — Амырајтан күн.

7. Воскресен — Түжүле маневр эдетен күн.

Бу эликтин өрөги расписаниезин көргөнисте, агчыларла ол нениң учун тушташпай турганы эмди биске јарт. Агчылар оны амырайтан күнде эмезе субботто кетегилеп јат ине. Расписание аайынча агчылар ого кайдаг туштайтан! Бот ол андый сүмелү. расписаниелү элик болгон.

Онын учун кезикте көп улус расписаниези јок болгонун көрөргө, эмеш ачу болуп јат.

Ту бооро Калбак-Таштын јанына каланы Калбачевке аттырган койон расписаниелү јүрген болзо, кара көөшкө кирер беди? Эмди расписаниезин кычырып, тал кемирип, сагалы барбандап отурап эди Бот расписание јоктыг кереги ол.

Је, эмди эликти көрөликтер.

Куран јаңы ла туруп алала, тыттын төзинде кадап салган расписаниезине көрди. Арказын тыттын сырак будагына јыжып:

— Тэк... эртен понеделник — деп унчукты. — Хм, хм...

Эликтин бу сөстөрин: «Эрген агчылар тогус часта ишке чыгарга меңдегилеп, бүгүн ончозы јүргүлей берген, барып тус јиир керек» — деп ондоор керек.

Анайда айдала, элик энир киргелекте, бир эмеш ажанып аларга сындарды одыра меңдебей одорлоп, тус јаар ууланды. Ол каа-јаада бажын бийик көдүрип, кулактарын олий-селий салып, кара тумчугыла кейди јыткарып турды.

Бу ла өйдө аксак Матвейдин уулы бөкөн кайыңнын төзинде тустагы исти ајыктап турган. Балкашта базылып калган эликтин изин ол сабарыла сыймап көрөлө, тумчугынын бажын тырмап ийди.

— Сақып көрөтөн бө айса јанатан ба... — деп, ол алаңзыды.

Оноң ажа берген күнди ээчий көрүп, өзөк төөн түшкен јол јаар ајыктайла, унчукты:

— Алдырбас, түниле де јана бербей!

Бозом түрген кирип келди. Санька калганчы катап таңкылап алала, эскизинең чирип бараткан манакайга кирип, томонокторго тиштетпеске, плащыла бүркенип алды. Је канайып та бүркензе, томоноктор ого амыр бербей турды.

Тууларга, кобыларга ла өзөктөргө бозом түже бер-

ди. Күнчыгышта борорып турган кырлардын үстүне та кем де энир чолмонды кўйдүрүп ийгендий болды.

Элик туска бир эмештен там ла жууктап келеткен. Же кенетийин онын тумчугына кемниг де жыды жаба сокты. Алаатыган бойынча элик токтой түшти. Расписание аайынча бүгүн мында кемниг де жыды жок болор керек болгон.

— Странно... — деп, элик кимиректенеле, мойнынын чөйө тудуп, эбире катап ла жытай берди.

«Жыт. Кемниг де эмес, сары Саньканын жыды. Артык кемниг де эмес. Айса, жыдын артызып салала, бойы жана берген болор бо?..» Элик ичкери база бир канча алтамдар эделе, кенетийин чочыган бойынча токтой түшти.

Манакайда содойып калган Саньканын сомын көрөлө, элик кенетийин жаман үниле бар-жок күчиле багырып ийди. Онон эки-үч ле калыйла, жырааларды жыга табарып, жуугында турган аралга чүрче ле кире конды.

Коркыганы өдө берерде, элик Саньканы жүзүн-жүүр айткылап, Синюханы өрө менгебей жүре берди. Ачынган элик оны не деп айткылабады деер? Карын сары Саньканын капшай ла жанганы жакшы.

Таң атканча оны тайга-ташла айткылап жүрген эликтин сөстөрүн уккан болзо, ол катап качан да андап келбес эди...

«ЖАДАЛУ-КАИА»

(Учы)

Сары-Таң ла Кызыл-Таң Камду-Бийдин журтаган өзөгине једип келди. Көргилеп турза, Камду-Бийдин болушчызы јаан от салып, кулдарын, мал чылап, таңмалап турды. Кыйын, кыйгы мында коркуш болды. Камду-Бий «бурулу» улусты жаргылап, камчылап јатты... Мыны көргөн эки анчы албатызы учун, бойынын сурузы јок билези учун коркушту ачынгылады...

Сары-Таң ла Кызыл-Таң аттарын ыжык арал јерге түжүреле, тузагылап ийди, онон бойлоры Камду-Бийдин журтына кирди.

— «Сары-Таң ла Кызыл-Таң журтыбыска кирип јат!..» — деп көдөчилеринен угала, Камду-Бий өткүрип јаткан жаргызын токтоттырып ийди...

Сары-Таң ла Кызыл-Таң бойлорын седеп тутты. Анчылар чындык кептү баскылап келди, Камду-Бийдин ширеезинин јанына келеле, јакшы сурагылады.

— Јакшы ла болгой база... — деп, чечеркеп бий айтты.

— Слерге, таңмаларга, не керек? — деп, Камду-Бий, калжуурган бүдүштү соок көрүп, сурады. Истенеек, Јылбын, Кортук кам — ончозы жүгүрижип келгиледи. Олор үзе кара-килин тонду, койрык-тейрик кылышту, узун јыдалу тургулады. Шок эки кара темир кынјы тудунып, кыйгырды:

— Түрген, түрген туткулагар! Мен кынјылайдым,

үйелеринин кийининен Кадынга агызаар!.. — деп маң-заарып турды.

...Коркушту жуу-согуш мында баштала берди. Кыйгы-кышкы, тизирт-мызырт эткен табыштар токтобой турды...

Сары-Таң ла Кызыл-Таң бастыра ого тийген өштү-лерди жеңип чыкты. Өчтөш деген байдын уулы ла Шок, Истенеек келгиледи. Бойлоры сүреен жаранган, алтын-мөңүн жепселдү жараш жорго аттар мингилеп алган... Алтын жыдаларын эки анчыга уулап алган... Сары-Таң ла Кызыл-Таң оларды адынан түжүрө тартала, аттарын божодып, оларды буттарынан тудуп, бирдег тогус кыр ажыра мергедеп ийди.

Бу өйдө кынжылаткан, куй ташка бектеткен кулдар түймөп баады. Олор жайымга чыгып болбой, жайым керегинде кожондоды. Чыгар-чыкпас үндериле кожондоп, Камду-Бийди, онын арткан улустарын коркыдып-чочыткылады... Мыны уккан От абакай ла онын бастыра угы Камду-Бийди ширеезиле Өргөөзин дөбөн тарта берди. Өргөөдө жажырып саларга санангандар.

Бу өйдө Сары-Таң ла Кызыл-Таң бастыра кыйында кынжылаткан, бектеткен кулдар-жалчыларды жайымга божодып ийди. Бойынын журтынын албаты-жонун, тирүү калгандарын, көдрөзин жайымдайт.

— Эмди барып жаңы жайым жүрүм тудугар, алтай жалаңдарга! — деп, жандырып ийди. Бойлоры — Алтын-Ай ла Алтын-Чолмоннын салымынын учурын билип аларга баргылады. Барып жадала, көрүп турза: суунын жаказында меес кырда жаан кара кайа турды. Анда Камду-Бийге ле онын уулы Шокко таңмаладала, жаан куйакту кайага бектеткен кулдар комудалду кожондоп турдылар. Эки анчы барып, оларды жайымдады. Кулдардын ортозында Омок-Мерген база болды. Ол коркушту ачана-шырадан чырайы чыгып, бойы жажы жаан карган кижиге түңгей болды. Бу оны жок көп кулдарды жайымга Сары-Таң ла Кызыл-Таң божодып ийерде, олор эки анчынын адын адап, олардын мойынынан келип кучактап, окшоп турган. Омок-Мергенди эки баатыр таныбаган.

— Мен Омок-Мерген, Омок-Мерген... — слердин нөкөрөөр. О, Сары-Таң! О, Кызыл-Таң! — деп сүүнгенин кыйгырып турды.

Сары-Таг ла Кызыл-Таг бойынын нөкөринин Омок-Мергеннин кыйынын онын чырайынаг, аккан эди-канынаг көргилеп, оны көкүдип, көстөриненг аккан жажын колдорула арчып, кыйыннын тажына жашту колдорын силкип ийди. Бу гушта турган жаан кара кайа кайыла берди, онын турган ордына ару, көк көл көрүне берди. Улустар мында колын, жүзин јунуп, јайымдалган јалагына таркай берди.

Омок-Мерген нөкөрлөрине, Сары-Таг ла Кызыл-Тагга, эки јакшынак келиндер — Алтын-Ай ла Алтын-Чолмон жүрүмге канайып турумкай турушкылаганын куучындады.

— Тургуза ла Камду-Бийдин өргөөзине озо баралыктар, јада ташты ойто блаап алып, келиндердин өчкөннн бе, өскөннн бе оног билип аларыс! — деп, Омок-Мерген айтты.

Эки анчы Омок-Мергенди токунадып токтодоло, оны јуртына, Арык-Тойго, эди-каны кирзин деп, јандырды. Мал-ажын айдап апарала, анда албаты-јонды јангы жүрүмге баштазын деп јакыйла, бойлоры ойто Камду-Бийдин өргөөзи дөөн бурылды.

Эки анчы өргөө дөөн мендеп-шиндеп барып јатса, өргөөннн эжигинин јанында от салгылап алган бийдин тоолу черүлери ары-бери јыдалу баскылап турды. Эки баатыр ол оттын јанына једип ле барып јадарда, күкүрт ошкош жаан табыш угулды. Олор чочыган бойынча тура түшкүледи... Көрүп турза: турган ак өргөө кара кайа болул калтыр, онын үстүнен буркурап чыккан кап-кара ыш чөйиллип, куйундалып, тогус кырдын ары јаны дөөн ажа берди... Байа от күйүп јаткан јерде от то јок, бир ле кижиденг өскө, черү де јок болды.

Ол сок јангыс арткан кижинин јанына базып келеле, не болгонын эки анчы сурап укты. Сок јангыскан арткан кижн Камду-Бийдин јеени болтыр. Ол коркыган бойынча бастыра билерин, көргөннн айдып берди.

Эки анчы өргөө дөөн келип јатканын От абакай көрөлө, Алтын-Айдаг ла Алтын-Чолмонног блаап алган эки күмүш јада ташты эжиктин үйдинде күйген отко көзнөгн ажыра таштап ийген. Эки јада таш отко келип түжерде, от алыжып, онын күчи ойто кайра барала, Оттин өргөөзин кайылтып ийгени ол. Камду-Бийдин бастыра бурулу угы, кара ыштын ортозына кирип,

болчоктолып, тогус кыр ажа бергени ол эмтир... Камду-Бийдинг мында сок жангыс арткан јаш јеени, эки анчыга мўргўп, айтты:

— Мен, менинг бай угым чылап, улус кыйнабазым. Мал-аш арткан болзо, меге оног энчи керек јок. Мен слерле, албатыла, кожо барарым. Улусты бай-батка угым учун оштөбөзим. Меге тийбегер, өрөкөндөр...

— Сеге кем де тийбей јат, тийбес. Айткан сөзиг — эткен керегинг болзын, ииде-санаалу кижиге болзонг, өч албазынг. Эмди сен бу јуртта артып, бир үүр мал кабырарынг. Јайы-кыжыла албатынынг малын кабырарынг! — деп, Кызыл-Тан јаш уулга айтты.

Эмди кара кайаны лаптап көрөргө, јанына базып келзе, озодо эки анчынынг эки кўмүш јада тажы кайылала, кайаны бастыра чоокырлап койтыр. Бир јарт көрүнген кўмүш чийү-јикти көрүп турза, оног Алтын-Айдыг ла Алтын-Чолмонныг сындарыныг сомы көрүнди. Оны көрлө, кунукпайтан анчылар база ла араай көстөриниг јажын арчыгылады. Мынаар туура базып, көстөриниг јажын јерге силкип ийерде, байа кара кайа турган јерде көк көл тура берди. Көлдиг түбинде көрүнген сайлар жараш кўмүш сай болды.

Эки карындаш узак кайкап, санангылап турды.

Эмди эки анчы аралда туруп тойынган аттарын ээртеп, сүүген эштерин бедреп барды.

Бир айдыг бажында Кадын ла Бий бириккен јаан јурттыг ортозына түштилер. Анда албаты-јон база бай-јутпаларды сүрүп, эмди јыргап, жангы јүрүм туруп турганын көрди. Мында Орёл деген орус баатыр албаты-јонды байлардыг базынчыгынаг айрып, бойыныг черүзиле албаты-јонго јайым берген болтыр.

Кызыл-Тан ла Сары-Тан олордыг кыйынду болгон эштерин мындагы балыкчылар суудан чыгарып, сукадыгын корып алган деп укты. Айландыра турган улуска эки баатыр јылу көрүп, быйан айттылар.

Бир карган, јылу көстү јаанак олорды айылына баштап апарды.

Орус јаанактыг айылына кирзе, эки эки төжөктөрдө јаш балдарлу јатты. Эки баатыр эштерин эки жагынаг окшоп, бажын сыймап уткыды. Карган јаанакты «энебис!» — деп адады.

Чөлдү Алтайда, Туулу Алтайда јуртаган јокту-јойу-

нын, базынчыктаткандардын жайымына турушкан не ле укту баатырлар мында жуулганына эки анчы учуралды. Мында Алтайда албатынын жагын тургускан баатырлар, олардын черүзи жаан жуун эткиледди. Эки анчы база жокту-гойу албатынын жагына турушканын жуулгандар билгилейле, ол жуунда Сары-Тангы ла Кызыл-Тангы күндүлегилеп, төргө баатырларла кожо отургускылады; калык-жонго: «Эки анчы улу керекке турушкан!» — деп, бу черүнинг баатыры Орёл жарлады.

Мында жуулган албаты-жоннын баатырлары: Мамонт, Сагалов, Узнаев, Орунеев, Орёл, Тозунаев, Чиленкеев, Сарыторбоков, Мүркүтов, Сары-Танг ла Кызыл-Танг: «Качан да албаты-жоннын ийдезинен кыйбазыбы!» — деп чертендилер. Учунда бастыра баатырларга кайрал болды. Алтайдын эки баатырына — Сары-Танга ла Кызыл-Танга — улу кайрал келишти: жагы ийденин учурын чалыган кубакай мааны туттурулды. Эки баатыр күндий күйген кубакай мааныны колго тудуп, эмди улу-жаан орооннын — Арасей төрөлинин уулдары болуп, маанызын чөгөдөй түжүп окшой, орооннын төрт талазына буруп, колдорун жүректерине салып, быйанду бажын төмөндөдип, кекигиледи. Түмөн албаты эки баатырды албатызынын керегине алкагылап ийди. Кубакай мааныны колдорына тудуп ла ийерде, эки баатырдын ийде-санаазы кеп-кеен болуп, көстөри жарт, курч көрөр боло берди; жүректери алдындагызынан артык сүүштү, киленкей боло берди. Эки баатыр жакшынак нажыларыла кучактажып, окшожып эзендежеле, улу-жаан ийделү боло берген бойлары, билезин алып, жерине атандылар.

Албаты-жоннын жайымына турушкан Алтайдын не ле жүзүн укту баатырлары Жарык-Чөл деген жерде болгон жуунынан эмди айылына таркагылап турды. Олардын журттарына апарып жаткан кубакай-кызыл маанылары Алтайдын үстин күндий жарыткылап баратты, Алтай дезде кееннен кеен жер болуп, агаш-тажы, ар-бүткени жаранып турды.

Сары-Танг ла Кызыл-Танг, олардын сүүген эки үйи, эки кызы жерине таг эртеде жеткиледди. Олардын кубакай маанызы эзинге элбиреп, жерин айландыра жарандыра жарыдып ийди. Күн чыгып келерде, эки анчынын жаланына, журтаган өзөгине эки күн тийгендий болды. Озо

Артык-Той деп өзöгн сүреен кеен-јараш јер боло бертир. Јаскыда эки анчынын јада таштын болужыла салган ажы јаан јаланда түжүмдү толкуланып јатты. Арка-меесте, арал-саста оны јок көп мал јүрет. Озодо айылдар турган јерде јарык деремне бүдүп калтыр. Тын агаштаг эткен туралары алтын чылап күнге жалтырап турды. Деремненин талортозында јаан өргөө турды. Мал кабырган улустын сүүмјилү кожоны эбире агаш-ташка жагыланат. Озодо байлар, јайзандар, бийлер тужунда канайып та иштезе, өрө көдүрилбейтен јурт-өзөгн эмди, албатынын жагы боло берерде, мынайып түргөн өзүп, чечектеп јаранганына эки анчы Сары-Таг ла Кызыл-Таг, олордын эки јакшынак эки Алтын-Ай ла Алтын-Чолмон коркушту сүүнгиледи. Сүүнгилегенинен улам көстөринин јажы јаагыла тоголонып, тамчылайт. Олордын көзинин јаштары түшкен јерден јараш-јараш чечектер өзө берип турдылар.

Арык-Той деген өзөгн албаты-јоны эки баатыр анчызын јаан күндүлү уткыды. Албаты-јон байрам этти, ол байрамда эки анчы күн чокту кубакай маанызын албатызына табыштырды. Албаты ырыстын жагы ийдезин — чалыган маанызын өргөөзинин үстүне кадап салды. Ол јыргалду јуунда Алтын-Ай ла Алтын-Чолмон эки омок эжиле кожо база күндүлү јерде отургылады. Олордын эки кызын албаты-јон адаларынын адыла адап салды: Сары-Тагнын балазын Сары-Таг деп, Кызыл-Тагнын балазын — Кызыл-Таг деп. Алтын-Ай ла Алтын-Чолмон сүүнип, мынайда айдышты:

— Јагыс ла колкүчиле јаткан кижн бойынын ороонына чындык, төрөлин сүүр балдар өскүрер. Онын учун албатыга ырыстын күн-јолын көргүскөн ойгор адабаатырга — Ленинге чактын чакка мак турзын! Быйаныс болзын — үргүлјиге! Онын ишке, ырыска күйдүргөн күни — бистин мааныбыста! Ол мааныны — бистин билебис — алтай албатызына экелип берди, бу мааныны бистин балдарыс колынаг түжүрбей, чактарды јарыдып өткүрер, бис — энелер ого бек бүдүп турубыс!

Оног, балдарын албатыга көргүзип, эки үй кижн калганчызында мынайда айдышты:

— Бу балдар жагыс ла бистин бойыбыстын эмес, слердин — албатынын балдары; олар чыдаза, бастыра

жүрүмүн, ийде-күчин албатыларынын ырызына берер. Бис дезе, керек болзо, шыралап алган жайым-ырызы учун, амыр-энчү учун, албаты-жон учун, балдарыбыс учун, улу төрөлис-орооныс учун бек турарыс!

Албаты-жон үй улусты ырыска алкады.

*

Сары-Таң ла Кызыл-Таң ологго эткен уткуулда көп куучын айтпаган, олог тегин де көп куучындап сүүбес улус болгон, олог көп шүүнер, сананар улус, овын учун айткан сөстөринде артык, тегине ле айткан сөс жок бологон, туткан иштери, эткен керектери лапту, эптү, чике болотон. Ол уткуулда Сары-Таң ла Кызыл-Таң элип-селип мыңайда айдышкан:

— Жүрүм берген ада-энебис, жүрүмге көдүрген албатыбыс! Слерге быян болзын, бистиг энг артык күүнибис слерге ырыс болуп жетсин! Ак-жарыкта кул болорынаг уйатту неме жок. Базынчыктатканынаг жаман неме жок. Эмди базынчык-кулданыш качаннын качанга, чактыг чакка бистиг орооныста, Алтайыста жоголгон! Эмди күн-жайым бистиг жерибисте качан да өчпөс! Жайым жүрүмис оног артык чечектеер. Жайым деген сөстөг артык, жакшынак неме жок. Жайым — ол кижинин күүн-күчи, кижининг омок ийдези; жайым ол канча ла чактардын ойгоры, жайым — кижининг кижиге күүни, жакшынак, жана баспас күүни, жалтанбас күүни; жайым — ак санаанын бүдүмжизи, сүүмжизи, ырыс! Жайым — ол чындык, жараш жүрүм; жайым — ол бастыра жерде жаткан калыктын ижемжизи, ол күнге тунгей. Бис билебистиг, бойыбыстын кижиге адыбыска, жайымыбыска турушканыс. Жайымыбысты, ырызыбысты бастыра албаты-жоннын ийде-күчиле алганыбыс! Жүрүм берген эне-адабыска — быян! Азырап алган ада-төрөликке, эне-жериске, алкаган алтайыска — быян, албаты-жонныска — быян! Улу жайымду, жагы жагыска — быян! Ойгор ийде берген күн кептү ада Ленинге — быян! Бастыра ак-жарыкта калыкка — жайым!

Оног ары Сары-Таң ла Кызыл-Таң бойынын албаты-жоныла ырысту журтай бергиледи. Озодо «Арык-Той» деген атту өзөгин албаты-жон «Таң-Чолмон» деп жаңырта адап алды.

Тууычы Тожылаа эмеген керегинде эки агчы мындый солундар укты.

Камду-Бийдин кыйын-базынчыгында болгон албаты-
жон жайымын алып, јерине јанып ла келерде, туујычы
Тожылаа эмеген коркушту сүүнип, јуулган улуска туу-
јылап мак айткан. Сүүнгенинег ыйлап, Сары-Таг ла
Кызыл-Тангы, оның јакшынак эштерин бедреп суру-
лаган. Эки анчынын јада таштарын бойлорынын ла
колына берерим деп айткан. Јүс јажы јеткен күнде
Кадынның јарадына барган. Јердин төрт талазына ба-
жын кекип, колдорын сунуп, эки баатырдын јолы, јү-
рүми, ырызы чокту болзын деп алкыжын айткан. Озогы
алтай јангла, урдаг эткен айагына Кадынның көк суу-
зынаг сузуп алала, јердин төрт талазына быркырада
чачкан, ак кейдин јарыгына суунын тамчылары солонгы-
лана берген. Туујычы Тожылаа Алтайына, јангы орооны-
на, албатызына алкыш сөзин, кеен күүнин айдып берген:

«Амыр-энчү јеримде болзын!
Арга, јайым албатымда турзын!
Ырысту јүрүм калыкка болзын,
Ыра-бөн јоктон турзын.
Ажы албатынын ажып јатсын,
Алтай јоным макту турзын!
Бала-барказы өрө өссин,
Бажында күн-ийделү јүрзин!
Очогында отторы бчпөс болзын,
Орооным калыкка јозок болзын!
Угы-төзи омок болзын!
Улу Ленинге түгей болзын!
Малы, ажы өзүп јатсын,
Магы јерге јайылып јатсын!
Оштү јериме тыгынбас болзын,
Очөжип келер табылбас болзын!
Ада-Төрөлим, алкыжым болзын,
Айткан сөзим ырызын болзын!
Ада-күннинг ийдези турзын!
Агару јерде ырыс болзын!»

Алкыжын Төрөлине, Алтайына јетиреле, туујычы
Тожылаа бойы кайанын үстүне чыгып, јалбак ташка
отурган бойынча, байбак, јараш мөш болуп өзө берген.

Туујычы Тожылаанын отурып калган кайа-тажы,
база оны айландыра турган кайа-таштар, јүзүн-базын
өндү чечектердий јада кайалар болуп тура берди. Байа
сок јангыс байбак мөш өскөн кайа кайалардын јаражы
болды. Ол јада кайа, солонгы чылап эмезе өнги сүреен

јараш тана чылап, јалтырап, мызылдап турды. Јайгыда јааш јаап, күн кезекке булуттың алдынаң чыгып келген тушта солоңылар эки-үч каттаң теңерини курчап ийет. Ол солоңылар теңериле койройып барала, эн јараш мөштү јада кайага бир учтарыла түртүңгилеп алган турат. Ол тушта кадынның суузы јабызап, тымык көл чилеп, тымып, табына агат. Солоңылар мөштү јада кайа ажыра Кадынның суузын толбозодо соруп ичеле, ойто јалан, тууларга јааш-јаңмыр эдип буркуруп ийет. Алтайдың јери сугаттаң суу ичкендий, суузыны канып, агаштары, ажы, өлөңи јарана көгөрип өзө берет.

Сары-Таң ла Кызыл-Таң бүдүп артырып койгон јада таштарын туујычы Тожылаа сууның јарадына келе, ол отуратан тажының јик-кыбына салып койтыр. Ол јада таштар салылган кайага бир катап јалкын келип тийиптир. Јаткан јада таштардың кезиги оогош кумак болуп јер башка чарчап, тегин кара кайаларга түжеле, ол кайаларды јараш јада кайалар эдип кубултканы ол болуптыр. Је эки анчының тапкан јада таштарының өзөк-төстөри Тожылаа эмеген салган кайада артыптыр, оның учун ол байбак мөштү кайа эн ле јаан от-јадалу, танадый јараш кайа болуп бүдүп калганы бу болуптыр. «Таң-Чолмондо» јаткан албаты-јон ол кайаны «Јадалу-Кайа» деп адайт. Айландыра турган јүзүн јараш өндү кайалардан эмди јайым улус чүрче ле јараш-кеен өргөө тудуп ийет. Эмди ол өргөөнің үстүнде күн чилеп күйүп, јайым Алтайды јарыдып, эки анчының экелген кубакай-кызыл маанызы элбиреп турды.

Кадын суудан ару эзин-јыбар келгенде, ол јадалу кайадагы сок јаңыс мөш коолодо шуулап турат, өткөн чактардың кожон-комудын, чөрчөгин бу Алтайга айдып берип тургандый угулат.

КРИТИКА ЛА БИБЛИОГРАФИЯ

Вл. ЭДОКОВ

ШИШКИННИГ УРЕНЧИГИ

Григорий Иванович Гуркин 1872 жылла Улалу журтта чыккан.

25 жажына жеткенче онын жүрген жүрүми кандый болгону биске эм тургуза жакшы жарт эмес. Андый да болзо, шиндеп келгенде, бир кезек учуралдар жартала берет: баштап тарый ол Улалунунг миссионерлер белетеер школында үренип, оной Лаш-Турадагы катехизаторский училищеге кирген. Училищени бождоло, бир канча жыл үредүчи болгон, же үредүчи болуп ол узак иштебеген. Үредүчининг ижи онын ичине кирбей турган учун, Григорий бу ижин таштап ийген.

Григорий журукчы болорго күүнзеп, энчикпей жүрди. Жаан удабай ол Лаш-Тураныг кудайлардыг сүрин (иконалар) журайтан жерине кирген. Ол сүрлер жураарга тоомжылу устарла түнейлежип, оморды чик жок эркиндеп чыккан. Же онын энчикпес жүреги мындый ишке жаан тартылбай турган. Григорийдин бойы тагынан журуктар жураарына күүни тыг болгон, онын учун ол оок-теек немелерди туйка журап, ченеп көрүп турган.

Горно-Алтайскта музейде онын ол жылдарда жураган бир канча журуктары бар, омордыг бирүзи бойыныг кирезинде жаан эмес (45 x 60) «Камдаганы» деп картина. Јиит журукчыныг бу баштапкы журуктары чала уйан да жураган болзо, же көргүзерге сананганы терен шүүлтө-

лү болгон. «Камдаганы» деп журук 1896 жылда јуралган. Бу журукта ол жаңыс аай бир бөлүк улусты көргүскен. Кижн журукты көргөн лө тарый «Бу чып-чын болбой» — деп сананар. Отурган улус чек тирү немедий, олорло коштой отурып, эрмек-сөзин угужар күүни келер, је слердин унчугар табаар јок: араай, тым! Кам камдап јат. Аралдын јаказы. Јылу јайгы энир-түн. Суучак шоркырап агып јат. Акта көп алтай улус јуулган эмтир. Олор јебрен жаңы аайынча үстүндеги Улген кудайга күндүзин јетирерге келген. Јалбыш јалбырап, эбиреде отурган улустын јүзин јарыдып туру. Чедиргендер тызырап, өрө чарчагылайт. Отто јаан казанда тайылга эткен малдын эди. Аттын терези коштойында казыкта элбендейт. Керектин тын ла курчып келген тужы болбайсын, камнын кийген кеби оттын јарыгына јалтырап, јаламазы јайылып, күзүни шынырайт. «Јурукта неме канайып шыгырайтан?» — деп, кезик улус айдар. Јок, чындап та, журукты көрзө, шыгырт угулып тургандый. Кам једеген түнүрин согуп, шалба ат чылап, бажын кагкайтып алала. аайы-бажы јок тескинип-секирип, ийиктелет.

— Јалтаныгар, улус, тым! Улген кудай улу! — деп, улусты ол коркыдарга тургандый. Мыны көрзө, кижинин эдине соок јайыла бергендий боло берер, је коркор неме јок. Көрзөөр дө, ол јуулган улус бир де эмеш јалтанып турганы јок, карын, камнын арјайып калган оосту кеберин чала шооткон айас көрүп, отко јылынып, энчикпей отургылары...

Јурукчыга бу картина «јарыткадый» сн табарга күч болгоны јарт: бир јанынан, оттын кызылзымак јаркыны, экинчи јанынан, агаштардын ары јанынан чала көрүнип келген айдын јарыгы. Мынын шылтузында шак бу журуктын өндөри де эмеш-эмеш уян болгодый: јажылзымак-сары өнг ырап-ырап, көккө көчө берет, кырлары дезе күрен көлөткө эдет.

1897 жылда композитор, ученый А. В. Анохиннинг јөбин угуп, Гуркин ыраак столицата—Петербургка атанды. Онын јолы искусствого берингендердин јолына биригип, Художественный Академияга ууланды.

Академияга бачым үстүне кирерге келишпеген, ненин учун дезе онын карманы да «калыг» эмес, ого коштой онын угы да өскө — алтай болгон, а каан жаңы ту-

жунда Академияга орус эместерди албайтан... Је јиит журукчынын көксинде искусствоны сүүген јаан амаду болгон.

Учурал болуп, ол И. И. Шишкинге, улу орус пейзажист-журукчыга, туштаган. Гуркиннинг художественный таскаарына Шишкин сүрекей јаан арга эдип, айдып болбос болужын јетирген. Улу журукчы Гуркиннинг үредүчизи болгоны сүрекей келишкен. Гуркиннинг таланты онын художественный уулантызы да Шишкиндийине келишкени јолду. Јартынча айтса, олор экү бойларына айдары јок јаражып, амадузы жагыс болуп табышкан дезе. Јастыра болбос. Бирүзи бойына үредүчи, экинчизи дезе үренчик тапкан. Онын да учун Шишкин Гуркинди Академиянын пейзажный классына ийбей, бойына артып алган.

Художниктин јеени А. Комарова Шишкин керегинде айдып тура, олор экүнинг кожо иштегени керегинде мынайда бичийт: «Иван Ивановичке бир алтай кижининг журуктары сүреен јараган, ол кижин бу жуукта ла јеринен Академияда үренерге келген. Оны Академияга кийдирип аларга Шишкин сүреен гурушкан. Азыйда ол кемге де мындый јаан ајару салбаган. Гуркинди ол бойыла кожо болзын деп, үйде артыргызып алган. Академиянынг классында оны иштендиртпеген. Гуркинди Академияда булгагылап салар. «Алтайдын балазынынг» талантына анда јаан туза эдилбес болор деп, ол бойынынг шүүлтезин такып-такып айдып туратан. Шишкин «Алтайдын балазы» деп оны эркеледип айдатан. Ол Гуркинге кару, јалакай болгон, ого бойынынг узун, билерин учына јетире көргүзип берерге мендеп тургандый, Гуркинди ончозына түргендеп үреткен».

«Удабай ла мынызы јартала берген. Профессор ло үренчиктинг ортодо нак биригү ле бек колбу боло берди. Олор экүни бириктирип, бой-бойына жуукташтырып турган шылтагы олордын таланты жагыс уулантылу, художественный амадузы, көрүжи бир болгонында ла иштеер тужунда экилезининг түнгей турумкайы, јана баспазы ла ишке шырагкай болгонында» — деп, Гуркин керегинде јаан статьязында М. М. Далькевич чике темдектеген. (Далькевич. Г. И. Гуркин, «Нива», 49 №, СПб, 1908 ј.).

Орус музейдинг фондында Гуркиннинг карандашла эт-

кен эки ижи арткан, олор 1897 жылда јуралган деп тем-дектелген, техниказын көрзө, бу иштер Шишкиннинг баштаганыла бүткен деп билдирет.

Бирүзинин ады «Чолушман суу» (Алтын-Көлгө кирер тужунда). Бу С. С. Боткиннинг јуунтызынан алынган. Бойы јаан эмес (јүк ле 24×17 см) журукта јаан кайа ташты үзе согуп, түрген агып јаткан учар суу. Ич јанында — жыраалар, оног ары агаштар ла билдирер-билдирбес кырлардын сомы.

Экинчи журук Е. Г. Шварцтың јуунтызынан, ады — «Кышкы агаш» Журукта — ак карга туттурган агаштар ла олорды керий сала берген эмеш ле көрүнип јаткан јол.

Бу иштер чала тың эмес, көп сабазында јалтана-јалтана, је сүрекеј кичеemelдү бүдүрилген.

Лаптап ајыктаган тужунда бу иштер Шишкиннинг эп-јөбиле эдилгени сөс јогынаң билдирет. Бу журуктар фотографиядан көрүп јуралган болгодый. Фотографиядан көрүп јуралган деп «Кышкы агаш» деген журукты айдарга келижет. Баштапкызын көрүп јуралган деп айдарга болбос.

Фотографиядан көрүп јурәйтанын И. И. Шишкин бойының тапкан сүмези деп айдып, бу эп-сүмезин тузаланзын деп, бастыра јиит пейзажист-журукчыларды улам сайын јөптөп туратан.

Комарованың бичигенин кычырадыс: «И. И. Шишкин пейзажный журуктың азбуказы — ар-бүткенди чынчике жураарына үредип турган эң артык үредүчи — фотография дейтен эди. Шишкиннинг айдыжыла болзо, «бу јүк ле пейзажты үренетен арга болуп јат, оның учун фотографиядан жураары ла бичири ар-бүткенди көрүп жураганына түгөй. Бот бу ла тужунда кижиниң талантының ийдези јарталат: талант јок кижи албаданып иштеер, сокор тутканын ычкынбас дегени чилеп, фотографиядан ончозын ла бодоп ло ондобой көчүрер, а талантту, билер кижине керектү — онызын талдап алар...»*

Гуркиннинг баштап тарый журагандарында Шишкиннинг айдып берип турган көп эп-аргалары бар. Јүк ле бир кезек оок-теек детальдарды ла сомдоп чийиктелте жураган.

Кышкы пейзаж, јарт ла, көрүп јуралбаган... Мындый

* А. Г. Комарова. Биография И. И. Шишкина.

журукта соокто узак журап болбозынан эмес, жок, мынызы журукты кичеенип кееркеткенинег, тен-тан журуктын бастыра детальдарын божотконынан көрүнөт.

Бу журуктар, байла, таскаду болуп эдилген.

АКАДЕМИЯ

1898 жыл... Шишкин јада калган. Эмди Гуркинге Художественный Академияга киреринег өскө арга жок болды. Же ол жанып келеле, бир жылды Алтайда өткүрген. 1899 жылда март айда ол ойто Петербургка келеле, профессорлордыг Советине оны профессор А. А. Киселевтыг мастерскойына алзып деп угузу бичиди.

5 мартта Совет оны бош угаачы (вольнослушатель) эдип алар деп јөп чыгарды, нениг учун дезе ол текши үредүниг некелтелери аайынча келишпей турган (угы өскө, орус эмес болгон), же андый да болзо, ого јалы жок үренер аргалу билет берилген. Гуркин Академияга бойынын акту таланты ла учун кирген, мындый талантту кижини арга јокто аларга келишкен.

А. А. Киселевтыг мастерскойында онын иштегени керегинде бис уч-баш ла билерис, ол керегинде чокум јетирүлер жок, же онын ЦГИАЛ-дагы акту бичиктеринег көргөндө, Гуркин Академияда каа-јаа ла болуп, көп сабазында бойы алдынаг төрөлинде ле иштенип јүргени јарталат, же ол јеринде де болзо, Академияда деп чотолып турган.

А. А. Киселев — Гуркинниг жагы профессору — ого јаан кандый бир учурлу болужын јетирбеген, чынын айтканын, јетирер аргазы жок болгон: олар экүниг творческий уулантылары чек башка болгон. Киселев бойы да андый тыг творческий агылузы жок кизи болгон, онын учун ол Шишкинниг үренчигин бойына тартып болбогону јолду. Минченковтыг айтканынча болзо, онын үредип турган системазы да сырангай уян кеминде болгон. Ол јүк ле үренчиктерине андый-мындый, ол — јакшы, бу — јүдек деп айдып ла койгон сонгында, оног арыгызын кичебейтен. Же мастерскойдогы үредүде једикпестер болгоны јарт та болзо, художественный таскаду, көп улусла кожо иштеп, олардын айтканын, аайы-теейин угуп турганы да тегин болбогон. Гуркин эмештег таскап, өзүп, онын эткен иштеринниг чындыйы бийиктеп келген.

1902 жылда Гуркин көмүрлө журук жураган. Ол журук эмдиге жетире Орус музейде. Орус музейге бу журук 1930 жылда Академиянын музейинен келген. Шак бу журук Гуркинге төрт жылга үренгени тегин өтпөгөнүн, онын жедемдерин жакшы керелейт.

Бу жаан (70,5×103,3 см) картондо журалган журук, оны журукчы көмүрлө, үлүш соула бичиген. Бу журукта — капчал, капчалды төмөн түргөн суу күркүрөп агат. Сол жанында үсти койу жыраалу кайа таш. Орук жол ол таштарды эбире берген эмтир. Жолло таг атту киж жорты браадат.

Онын азыгы 1897 жылда журагандарын эмдиги бу журукла тундештирген киж Гуркиннин өскөнүн сөс жогына билип алар. Алдындагы жалтаныш эм чек жок. Жаан журукчынын быжу колыла билип эткени жарт. Журуктын бойында бир де артык неме жок. Ончозун журукчы оок-тегинен берн, келишпезин түзедип, терең санып жураган.

Академияда өткүргөн жылдардын эн учурлузы Гуркинге 1903 жыл болгон. Ол тушта Гуркин передвижниктердин нөкөрлигинин 31-чи выставказында баштап ла турушкан. Выставкада ол бойынын Алтайдын ар-бүткенин көргүскөн 5 журугун тургускан. Ол журуктарды бирүзи де артпаган; «Жыш» деген журук репродукцияда бар, арткан журуктар ын-шын болуп жылыган.

Журукта — Алтай жердин туйук тайгазы. Аба-жыш. Учар сууны кечире — жадык. Жадыкты кырлап агчы кечип жат. Журукты Гуркин пероло, тушыла бичиген. Агаштарды жураганы, анданып жаткан сууны, өлөгди көргүскени Шишкиннин бойына да жаан жөнү деп бодолор эди, ненин учун десе Шишкин пероло журайтанынын жаан узы болгон.

Ол ок 1903 жылда Гуркинге императордын дворинын министерствозынын стипендиязы берилген. Бу керегинде Гуркиннин акту бойынын бичиктеринде бир канча жылбүлү документтер бар, ол документтерде Григорий Ивановичтин жүрүмү ле нжи Академияда канайда өткөнү эмеш жарталып жат. Бичиктердин ортозында «Онын Величествозынын Кабинединин» жер бөлүги аайынча заведующийи, ол өйдө Академиянын вице-президенти граф И. И. Толстойго бир письмо бар. Ол письмо өскө укту Гуркиннин кылык-жагы, онын художественный үре-

дүге шыранкайы ла кийим-тудумы, арга-чагы керегинде сурак эткени болуп јат.

Официальный бу суракла кожо Кабинеттин заведующийининг болушчызы, отделдин башкараачызы генерал-майор Болдыревтин записказы база бар. Ол запискада бичилгени бу: «...Константин Михайлович Гуркинниг сурагын келиштирерге јөпсинди, онынг учун ол Кабинеттинг суммазынан Гуркинге болуш эдип эки јылга чыгара јылдын сайын 360 салковойдон акча берер күүндү, је Гуркин керегинде Слердин айдатан сөзбөр не болор деп, бис Слерге официальный письмо ийип јадыс. Бистинг текши күүнибис јөптөлгөжин, мен сүрекей сүүнер эдим. Ого коштой, Гуркинге — ас туштап турган талантту улустын экземплярына — Онынг Величествозынынг ајарузын салган болзо деп, — чындап, бу Слердин шүүлтегер, — күүнзеп турус, је мыны кандый эп-аргала эдер?

Кабинет ажыра Гуркинниг произведениелерининг бирүзин государьга көргүзетен болзо, кайткай эди? Слер кандый деп сананып туругар?

Слерге акту беринген *В. Болдырев*.

19 $\frac{10}{IV}$ 03 јылда*

Бу суракка президент мындый каруу берген:

«Слердин Превосходительствогордын письмозына каруу эдип мен бичип јадым: өскө укту Гуркин, бош угаачы (вольнослушатель) болуп үренет, шылтагы неде дезе, ол текши үредүнинг некелтелерине келишпей јат. Вольнослушатель болуп ол 1898 јылдан бери үренет. Устав аайынча ол училищеде 1905 јылга јетире ноябрь айдап узак эмес артар аргалу. Стипендия онынг учун ого јүк ле ол өйгө јетире берилер. Академический училищенинг үренчиктерине берип турган стипендиянынг эн бийик кемн айына 30 салковой эмезе 360 салковой — јылына. Стипендиянынг мындыйы, бодозо до, бойынынг кеминде ошкош.

Менин билгенимле болзо, Гуркин кылык-јаңыла јо-бош, унчукпас кижн, кандый бир јарабас керектер эткени јок. Искусствоны ол сүрекей сүүп јат, бойы билгир, кыракы. Ого үзеери, Гуркин кандый айалгада өскөнин ундыбас керек. Јада калган пейзажист Ив. Ив. Шиш-

кин (Гуркин онын үренчиги болгон) пейзажист Гуркиннин шыранкайын, кыракызын темдектеп, оны сүрекей тооп туратан болгон. Эмдиги онын башкараачызы, профессор Киселев, Гуркин керегинде база андый ок шүүлтөлү. Гуркинди оноң таскадып үредери жаан учурлу деген шүүлтени жаратканы жакшы.

Слерге беринген слуга граф *И. Толстой**.

Мынын шылтузында Гуркинге жылына 360 салковой стипендия 1903 жылдын 1 майынан ала 1905 жылдын 1 ноябрине жетире берилген. Онын акту керектеринде база бир документ бар. Бу Академиянын канцеляриязынан Гуркинге записка (1. V, 1903 жылда): «ИАК-тын господин Вице-президенти Слерди генерал-майор Болдыревке бойыгардын журуктараардын бир кезегин жетирзин деп сурап туру. Слердин бир канча журуктараар Онын Императорский Величествозына, байла, көргүзилер болор».

Кандый журуктарды Гуркин көргүскени, керектин кандый учурлу болгоны жарт эмес.

Гуркин бойы Академияда каа-жаа ла болотон, көп сабазында ол Алтайда жүрүп иштенетен.

Академияга кирген ле бойынча, ол бир жылга сукадыгы уян болгон учун отпуск берзин деп сураган. 1 декабрьда 1900 жылда профессорлордын Соведа онын сурагын жараткан, айдарда, Гуркин бастыра 1901 жылды айылында өткүрген.

Онын кийининде бүдүн жарым жыл ол Петербуртта иштеген. Ол 30 апрельде 8 ай учун 240 салковой алган, а декабрь айда 1903 жылда арткан 60 салковойды архитектор В. Ф. Свиньин, Гуркинге ийеечи болуп, алган. Журукчы Свиньинле таныш болгон, ол ого 5 декабрьда Онос журттанг письмо бичиген. Гуркин жаантайын Оносто жаткан. Письмолорында Гуркин арткан стипендияны алзын деп сурап бичиген. Оноң ары письмозында ол бичиген:

«Жай кем жок өткөн, көрүп жүрдим, иштендим. Этюдтарды көп бичибегем. Эм тургуза выставкага бир кезек сюжеттер бичип турум. Кышка мен айылымда артарга

* Личное дело, ЦГИАЛ, ф. 789 (Академии художеств), оп. ед. хр.

турганымды билип турган болбойын. Мында канча ла кирези иштенер аргам бар, будып журайтан кеден бос менде эм тургуза жеткил...»

1904 жылда февральда ол айылында болгончо до. Петербургка ол жүк ле жылдын учында келген. 2 ноябрьда 1904 жылда А. А. Киселевтың өскө вольнослушатели К. Свищевскийле кожо ого профессорлордын Совети журукчынын адын аларга бойынын журугын берзин деп жоп чыгарган.

Же бу бүдөр салымы жок болгон. 1905 жыл башталарда, студенттердин ортозында түймеендер болуп турганыла шылтай, Академия бойынын ижин токтодып салган. Гуркинге десе жерине жанарга келишти. Ол Петербургка ойто качан да бурылбаган.

1 июльда 1905 жылда Академиянын зданиелеринин смотрители С. П. Маргаритовко письмо бичиген айас Гуркин мынайда сураган:

«...Академия үредүзин улалтар ба? Качан?»

Маргаритов ого кандый каруу эткени жарты жок, же Гуркинге ойто кытап Академияга барарга келишпеген, бойынын ижин бүдүрүп болбогон. Ол журукчы деп ат алып болбоды. Гуркин диплом жок арткан.

Онын творчествозынын баштапкы тужы шак мынайда божогон, онын үренип таскайтан өйи үзүлүп калган...

В. Я. ШИШКОВ ЛО АЛТАИ АЛБАТЫНЫҢ ООС ТВОРЧЕСТВОЗЫ

«Угрюм-река» ла «Емельян Пугачев» деп романдарды бичиген јакшынак советский писательдин В. Я. Шишковтың литературный энчизи бай ла јүзүн-базын бүдүмдү. Ол жаңыс ла писатель эмес, је талантту, от-јалбышту публицист те болгон, оның статьялары революциядан озогы ла советский өйдөги јүзүн-јүүр изданиелерде кепке базылып туратан.

Темир јолдың инженери болуп тура, писатель Сибирьдин эг ле ыраак деген толуктарына улам сайын экспедицияларга јүретен. Бойының чике ижин јакшы бүдүргениле коштой, В. Я. Шишков Сибирьдин көп тоолу албатыларының јадын-јүрүмин ле кылык-јандарын, олордың байлык оос творчествозын шиндеп үренген. Је писательдин этнограф ла фольклорист болуп эткен ижи керегинде литературада јеткил эмес айдылган.

«Угрюм-река» деп бичиктин авторының ижинин бу келтегейин ончолорынан озо темдектегендердин ортозында Г. Кунгуров болгон. Ол В. Я. Шишковтың творчествозының Сибирьдеги өйине јаан статья учурлаган. Писатель албатының оос творчествозының произведениелерине јаан јилбү јетирген деп, шиндеечи кичи темдектеп туру. Онызын 1911 јылда Ленага ла Алтыгы Тунгускага барып келген јоруктың шылтузында В. Я. Шишковтың оос творчество аайынча јууп алган материалдары керелейт. Писатель сегизеннен ажыра озогы кожоңдор ло былиналар бичип алган.

В. Я. Шишков произведениелеринде албатының оос творчествозын канайып тузаланганы керегинде суракка

Д. Иванов бойынын кандидатский диссертациясын учурлаган. Же мында критик көп жанынан орус албатынын оос творчествозынын произведениелерин ылгап, писатель оморды бойынын творчествозында тузаланган эп-аргаларды темдектеп, В. Я. Шишков Сибирьдин өскө албатыларынын оос творчествозын тузаланганы керегинде айтпай жат.

В. Я. Шишковтын ижинин бу жаан учурлу, жылбүлү келтегейи Вл. Бахметьевтий, А. Богдановтий, И. Изотовтий да шиндеечилердин монографический иштеринде жеткил көргүзилбеген.

В. Я. Шишков жагыс ла орус албатынын эмес, же Россиядагы өскө дө албатылардын оос творчествозын сүрекей кичеенип шиндеген. Албатынын оос творчествозына иит писательди Сибирьдин жарлу ученыы Г. Н. Потанин анайып тыг жылбиркеткен.

Бу якшынак кижн керегинде писатель сонгында мынайып эске алынган: «Ол өйдө Томскто жаан ученый Г. Н. Потанин жаткан, каанныг баш билинип башкарганыла тартыжып, ол узак өйдинг туркунына Петропавловский шибееде ле Свеаборгто отурган. Сегизен жашту карган өббгөн, Потанин, бастыра Сибирьде, Лев Толстой Россияда чылап, сүреен жаан тоомыда болгон деерге жарар. Менин бичип турганымды угала, ол нени-нени кычырып беригер деп сураган. Мен «Ванька Хлюст» деп куучынымды кычырып бергем. Куучынды учына жетире угуп, Потанин слерге чынынан иштеер керек, ненин учун десе слердинг бичигенеер коомой эмес болуп жат деген.

В. Я. Шишковтын Г. Н. Потанинге ийген письмолорун жарлаганы ученый ла писатель ортодогы нак колбулар болгоны керегинде анчадала көп жагы материалдар берил туру. Письмолорды кепке базып чыгарарга белетеген литературоведтер Н. Ф. Бабушкин ле Я. Ф. Кошелев омордын учурун мынайда көрүп турулар: «Бу письмолор бойынын толо бүдүмиле В. Я. Шишковтын общественно-политический ле идейно-художественный көрүм-шүүлтелерин канча ла кире элбеде жартаарга болужар. Ого үзеери, омор этнографиядый ла фольклористикадый наукаларга керектү, ненин учун десе письмолордон Шишков бойы жагыс ла орус албатынын эмес, же Сибирьдеги өскө дө албатылардын жадын-жүрүмин, кылык-жаңдарын, ээжилерин ле оос творчествозын якшы билер талантту

кижи болуп көрүнөт. Бу письмо-торында Шишков бистин өйдө бузулбас бек карындаштык билеге бириккен жаан да, оок то албатылардын нажылыгы учун туружып жат».

В. Я. Шишков алтай албатынын этнографиясын да оос творчествозын шиндеп үренген деп, бу өйдө бир де аланзу жогынан айдарга жараар. Бий сууны онын Алтай-Көлдөн агып чыкканынан ала Кадыла бириккенине жетире шиндейтен экспедицияны башкарып, писатель 1910 жылда Алтайга келеле, алтай улустыг жадын-жүрүмин ле кылык-жандарын шиндеп үренген. Алтайга келип жүргөн экспедицияларда турушкан кижин В. П. Петров мынайда бичип туру: «Вячеслав Яковлевич крестьяндардыг тураларына, алтайлардын айылдарына кирерге сүүп, анда жаткан улусла узак куучындажып отуратан. Ол куучы-эрмектер өдөр тужунда Вячеслав Яковлевич нени де бичибейтен, же энир сайын онын палатказында свечи узак күйүп туратан: ол бойынын бичиир тетрадине энчейип алган отуратан. Андый өйдө бис ого чаптык этпей-тенис».

Бойынын жүрүмининг бу өйи керегинде В. Я. Шишков автобиографиясында мынайып бичиген: «Иш сүрөкей жеткерлү болгон, же бастыра жеткер билип алган немелеримле жандырымды: старовер-кержактардыг, телегиттердин, калмыктардыг жадын-жүрүмиле, камдардыг жагыла таныжып алдым; камдар мүргүөл тужунда туулардагы шын капчалдарда жер алдындагы Эрлик бийге канду берү эткилейтен, тайатан аттын кажы ла будына армакчыдан буулайла, төрт бөлүк алтайлар армакчылардын учтарынан кабынып, жылкыны тирүге жара тарткылайган. Кам бычакла сайып, онын тынду жүрегинен берү кан агызып чыгаратан. Аттын чыгырыжы, улустын кыгы-кышкызы, жаан түнгүрдин түнкүлдөген табыжы угулатан, карануйда түндеги оттордыг ойногондый жалбыштары көрүнөтен».

Бу жорукта көргөн-ууканы «На Бии» (1914) деп очерктинг төзөгөзине салынган. Писатель бойынын очергинде алтай албатынын поэтический көгүстүзи керегинде жылу айдып жат. Алтайлар керегинде эки тегин орус кижининг куучындашканы бу мындый: «Олор сонуркак улус, олордо, көрзөнг, кажы ла суучакка, кажы ла жуукага ат адалган: таш, айрууш чылап, эки башка айрыланып калган болзо — олордо «Айры таш» деп адалат; жылым

таш тенгери өрө көдүрилип, бажыла чала тенгкейип калган болзо — олардо база ла ат бар: «Карлагаш уйазы» дешкилеер. Олор, карындаш, ончозын аярып, бойынын јерин оууип, не ле немеге ат берип јадылар...

Карманынан бир ууш кузук чыгарып, чергип-чертеле, ол үстүне айтты:

— Бирде дезе јакшы кожоғ до салып ийер... Јортып браатса—кожондоор, јойу браатса — кожондоор... Нени ле көрзө, онызы керегинде кожондоор: сууны көрзө — суу керегинде, кысты — кыс керегинде, мүркүтти карап алза — мүркүт керегинде кожон салынар... Нени айдарып, јакшы санаалу улус...

Анайларда, В. Я. Шишков алтай албатынын оос творчествозына јагыс ла јилбү јетирген эмес, је тууларда јуртап јаткан улустың кажы ла суучакты, кажы ла ташты поэтизировать эдерге јүткүгенин јартаарга ченелтелер эткен деп бодоорго јараар. Тегин орус кижиниң шүүлтөзиле болзо, алтайлардың поэтичееский творчествого јүткүгени төрөл јерин сүүтенинең, «јакшы санаалу улус» болгонынаң табылып турган. Бу шүүлте автордыйыла түңгей болгон. Онызын Сибирьдин оок албатылары керегинде писательдин айткан сөстөри керелеп туру.

В. Я. Шишков бойынын айткан сөстөринде алтай албатынын талантту болгонын, көгүстүзин, «санаазынын ару-чериле јакшынагын» агылу темдектеп туру.

1913—1914 жылдардың јазында ла јайында писатель Јаш-Турадан (Бийоктең) Монголиянын гранина јетире чөйилип барган атту-чуулу Чуй трактты проектировать эдип ле шиндеп турган. Ол экспедицияда туружып, В. Я. Шишков Туулу Алтайды бастыразына шыдар эбирип келген, «крестьяндарла, јемшиктерле, алтай пастухтарла туштажып, оларло узак, ачык-јарыгынан куучындажып, Чуйдың трагын сындай јуртап јаткан улустың јадын-јүрүмин ле кылык-јағдарын билип аларга јилбиркеп турган. Туулардагы иш писательди јүрүмнин јүзүн-базын келтегейлерин билериле байыдып, онын санаазында јолболбос ис артырып койгон.

Бу өйдө јуулган материал мындый произведениелерге төзөгө болуп кирген: «По Чуйскому тракту» деп очерктерге (1913), «Чуйда болгон керектер» деп куучындарга (1914), «Страшный кам» (1919), «Алые супробы» (1925) деп повестьтерге ле оноң до өскө произведениелерге.

«По Чуйскому тракту» деп очерктер биске анчадала жаан јилбүлү болуп јат, олор «Сибирская жизнь» деп газетте јарлалган. Очерктер он тогус бажалыкту, кажы ла бажалыкта бойынын ады бар. Көп кычыраачылар јүк ле алты бажалыкты билер: «Первые этапы», «От Алтайского до Муюты», «Преддверие орды», «Страшный кам», «Шебалино—Топучая», «Усмирители». Бу бажалыктар «Алтай в художественной литературе» деп бичикте јарлалган, писательдин сочинениелеринин јуунтызына бир де катап кирбеген. Је олор биске незиле сүреен жаан јилбүлү болуп јат дезе, олордо сүрекей баалу жаан материал јуулган, ненин учун дезе, баштапкызында, алтай албатынын ортозында класовый башкаларды писатель канайып көргөнин илелтип јат. Аргымай деген байла база јайзагла куучындашкан кийининде В. Я. Шишков мынайып бичип туру: «Бис јер керегинде сурак аайынча бай јаткан, јангы колында тупкан улустын, јербойындагы феодалдардын шүүлтезин уктыс, олордын күүн-табы албатызына — закон, оны өдүп болбозын, олордын капиталы, бистин учураган ла су-орус Колупаевтин калын кабы чылап ок, јокту улусты күүн-кайрал јогынап, јай бербей, јаба базып турат». Экинчизинде, бу очерктер В. Я. Шишковты этнограф ла фольклорист кизи деп көргүзет.

В. Я. Шишковтын бичип алган кеп куучындарынын кезиги алтай албатынын ортозында эмдиге јетире айдылып турганы јилбүлү. «Семинский перевал — Кеньга» деп бажалыкта автор Кендеги көл керегинде мыңдый кеп куучын берип туру: «Калмыктарда көл керегинде бир канча кеп куучындар бар. Бу көлдин түбинде коркушту неме—талайдын уйы јадып јат. Ол уй көмге де јаман этпей јат, је коркыдарын коркыдып турат. Күс түшкен кийининде тош сууны бүркеп ле ийзе, уй түн сайын коркушту јаман мөөрөйт. Ол тушта көлдин јаказында јуртаарга коркымчылу. Түндер карануй, соок, салкын чөллө тенип, капчалдан капчалга учуп јүрет, бойынын тармалу улыжыла талайдын уйы улып ла турат». Бу кеп куучын эмдиге јетире айдылып јат. Је узактан бери јуртап јаткан улустын айдыжыла болзо, көлдө уй мөөрөп турган эмес, бука бустап јат. Мынызыла колбой јербойындагы улуста јакшы-јаманнын аайын билер темдек табылган деп, В. Я. Шишков бичийт: «Көл тын онтоп јатса, малга

жетил жыл болор, азырал јакшы болор. Көл унчукпай јаткан болзо, түбекти сагы».

Алтайлар ла орустар куучындагылап турган база бир саг башка неме мындый: «Кепининг көли түби јок. Бир катап кемјигилеп көрөрдө, армакчылар јетпей калган. Ортозында дезе суу куйуланып турар. Бир катап калмык бойынын минбеген аттарын тудуп турган. Экүзин тудуп алып, оторды јаба буулап салган, мантай бербезин деп, ойто тудуп аларга эптү болзын деп, буулайла, катап ла агылып ийген. Олоры дезе үркүйле, көл јаар калыган. Көл дезе теренг, олор куйулгакка учурап, көлдин түбине түшкен. Аттар өлгөн. Сыннын ары јанында, мынаг бир бежен беристе јерде, Јалбан деген өскө көл бар. Шак бу көлдөн бир айдын бажында јаба буулап салган эки аттыг сөөгин таткандар...»

«Бу эки көл биригип турган болор бо? Айса, бу алтай көп куучындардын бирүзи бе?» — деп, писатель бу учурал аайынча сурап туру. Јербойындагы улус онызына јуук немени эмди де куучындап јат.

«Древние памятники» деп бажалык бисти целе јнл биркедип туру дезе, В. Я. Шишков улустын таштан кезип эткен сомдорына ажару салып јат, онын шүүлтезиле болзо, андый немелердин јери музейде болор учурлу. Јемшиктер ол таш сомдорды тагма эткилеп алып, таштарла аткылап таскадынат деп, писатель куучындайт. «Искусствового бажыарына јетире олор өскөлөк, олорго ас берилген, олордон сураары да ас, је јебрен улустын кезип эткен немелерин анайып керексибегени учун Сибирьдин обществозынаг некелер» — деп, ол кородоп айдат.

Бу ок бажалыкта В. Я. Шишков эки көп куучын берип туру. Баштапкызы Ийин јурттын јанындагы таш сом көрегинде. Оны јол баштаачы алтай кижин куучындаган. Мында куучындаган кижинин эрмегинин стилистический ағылу темдектериде берилген: «Эмдиги өйдө эмес, ак-јарыкта ак кайын јок болгон өйдө, бу јерле јаан ийдекүчтү баатыр јортып брааткан. Ого Чуйдын ол јанына көчип алар керек болгон, кечүни дезе ол билбеген. Кечү јокко ло барган, суу дезе терен де, түрген де: ады арай ла сууга тумаланбаган. Је андый да болзо, кечип алган, јангыс ла аттын кејими сууга өткөн эмтир. Кејимди кургадар керек эмей база. Баатыр айландыра ајык-

тап көрзө — бир де төс жыраа жок: туулар ортозында түптүс чөл жаткан, кејимди кургадып илгедий неме жок. Ол тушта баатыр тууга чыгып, жедеен ташты кодорып алала, туунын бажынан туда берген! Каду чылап, таш өдүп, јерге бир кулашка кире конгон. Шак бу ла жаткан таш. Каргандар анайып куучындагылайт».

Писатель «Русско-калмыцкий той» деп бажалыкта алтай ла орус албатылар бирүзи бирүзине јакшы салтарын јетирип турганы керегинде, алтайлар ла орустар ортодо најылык керегинде куучындап јат. Тойды Кеңиде орустар эткен, ээжи-јангы дезе алтай болгон, «ненин учун дезе олор калмыктардын ортозында јуртап јатканда, күндү эдер учурлу болгодый». Јокту алтайдын тегин орус кижиле колбузын В. Я. Шишков мынайып јурайт: «Јүзи секпилдү, бойы сүрекей карган, төжи ачык, кил-кирлү, чырышталып калган. Ол сүрекей јокту эмтир. Уйлар бар болгон, кату кышта өлгөн. Не де јок. Кем де јок. Оскүс.

Орузы меге ајдат:

«Ол јакшы өбөгөн. Менин бойымда да неме жок, је ого болужып турадым».

«Чуйда болгон керектерде» В. Я. Шишков Чуй суунын табылганы керегинде куучындап, онызын кеп куучын ажыра берип туру: «Өткөн өйлөрдө бастыра чөл сырагај туулардын баштарына јетире сууга алдырган болгон: мында көлдин чаңкыр толкулары чактын чакка чайбалып јаткан. Бу көлди таш жезерлер, Чуйдын туулары, алтай баатырлар, каруулдап, таш стенидий бирлик тургулаган.

Је ајарбай, көрбөй калгандар: көл олорды мекелеп ийген, чакпын-толку олорды јайкап, калын ујуктадып салган. Суу дезе бойына јол буза согуп, тууларды јыра јип, ага берген.

Алтай ичи торгуланып, јер силкинип, таштар оодылып тура берген. Суу элбек чайбалып, јылым таштарды антарып, күркүреп, онтоп, ичкери учуп барат.

Ол карларда табылган, тууларга олјолоткон Чуй јайымга божооло, коркыганынан кедери туруп ийген алтай туулардын ортозыла мантап барган.

Көл соолып калган, онын түби дезе Чуйдын кумақту чөли боло берген.

Озогы јебрен куучын анайып ајдат».

Тилинин јаркындузы, чечени јанынан Чуйдын трагы

керегинде куучын көрүмжилү: «Кожойымдар алтайлардан ла монголдордон эжип-каап алган алтынла бастыра бу мөнгүн тракты жапкадый.

Бастыра бу трактты жарымдай кийик, ак-чек санаалу көчкүндөрдүн жыпшык көстөрүнөн төгүлгөн жашка алдыр-гадый, андый жаан өөркөшти ле ачу-коронды ологто токтомы жок, ачап-сыйап орус барынтычы жетирген.

Жуук өйдөгү куучында кожоюмдар керегинде анайып айдылат».

В. Я. Шишковтын бу произведениелери чөрчөктөр дө айылу болгон болзо, же онызы ого орус кожоюмдардын — «чуулардын» өткүргөн «иштерин» илезине чыгарарга чаптык этпеген.

Алтай албатынын оос творчествозынын произведение-леринде керектер эки планла — бирүзи ар-бүткөндү, экинчиси десе кижини жүраар эдип — көргүзүлөт. Же бу эки план диалектически элип-селижип, бирүзи бирүзин толтырып, тындып турат. «Гиус» деп куучында керектер шак анайып жүралып жат. Казактардын одузына күкүрт жууктап клеедири. Писатель мынайып бичийт: «Жалкында, ургун жанмырлу жарык күкүрт. Кара күкүрт—кара санаалу Гиус». Мында Шишков контрасттын эп-сүмезин тузаланат.

Бай этнографический материал, камнын камдаарда айдатан сөстөри, алтайлардын оос творчествозынын элементтери «Страшный кам» деп повестьтиги төзөгөзине салынган.

В. Я. Шишков мынызынан орой до эткен иштеринде алтай албатынын оос творчествозынын элементтерин тузаланган. Темдектезе, «Прокормим» деп куучында (1942) пейзаж алтай албатынын элбек жарлу кожончынын салтары жеткенинин шылтузында бичилген:

Устүнен төмөн көргөндө,
Уч булунду Кан-Алтай.
Тууразынан көргөндө,
Токус булунду Кан-Алтай.
Кыйазынан көргөндө,
Камчы сынду Кан-Алтай.

Сүрекей жакшы писательдин В. Я. Шишковтын жүрүмин ле творчествозын көргүзүп турган жаан материалдардын шылтузында мындай гүп шүүлтелер айдарга жаарат. Баштапкысында, В. Я. Шишков алтайлардын оос

творчествозына јилбиркеген, онызын онын јарлаган кеп куучындары ла кожондоры керелейт; экинчизинде, Туулу Алтайда иштеер тужунда јууп алган јаан фольклорный ла этнографический материалы ого художественный јанынан јаркынду, ағылу произведениелер төзөөргө болуш јетирген. Је онын произведениелеринде баштапкы јерде бистин башка-башка ујту албатыбыстын этнографический ағылу темдектери турган эмес—кижи, онын сананган санаалары, онын кыйын-шыразы ла сүүнчизи турган.

П. В. КУЧИЯКТЫН «ЧЕИНЕШ» ДЕП ДРАМАЗЫ ЛА ОНЫҢ ПОСТАНОВКАЗЫ

Павел Васильевич Кучияктың ады-жолы алтай литературада элбеде жарлу. Оның бичиктерин кычырып тура, автор творческий жанынан ичкери кандый түрген өзүн барганын көрөдис.

П. Кучияк бир канча жылбүлү поэмалар ла көп тоолу үлгерлер бичиген. Ол алтай литературада прозаның ла драматургияның баштаачызы болуп жат.

П. Кучияктың жада калганынан ала жирме жыл өткөн. Бу өйдиг туркунына алтай литература бир канча байып, тыгыган. Алтай бичиктерди кычыраачылардың тоозы там ла көптөгөн.

Поэттер Л. Кокышевтиң, Э. Палкинниң, А. Адаровтың, В. Кучияктың, Ч. Чунижековтың, С. Суразаковтың, А. Саруеваның, И. Кочеевтиң, Б. Укачинниң ады-жолдору жагыс ла Туулу Алтайда жарлу эмес.

Л. Кокышевтиң алтай литературада «Арина» деп баштапкы романын, А. Адаровтың, И. Кочеевтиң ле эмдиги өйдөги өскө дө писательдердин повестьтерин ле куучындарын кычыраачылар жылбиркеп кычырадылар.

Поэзия ла проза бир канча ичкери көрүмжилү өскөн дө болзо, алтай драматургияның өзүми эски ле кеминде артып калган. Оны ичкери өскүрери эмди там ла керектү болуп барадыры. Бу өйгө жетире алтай драматург болуп сок жагыс Кучияк чотолып жат. П. Кучияктың драматургияда једип алган једими оның поэзиядагы, прозадагы једининен бир де эмеш жабыс эмес. Писательдин талантының ийде-күчи анчадала драматургияда элбеде көрүнген.

«Чейнеш» деп драмада П. Кучияк жайзаңдар, којойымдар ла байлар жокту албатыны канайда базынчыктанганын, ишкүчиле жаткан албаты кижжи базынаачыларга удур кёлүрилери тыгыганын, анайда ок албаты советский жаңнын өштүлериле, Кара-Корумнын бандаларыла эрчимдү тартышканын көргүскөн.

«Чейнеш» деп пьесанын төс геройы — алтай үй кижжи. Алтай үй кижжи базынчыкты анчадала көп көргөн. Алтай үй кижжи тартыжуга көдүрилгени алтай албатынын жүрүмүндө кубулталар болгонын көргүзөт. Улу Октябрьский революция үй кижжини базынчыктан айрып, жаңы жүрүм төзөөринде туружар право берген.

Писатель алтай үй кижжинин революциядан озо жадын жүрүми шыралу болгонын бойынын кезик произведениелеринде көргүскөн. Темдектезе, «Жаңардын өлүми» деп үлгерде батрак кыс байдыг базынчыгына чыдабай, суу жаар калып ийген. «Арбачы» деп поэмада байга базындырган алтай үй кижжи байларды көрөр күүни жок болуп, олорто колында мылтык тудунып тартыжарга туруп чыгат.

Революция ла алтай албаты керегинде теманы Кучияк бойынын «Актардыг ижи» (1933 ж.) деп пьесазында көргүзөргө ченешкен. Алтайда контрреволюция калаптаныл чыкканын автор көргүзүп, жокту алтай албаты Колчактын бандаларын жаратпай турганын көргүзүп жат. Бу пьесада Кучияк алтай албатыга чындык жетирип турган Мөрөн деп партизаннын кеберин көргүзөргө ченелте эткен. Мөрөнлө кожо жоктулар Теке, Сары-уул, батрак Бетук партизандарга кожулып жат. Пьесада автор революцияны тереңжиде көргүзүп болбогон.

Писатель бойынын «Тартыжу» деп баштапкы пьесазы керегинде мынайда бичиген: «Мен бичиирин 1932 жылдан ала баштагам. Менин творческий ижим пьеса бичииринен башталган. Ойротиянын он жылдыгына мен «Тартыжу» деп пьеса бичигем. Бу пьесада Алтайда колхозный строительстводогы классовой тартыжуны көргүзөргө амадагам. Пьесалар канайда бичилип турганын, сценанын техниказын жакшы билбес болгонумнан улам баштапкы пьесамды једикпес-тутакту бичигем, көндүрө ле агитационный материал болуп калган. Болуш сураар кижжи жок болгон. Бойымнын произведениелеримнин једикпес-тутактарын орус тилге көчүрилген тушта ла көрөр

аргалу «болгом». П. Кучияктын «Тартыжу» деп пьесазы национальный театрдын репертуарында баштапкы ла алтай пьеса болгон.

«Чейнешти» бичиир өйдө П. Кучияктын ады-жолы литературада жарлу болгон. Онын бичиген үлгерлери, поэмалары ла куучындары алтай кычыраачыларга элбеде жарлу болгон.

П. Кучияктын «Чейнеш» деп драмазы алтай албатынын культурный жүрүминде жаан учурлу болгон. Ол алтай драматургия өзүп баштаганын керелеген.

Чейнеш — Кучияктын пьесазынын төс героинясы. Онын кебери кычыраачыны бойынын жалакайыла, ачык-жарыгыла, улусты сүүп турганыла, жакшынак жүрүмге амадаганыла жылбиркедет. Же жакшынак жүрүм онын жүк ле амадузында, сананган сагыжында ла болгон.

Пьесанын баштапкы бөлүгүндө Чейнеш: «Эмди ле куш боло беретен болзом, кандый жакшы болбос эди, бийик, ыраак-ыраак учар эдис!..» — деп амадап сананат. Жиит кыстыг жүрүми онын үйрө-желелери Ботпойдын ла Жалакайдын жүрүминдий ок уур-куч болгон. Чейнеш байдын жалчызы Караны тыг сүүп те турган болзо, албанла байдын Жажнай деп уулына барар учурлу болгон.

Чейнештин жүрүми кыйында ла шыралу. Ол оной канайда айрыларын билбей жат. Чейнеш шыралу жүрүмин кожогло бир канча өйгө ундып турган. Кара ого жүрүм удабас солынар деп бүдүмчилү жартап жат. Каранын куучыны Чейнешти сүүндирип, же ол ок өйдө ачуркандырат. Каранын куучыны онын амадузына келижип турганы оны сүүндирип, жер үстүндө ырысту жүрүм көрбөй, андый жүрүмди төзөгөдий арга барын билбей турганы оны кунукгырып, ачуркандырган.

Чейнеш Карала кожо качарынан мойножып жат. Ол жүрүмди де жакшы ондобойт. Ого жер үстүндө Козуйттардан күчтү улус жок деп билдирет.

Бойынын жүрүминин аайына алтай кыс бойы баш биллип чыгар учуры жок болгон. Шак онын учун Чейнеш Каранын тургуза ла качалык деген шүүмтезинен мойножоло, Козуйттардан коруланар эп-арганы ада-энезинен калас бедреген.

Учинчи картинада Чейнеш мени жайымга божодыгар деп Козуйттардан сурайт, же озор оны божотпой кыйнал, онын сүүтген кижизин, Караны, электеп-шооткылайт.

Јаңыс ла төртинчи картинанын учында байдын билезиндеги жүрүмге чыдажып болбогон Чейнеш Жажнайды таштайла, Карала кожо партизандарга кожулган.

Јаңы жүрүм учун тартыжаачылардын ортозында жаркынду көргүзилген кижилер—малчы Кара, ол жалчы Андрей Куреевтин жуук нажызы. Кара Куреевле нажылашканы ого телекейди, жадын-жүрүмди тереңжиде билерине болушкан. Куреев Караны удабас жайзандар ла байлар жоғолор, жаңы ырысту жүрүм төзөлөр деп үреткен.

Је Кара андый јолго тургуза ла тура берген деп айдарга болбос. Ол жаңы жүрүм кандый болотонин, ого канайда једип алатанын, жүрүм учун тартыжуда бойы кайда туратанын баштапкы ойлөрдө билбей турган.

«К а р а. Айланайын Чейнежим! Мынан качалы! Андар, эликтер кижилер жүзин көрбөгөн јерге качалы!»

Је жүрүм Каранын салымын кубулткан. Јүрүм Караны байларла, жайзандарла күүн-кайралы жоғынан тартыжаачылардын тоозына кошкон. Бежинчи картинада Кара, кайучылардын командири, «чындык большевик» болуп көргүзиллип јат.

«Чейнеште» ишкүчиле јаткан алтай улус жаңы жүрүм учун тартыжуга башка-башка јолдорло келгилеген. Кезиктеринин јолдору чике ле кыска (Кара, Чейнеш), экинчилеринин јолдору күч ле јеткерлү (Содон), үчинчилеринин шыралу ла узун (Баланка, Ботпой).

Ишкүчиле јаткандардын ортозында Чейнештин ада-энези Содон ло Баланка аңылу јерде туруп јат. Содон јокту, түрөнгиге бастырган, ырыс јок жүрүм жүрген кижилер. Кулдын жүрүми ошкош жүрүм оны јобош, улуска удурла неме айтпас кижилер эткен. Байлар ла жайзандар Содонды «Јаашты ла карды жаадыратаны тегеринин күүнинде, јоктуларды јаргылайтаны жайзаннын күүнинде» деп үреткендер.

Улуска бүдүнкей Содон Козуйттын чын кара санаазын ол тушта билбеген. Качан Чейнешти байдын кулдары ада-энезинин айылынаг албанла апарарда ла, Козуйт оны кандый коркушту төгүндегенин Содон бу ла тушта билген. Чейнештин «Адам! Энем!.. Аргадагар!..» деп јайнаганына удурла Содон «Канайдар да аргам јок... Кайран менин Чейнежим, канайдар да аргам јок...» —деп каруу берет.

Јокту Содон кижилер аайлу жүрүм жүрөринде иженбей де

јат, је оның эмегени дезе кызының бай кижиге барып јатканын түрениден айрылатан, јакшы јадын-јүрүмге экелетен эп-арга деп бодоп турган. «Сен база тенек ле, бойыга да, биске де ырыс јетирерине килебей јадыг...» — деп, Баланка Чейнешке ајдат.

Базынчыкта, түрениде ле карагуйда јүрген Содонның үйи Баланка шыралу јүрүмнен чын айрылар јолын билбеген. Оның учун ол Козуйттарла төрөөндөжип алза, түренгилү јүрүмнен айрылар болорым деп. Чейнешти Јажнайга берерге албаданып јат.

Түреңи јүрүм, албанду иш оны катуркандырып, керек дезе балазына килебес те эткен. Баштапкы үч картинанын туркунына Баланка бойының кызының ачу-коронына бир де килебей јат. Јаңыс ла төртинчи картинада, качан ол Чейнештин бай кижиге барганы балазына да, ада-эиезине де ырыс экелбегенин терен билип алган соңында, кызына килеп, ого болужар арга јок болгонына кородоп, оны «сөс уккур бол» деп ајдат.

Төртинчи картинадан бис Содон ло Каранын јууктажып турганын көрөдис. Содон Каранын «Колчак каан, Кара-Корум јажына болбос... Удабас јаң өскө болор— албатының. Ол јаң учун большевиктер тартышкылап туру...» деп айткан сөстөринен коркып турат. Јобош, сөс уккур Содон Козуйттарга удурлажа канайып тартышканын Кучияк көргүспей јат. Бис јаңыс ла оның актарга аттыртып өлгөнүн билип јадыс.

Баланканын көрүм-шүүлтези кубулып калганын бис төртинчи действиенин учында Јажнайдыг өлүмин көрөлө, «Ийтке—ийтинг өлүми!» деп айткан сөстөринен көрөдис.

Бежинчи картинанын учында Баланка Карага туштап турарда, оның Совет јаңга јайылып калганы иле көрүнөт. Онызы анайда болор учурлу да болгон. Ненин учун дезе оның кызы партизандарга кожулган. Обөгөннин дезе Козуйттар оны Совет јаңга удурлажа тартыжарга албан-күчле ийип болбой салала, адып койгондор. Онон улам Баланка оларды көрөр күүни де јок боло берген.

Јаңы јүрүм учун тартыжаачыларла удур тартыжу өткүрип турган контрреволюционерлердинг лагеринде бай Козуйт, јайзан болгон Күскөнөк, кам Бөрөгөш лө којойым Песков. Олор ажыра писатель революцияның

күкүртине удурлажа бирлик фронтло туруп, оны туй базарга ийде-күчин де, акча-жөөжөзүн де кыскалбай турган кулданаачыларды көргүскөн.

Кижини күүни жок контрреволюционерлердин бирүзи — Козуйт бай, ол айландыра жаткандарды колына тудуп, алтай ла орус улусту кулданып жат.

Козуйт бүткөн бүдүми аайынча ачап, казыр, же ол бойын жалакай, улуска килеңкей кижини болуп көргүзө берин билер. Кудалашты көргүзүп турган картинада ол жокту Содоннын жүрегин жылбындууш мекезиле жымжадып ийерде, онызы бойынын кызын Козуйттарга берерине жөпсинген. Той тужунда Козуйт албатыны аракыла күндүлөп, ологорго ойын-жыргал көргүстирет. Козуйттын сүмөлүзине керек десе түлкү юшкош сүмөлү Бөрөгөш кам кайкап турган. Онын сүмөлү кылыгы Кучияк иле көргүскөн.

Контрреволюционерлердин лагерине кам Бөрөгөш база кирип жат. Содоннын айылында аракыдап турар тужунда Бөрөгөш Чейнешти, бойынын балазы чылап, сүүзүн деп кудайлар жакарган деп айдып турган. Аракыдаштын учы жаар эзирип калган Бөрөгөш «Мен Чейнешти канайда сүүп турганымды өрө турган Улген кудай бойи билер!..» — деп айдат.

Учинчи картинада Бөрөгөш бойынын чын ла амаданын көргүзүп жат: ол «кудайлардын жакарганы аайынча» Чейнешти албанла окшоорго ченежет. Бу ок картинанын учы жаар Чейнешти жентип болбогон Бөрөгөш кокойым Песковло куучындажып турала, арт-учында Жажнайдын жаан эмегениле Базымла да жүрерге белен болгонун айдат.

Учы-учында кам Бөрөгөш Жалакайды электеп, буунып өлөрине жетирген (калганчы картинада).

Мындай эп-сүме драматургика «кудайдын жердеги элчизинин» жескимчилү кеберин пьесанын учы жаар бүткүлүнче чокум көргүзө арта берип жат.

Кокойым Песков — албатынын ла революциянын казыр өштүзи. Онын кылык-жаңы Козуйттын кылык-жаңындый. Ол, Козуйт чылап ок, кижини күндүлөп, бүдүмчилеп алала, кийининде сыйрып аларга албаданат.

Төртүнчи картинада Песков андап жүрөле, жанган Содоннын айылына оны аракыдадала, тапкан-жөөгөнүн айрып аларга келген. «Мен сесе, Содон, жакшы анчыма,

сый эжелдим. Акту жүрегимнен берип турум — ал...» — деп, ол айдала, кабак аракы берет. Каранын «сүртүп береле — сүрүп алар деген бирүзи...» деп айткан сөстөри Песковтын чын санаазын илезине чыгарат.

Песковтын ач-көс кылык-жалгын алдында онын жалчызы болгон ло онын кылык-жалгын жакшы билетен Андрей Куреев учуна жетири илезине чыгарат. «Кулак-байлар кайда да түнгөй ле. Олордын ончолорынын азулары узун. Мен бойым олорго жети жыл батракка жүргөм, ол азулардын курчын жакшы билетем» — деп Куреевтиг айткан сөстөрүн де Песков аярууга алынып жат.

Песков Андрей Куреевти бойынын өштүзи деп көрүп, оны жоголторго кичеенет. Экинчи картинада ол Куреев керегинде: «Андый жошкындарды качан да көкүтпес керек» — деп айдат. «Оны жаргыга беригер. Мен керечи болорым...» — деп, ол үчинчи картинада Күскенекти сүмелейт.

Бойынын жайымы учун тартыжуга көдүрилген албатыны көрбөр жүүңчи жок учун Песков, Козүйт чылап ок, контрреволюционный баанда төзөп жат.

Песковты Андрей Куреев адып салганын бис бежинчи картинанын учунаг билип жадыбыс.

П. Кучияктын «Чейнеш» деп драмазы алтай албатынын культурный жүрүминде жаап учурлу болуп жат. Онын чыкканы алтай драматургиянын төзөлгөнүн керелеген.

1937 жыл бащталып турарда, П. Кучияк театрга «Чейнеш» деп пьесазын бичип береле, ол керегинде А. Коптеловко бичириде, ол: «Сен пьесаны божотконыга сүркей сүүнип турум. Оны сценада тургусканы сүүнчилү. Мынаг ары анайда ок турумкай иште. Күнүн сайын иште. Бичилген немелерди катап-катап жазап тур. Жагыс ла анайып иштезең, жакшы произведениелер бичиир арга бар» — деп бичиген.

Сибирьдин П. Кучиякты жакшы билетен писатели Савва Кожевииков художественный коллектив бу пьесаны көргүзерине белстеп турар тужунда мынайда бичиген: «Театрда, «Чейнеш» деп пьесаны белтегени чилеп, көдүригилү качан да иштегилебеген. Оны көп катап кычыргандар. Авторды түздүлөр этсин, кезик жерлерди жетири жазаын деп сурагылаган. Автор олордын шүүлтелерин жилбиркеп угуп, пьесанын кандый бир геройынын кеберин тереңжиде билип аларына актерлорго, режиссер-

лорго болужып, бойы труплага кожулып алала, пьесанын тос рольдорынын бирузин ойноорго белетеп баштаган. Композитор Ильин музыказын бичиген.

Je черновиктери (баштапкы бичилгени) жылыып калган учун, автор пьесадын канайда жазаганын көрөр арга жок.

1937 жылда 20 июльда пьесаны шүүжериинде турушкан улус П. Кучиякка «Чейнешти» 1919 жылдан, Кара-Корум тужундагызынаг, баштазын деп шүүлте эткендер. Баштапкы вариантта ол 1917 жылдагы болгон керектердег башталып турган. Куреев Козуйтта жалчы болуп жүрген эмес, тууразынан келген болзын, учында ол партизандардын отрядын төзөзин деп шүүлтелер айдылган.

П. Кучияк нөкөрлөринин айткан шүүлтелерин аярулу угатан. Пьесаны оной ары писатель жаза берген.

Пьесаны национальный театрга берерден озо П. Кучияк оны орус тилге көчүрөр деп шүүп алган. Андый шүүлте эки шылтактан улам болгон: пьесанын кычыраачыларынын ла критиктеринин тоозын көптөдсри ле областной театрынын режиссеры И. С. Забродин алтай тилди билбес болгоны.

1938 жылдын жазында П. Кучияк «Чейнешти» орус тилге көчүрери жанынан Новосибирсктин писательдериле куучындажып баштаган.

Кийининде П. Кучияк «Чейнешти» көчүргөн Павлов керегинде «Красная Ойротия» деп газетте мынайда бичиген: «Меге писатель Г. Павлов база жаан болуш жетирген, ол «Чейнеш» деп пьесаны орус тилге көчүрүп тура, онын уян жерлерин көргүзүп турган».

1938 жылдын учында драманы көчүрери божогон, оны Москва жаар рецензияга ийгилеген. 1939 жылда 29 январьда театралыный критик Блюм писательдердин Союзына бойынын шүүлтелерин элбеде бичип берген. Мынызы «Чейнешке» бичилген баштапкы рецензия болгон. Бу ок ойдо национальный театр пьесаны көргүзерине белетеп турган.

Блюм пьесада чөрчөк, кожог тонг өткүре көп деп жастыра бичиген. Ол алтай албатынын жадын-жүрүмин бир де эмеш билбезиненг улам анайда айткан. Пьесада чөрчөк, кожог бар болгоны оны карын да жакшынак произведение эдип жат.

П. Кучияк Блюмнын рецензиязын кычырала, күүни

Јана бергенин ол тушта театрға жуук болгон Б. Н. Попов жуучындайт. Драматург бойынын пьесазын сценада тургузарын токтодорго санаган. Је режиссер И. С. Забродин ого Блюмнын шүүлтези јастыра деп бүдүмјилегенининг шылтузында Кучияк онон ары иштеп баштаган.

Бир канча айлар өдөлө, спектакль «Чейнеш» колхозтордыг театрларынын краевой көргүзүзүнде баштапкы јер алган кийининде, нөкөр Забродин Блюмнын шүүлтезин јаратпай, пьеса канча кире јакшы болгонун бичиген.

1939 жылда апрель айда П. Кучияк Ленинградтагы этнограф А. Даниловтон «Чейнешти» јарадып бичиген мындый письмо алган: «Күндүлү Павел Васильевич, «Сибирские огни» деп журналдыг 5—6 номерлеринен слердин «Боро кушкаш» деп чөрчөгөөрди ле «Чейнеш» деп пьесагарды сүрекей јилбиркеп кычырдым...»

1939 жылда 27 апрельде «Кызыл Ойрот» деп газетте В. Булановтын статьязы јарлалган. Автор анда «Чейнеш» деп пьеса јакшы болгонун темдектеп, пьесанын учы кенетийин үзүлип калгандый божоп јат деп бичиген.

П. Кучияк пьесазын баштапкы өйлөрдө бичиирде, пьеса Јажнайды өлтүргениле, Кара ла Чейнеш кырлар јаар јүре бергениле божоп турган. 1937 жылда 20 июльда пьесаны шүүжер тушта бир канча нөкөрлөр Куреев партизанский отряд төзөзин, Кара ла Чейнеш, кырлар јаар барар ордына, партизандарга барып, колдорына мылтык тудунып, Козуйтла, Песковло, революциянын өскө дө өштүлериле тартышсын деп шүүлте айткандар Кучияк ого јөпсинеле, пьесага база бир действие кошкон.

Анда бичилген керектер Јажнайды өлтүрген кийининде үч жылдыг бажында өдүп јат. Бу действиеде кижикулданаачылардын ла кулдандыраачылардын јөпсинишпези мылтык-јепсөлдү тартыжуга јеткенин көргүзөт. Куреевке ле Карага баштаткан кызылчерүчилер Козуйт ла Песковтын контрреволюционный бандазын оодо соккон. Туулу Алтайда Совет јанг төзөлгөн.

Режиссер И. С. Забродиннинг башкартузыла белетелген «Чейнеш» областной национальный театрда 1939 жылда май айдын учында баштапкы ла катап тургузылган. Постановканын музыказын композитор А. М. Ильин бичиген. Декорацияны ла костюмдардын бүдү-кеберин журукчы А. А. Каланаков белетеген. Рольдорды мындый улус ойногон: Содон — Е. Тонкуров, Балаан

ка — А. П. Алтарыкова, Чейнеш — О. С. Сарина, Козуйт — П. В. Кучияк, Чөөчөй — К. М. Эндокова, Лажнай — И. К. Сабашкин, Базым — Е. П. Уксегешева, Ботпой — К. Н. Саруева, Жалакай — Е. Н. Тыдыкова, Кара — В. Ф. Тозыяков, Күскенек — Н. Н. Параев, Бөрөгөш — Я. Быйхыев, Песков — В. С. Кыстаев, Куреев — А. А. Мошкин, чөрчөкчи — П. В. Кучияк.

Улус пьесаны сүрекей жарадып ла жылбиркеп көргөн. Т. Тошаква «Красная Ойротия» деп газетте жарлалган «Национальный театрга жаан аяру» деп статьясында автор ло театрдын творческий коллективни жакшынак једимге једип алганын темдектеген.

Областной национальный театр 1939 жылда июнь айдыг баштапкы числорында колхозтордын театрларынын краевой олимпиадасында «Чейнешти» тургускан кийининде ол жарлу пьеса боло берген.

«Алтайская правда» газет спектакльды бийик баалаган. Статьяда анайда ок артисттер Сарина, Быйхыев, Тозыяков, Кыстаев, Тыдыкова ла Эндокова бойларынын рольдорын жакшы ойноп турганы ла режиссер И. С. Забродинниг мастерствозы темдектелген. Спектакльдын декорациязы анчадала агылу темдектелген.

Режиссер И. С. Забродин композитор А. Ильинниг «Чейнеш» деп пьесага бичиген музыказын сүрекей жакшы музыка деп темдектеген. Афанасий Коптелов 1939 жылда 10 июньда мынайда бичиген: «Күндүлү Павел! «Чейнеш» деп пьеса јенүлү өдүп турган учун сени бастыра јүрегимненг уткып турум. Сен учун сүрекей сүүнип јадым. Творческий иште оног ары једимдерге једип аларга акту јүрегимненг күүнзеп турум».

«Чейнеш» јенүлү өдүп турганы керегинде литературный газеттинг страницаларында Савва Кожевников база бичиген.

Областной национальный театр колхозтордын ла совхозтордын театрларынын Бастырасоюзный фестивалинде туружар право алала, Москвага барарга белгенип баштаган. Театр бастыра Сибирдинг драматический искусствозынын адынан туружар жаан арга алган. Сакубаган јанынан болгон бир канча шыктактардан улам театрдын коллективине Москвада ойында туружарга келишпеген. 1940 жылда јайгыда театрдын ар-

тисттери Алтайский крайда, Новосибирский, Кемеровский областтарда ла Казахстанда жүрүп, «Чейнешти» көргүскендер. Улус оны сүрекей жылбиркеп көргөн.

С. Кожевников 1940 жылда «Сибирские огни» деп журналдын үчинчи номеринде «Чейнеш» деп спектакльдин жедими керегинде теренжиде бичиген. Автор бойунун статьясында национальный театрды, «Чейнеш» деп пьесанын авторын бастыра жүрегинен жарадып турганын көргүскен. Ол ок өйдө критик бар жедикпестерди темдектеген.

«Чейнеш» деп постановка керегинде Б. Каирский 1941 жылда «Театр» журналда элбеде ле теренжиде бичиген. Критик театрдын творческий коллективи көп иш бүдүргени керегинде айткан.

«Чейнеш» деп драма алтай литературанын историясына быжу кирген. П. Кучияктын творчествозы керегинде бичир тушта А. Коптелов, В. Кожевников, С. Суразаков, Т. Тюхтенов ого анчадала жаан аяру эдидилер. Художественный самодеятельностьтын коллективтери оны, өскө алтай пьесаларга көрө, көп катап тургузадылар.

П. Кучияктын жада калганынан ала он жылдыгын темдектеер вечерде (1953 жылда) Горно-Алтайсктагы Культуранын туразы ла городтын самодеятельнозы «Чейнеш» деп пьесанын үч картинасын көргүскен. Жуулган улус оны жылбиркеп көргөнүн ол тушта «Звезда Алтая» газет бичиген.

1960 жылда художественный самодеятельностьтын областной көрүзинде Кан-Оозындагы Культуранын туразы «Чейнеш» деп драманы орус тилле көргүскен. Спектакль сүрекей жакшы өткөнн учун коллективке сый берилген.

Горно-Алтайский автономный область төзөлгөннөнг ала төртүн жылдыгы темдектелерде, албаты театр И. П. Кучиякка (писательдин уулы) баштадып, учуры эмдиге жетире жылыйбай турган «Чейнешти» база тургускан. Спектакльда 1939—1940 жылдарда «Чейнешти» ойноорунда турушкан, алдында национальный театрдын артисттери болгон И. С. Шульгина, Н. Н. Параев, Е. А. Каланакова, В. С. Кыстаев, И. П. Кучияк, В. И. Майчикова турушкандар. Улус оны алдындагы ла аайынча жылбиркеп көргөн.

«Чейнеш» деп пьесада јокту алтай албаты Совет јанг учун өткүрген јалтанбас тартыжузы көргүзилген учун оны јүк ле художественный самодеятельностьтыг коллективтери эмес, анайда ок профессиональный театрлар да тургузар.

ӨТКӨН ЖЫЛДАРДАН

С. ПАХАЕВ

ОЗЕРО-КУРЕЕВОДОГЫ КРЕСТЬЯНДАРДЫҢ 1919 ЖЫЛДА КҰСКИДЕГИ ТҮЙМЕЕНИ

1918 жылда 25 майда өскө ороондордың капиталисттери Сибирьдеги, Уралдагы ла Поволжьедеги кулактарга мятеж көдүрер арга тӱзӱгӱн.

Интервенттер ле мятежниктер үч айдын туркунына Волгадан ала Владивостокко жетире элбек жерлерди колына алгандар.

Ол кундерде Василий Иванович Плетневко ло Петр Федорович Суховко баштаткан Алтайдагы кызылгвардеецтердин отрядтары ӱштӱлерле героический тартыжу ӱткӱргендер. Кызылгвардеецтер Советтердин жаңы учун жалтаныш жогынан тартышкандар.

Эсерлердин ле меньшевиктердин партиялары ойто ло көдүрилип келип, контрреволюцияга бир кезек ӱйгӱ жетӱ аларга болужын жетиргендер.

Акгвардеецтер ле интервенттер жуулап алган жерлерде Совет жаң жоголтылган.

Эсерлерге ле меньшевиктерге баштаткан Сибирьдеги акгвардеецтердин удурумга турган башкарузы Совет жаңды жарадып тургандарды кату кыйнап баштагандар. Политический жаңынан отургузылган улус тӱрмелерде жык толтыра болгон, мундар тоолу улусты жаргызы ла шылу-шинжӱ жогынан адып ла кыйнагандар.

Омсктогы акгвардеецтердин башкарузына садынчык буржуазно-националистический Кара-Корум-Алтайский управа жаан жӱмӱлтӱзин жетирген. Туулу Алтайда акгвардеецтердин колдорынан баштапкы ла ӱлгӱн улус Улалу-

дагы Советтин председатели Иван Иванович Некоряков, Улалудагы почтанын начальниги Илья Матвеевич Попов, В. И. Плетневтың отрядындагы кызылгвардеецтер: С. К. Светоносос, П. М. Лучкин, Н. Қопылов ло оноң до өскөлөри. Ондойдогы «фронтвиктердин союзының» ла Совдептин члендерин: Елистратовты, Щербаковты, Усачевты, Зятыковты, Семеновты; кызылгвардеецтерди: Шибалин журттан — Г. С. Черданцевти, Алтайск журттан — Р. А. Куницынды ла Совет жан учун туружып турган ондор тоолу өскө дө улусты кыйнап, түрмеге отургускандар.

Жаңы жан төзөөчилер, албатыны кыйнаганыла коштой, каан жаңы жоголгон өйдөң ала өткөн төрт жылдың жүзүн-базын каланын төлөттиргендер.

Акгвардеецтер Совет жанла тартыжу өткүрерге бойының черүзин төзөлдөрдөр. Олор фронттон жанган улустың шинельдерин ле өскө дө кийимдерин албан-күчле блаап тургандар. Јашөскүримди черүге алары жарлалган. Је крестьяндар бойларының уулдарын черүге берер күүндери јок болгон.

Је деремнелерге ағылу отрядтар келип, јашөскүримди, улусты кыйнап, албан-күчле черүге аткарып тургандар.

Контрреволюционный башкаруның кижии күүни јок политиказы ишкүчиле јаткандардың јилбүлерине бир де эмеш јарабай турган. Онын учун албаты түймеп чыккан.

Эсерлердин, меньшевиктердин, акгвардеецтердин башкарузын јаратпай, албаты-јон түймеендер көдүрип, Совет жанды тургузары учун тартышкан.

Алтайда баштапкы эн јаан түймеен 1918 јылда сентябрь айдың баштапкы күндеринде Славгородто болгон. Оны ээчий түймеендер Змеиногорский, Каменский ле Бийский уездтерде болгон.

Јажытту иштеп турган большевиктер крестьяндардың мылтык-јепселдү тартыжузын көндөлөң өткүрбей, аайлу-башту эдил баштагандар.

Бийский уездтеги крестьяндардың 1918 јылда күскидеги түймеени Бийскте јажытту иштеп турган большевиктердин организациязының башкартузыла белетелген. Бу организация Алтайский губернияда эн ле эрчимдү иштеп турган организация болгон. Организация Сибирьдеги јаан төс јерлер болуп турган Барнаулдагы, Томск

тогы, Иркутсктагы партияный организацияларла колбулу иштеген. Бийсктеги организация ла анайда ок бир канча волостьтордо жажытту иштеп турган организациялар колбулу болгон. Бийск городто жербойындагы большевиктер мылтык-жепселдү тартыжу кӧдүрерге белетенип турганын Барнаулдагы окружной жаргынын прокуроры билеле, юстициянын министерствозына жетир эткен.

Городтордо белетелип турган түймеендерле коштой, уездтиг бир канча волостьторында белетелери база башталган. Белетелип турган түймеендер Бийск городтогы текши башкартула бир ле ойдо башталар учурлу болгон. Уездтиг журттарында мылтык-жепселдү түймеенге белетенери эрчимдү ӧткӧн. Жажытту иштеп турган пруппарлардын члендери жажытту жуулыжып, белетеништү иштер темдектеп тургандар. Түймеендерди башкарар штабтар гӧзӧлгӧн. Темдектезе, түймеенди башкарар Озеро-Куреево волостной штабка алдында фронтго жүрген, ӧскӧ жерден кӧчүп келген жокту кижжи А. Ф. Угровицкий (Озеро-Куреево журттаг); алдында балтийский матрос болгон В. И. Якушев (Сайдыс журттаг); Сибирьге ссылкага ийdirген П. М. Герус (Богдановка журттаг); П. Полковников (Сайлап журттаг), В. П. Вдовкин, Г. Косев (Салазан журттаг, эмди Дмитриевка деп адалып жат) кӧстӧлгӧндӧр. Штабтыг качызы Ян Путнин — ӧскӧ жерден кӧчүп келген кижжи, национальноры — латын. Ол Алтыгы Уйменде жаткан. Штабта оног до ӧскӧ улус турушкан.

Жажытту иштеп турган штабтар бой-бойлоры колбулу болуп, мылтыктар ла октары белетеп тургандар. Марушинский, Новиковский, Карабинокий, Озеро-Куреевский торт волость бой-бойлорынын ортодо агылу элчи улус ажыра колбу тургузып, эмди турган жагга удур мылтык-жепселдү түймеен белетегендер деп, акгвардесценттеринг агенттери жетирип тургандар.

Түймеенди элден ле озо Марушинский ле Карабинокий волостьтордыг крестьяндары кӧдүргендер. Оног түймеен жагындагы Новиковский, Озеро-Куреевский, Уятский, Солтонский, Сузопский волостьторго кӧчкӧн.

Туулу Алтайда түймеен жагыс ла Озеро-Куреевский волостьто кӧдүрилген. Түймеен кӧдүргендер милициянын участковый начальнигининг болушчызын ла үч милицио-

нерди арестовать эделе, мылтыктарын айрып алгандар. Акгвардеецтердинг журттагы албатыдаг блаап алган мылтыктары волостной управаныг складында јаткан. Түймеен көдүргендер оны алып алгандар.

Түймеенде фронтовиктерле кожо јинг патриоттор: Петр Изотов, Петр Бронников, Афанасий Иванников, Яков Радцев, Михаил Колосов, Василий Пятков ло оног до өскөлөри турушкандар. Милицияныг начальнигининг Морозовтыг туразында тинтү эделе, түймеен көдүрөөчилер оног 13 мылтык айрып алгандар.

Түймеен көдүрген Озеро-Курееводогы крестьяндарга алландыра турган журттардыг албатызы јөмөлтө эткендер. Анда тургуза ла сходтор јуулып, түймеенге кожулар деген јөп јарадылып турган. Советтердинг волостной съездине делегаттар туткандар. Тютюльга журттыг албатызынаг тудулган беш делегаттыг тоозында Сергей Ермолаевич Ракитин база болгонын ол куучындайт. Оног өскө делегаттарга С. И. Чирясов, В. З. Шевченко, П. А. Жуйков ло Қараев тудулгандар.

Дмитриевка журттыг албатызы Советтердинг волостной съездине бу журтта јаткан Косяевти ле Вдовинди туткан. Анайда ок коштой турган Алимчир, Сухаревка, Знаменка, Петропавловск, Полушкино, Сурбашево ло өскө до журттарда түймеен көдүрзин деп, делегаттар аткарылган. Ол журттарда сходтор тургуза ла јуулып, түймеен көдүргендерге кожулары керегинде јөптөр јарадылып турган. Алимчир журтка делегат болуп Поликарп Ефремович Миняев барып жүрген. Онын башкарган отряды түймеен көдүрип, Усть-Лебедь, Дайбово журттары ла өскө до участоктордогы ағаш корулаачы ишчилердин мылтыктарын айрып алган.

Делегаттардын съездинде Озеро-Куреево журтта волостной Совдеп төзөлгөн. Оны башкараарына Александр Федорович Угровицкий тудулган. Совет јаң катап ла тургузылган. Је Озеро-Курееводогы Совдеп узак өйтө иштебеген.

Крестьяндар түймеен көдүрип, акгвардеецтерди тыг чочыткан. Бийский уездте түймеен көдүрген крестьяндарга удур улус кыйнаачы үч отряд ийилген. Анда бастыразы 185 кижн болгон. Олорды полковник Соколов башкарган.

Түймеен көдүргендер баштап тарый төс јерден пар

тийный башкарту аларын жоголтып ийгендер. Бийскте большевиктердин жажытту иштеп турган организациязын 1918 жылда ноябрь айдын талортозында актар ачып, Бижиини түрмелегендер.

Мылтык-желселдери једикпес, теозы ас, туш ашда чачыгы отрядтар мылтыкту, пулеметту өштүлөрдүн табарузына чыдажып болбогондор.

Улус кыйнап өлтүрөөчилөр Марушиновский ле Карабинский волостьтордогы түймөсидерди туй базала, Озеро Куреево јуртка киргендер. Олор түймөсінде турушкан көп улусты тудуп алгандар. Түймөсінди башкарган Совдептин председателин Угровицкийди садынчыктар айдып берерде, оны база тудуп алгандар. Ол күн өскө волостьтордо түймөсінди туй басканы керегинде баштапкыла јетирулер Озеро-Куреево једерде, Угровицкийге эсерлердин ле кулактардыг провокаторлоры келип, делегаттар колдорын салган Совдептин волостной съездинин протоколун берзин деп некегендер. Олор протоколды берип ийзең, тышыг артырарыс дешкөндөр.

— Тенең кижини карын тапкан эмитиреер, мен јангыскаң өлөрим, арткандары тыңду артып калар — деп, Александр Федорович олорго каруун јандырған.

Оны арестовать эдердең озо ол крестьяндардыг депутаттарынын Озеро-Курееводогы Совети төзөлгөни керегинде бичилген протоколды жоголтып ийген. Онын шылтауунда ол протоколго кол салган эки јүс делегат актвардеецтердин кыйын-шыразынаң айрылған. Социалистический революция јегерине Угровицкий тыг бүдүп турған. Оны арестовать эдерде, ол үйн Варвара Степановнага мынайда айткан: «Мен өлүп те калзам, мениң балдарым келер өйдө јакшы јадар».

Арестовать эткен улусты эки камерага јык толтыра отургускандар. Кизи кыйнаачылар түймөсін көдүргөн крестьяндарды коркушту кыйнагандар учун камералардыг полы ла стенелери кызыл кан болгон. Келер өйдө ишкүчиле јаткан албаты өштүни түңгей ле јегерини түймөсін көдүргөндөр билип ле ого бүдүп тургандар. Онын учун кандый ла кыйын-шыра олордыг күйи-табын туй базып болбогон. Камераларда отургандар көзнок өткүрө јурттагы улуска: «Баштап алған керегеердең туура турбагар, кизи кыйнап өлтүрөөчилерле тартыжыгар!» — деп кычыру эдип тургандар. Төртинчи күнде военно-полевой

жаргы башталган. Жаргы түймеенде турушкан 13 кижини ле онын башкараачыларын адар эдип јѳп чыгарган.

Жаргылаткан улусты адар кўн акгвардеецтердинг полковниги Соколов волостьтогы бастыра эр улусты Озеро-Куреевого јууттырып алган. Волостьтын тѳс јерине крестьяндар јалтанып-коркып келгендер. Келбеген улусты кыйнайтан учун, келбеске болбос болгон. Кижини кыйнаачылар улусты килеш јогынанг кўчтери јеткенче согуп кыйнайтандар. Темдектезе, Озеро-Курееводо јаткан 18 јашту Петр Изотовты тын согуп кыйнаган учун онын санаазы энделе берген. Тютюльга јурттагы Карп Певневтинг бир кѳзин ойго соккондор. Волостьто соктыртып-кыйнаттырбаган кижилў јурт јок болгон. Волостьтын бастыра толуктарынанг Озеро-Куреево јаар крестьяндар отурган јўстер тоолу чанакту аттар ууланган.

Бастыра јурттардынгу улусты јуулып келерде, кижини кыйнаачы отрядтардынгу начальниги полковник Соколов соккондор бичиген калын бичикти чыгарала, оны јартап баштаган.

— Слер уккур болор учурлу! — деп, ол кыйгырган. Кижини бууйтан јер јаар кѳргўзип, ол кезеткен: — Јанта уккур болбозогор, ончоорды бууп койорыс!

Акгвардеецтердинг полковниги бойынынгу куучынын волостьтогы албатыга контрибуция салтынып турган жарды кычырганыла божоткон.

Соколов албатыга контрибуция салып турганын жарлап турарда, јалтанбас фронтвиктердинг бирўзи кыйгырган:

— Онызы кандый контрибуция?! Ленин кандый да аннексия ла контрибуция керек јок деген!

Крестьяндар кимиренижип, улус кўўлеже берген.

— Мында большевиктер кѳп, је бис оморды ончозын бууп койорыс! — деп, акгвардеецтердинг полковниги катап ла кыйгырып чыккан.

— Бу улус большевиктерге бўдўп јат — деп, ол боро шинельдў крестьяндар јаар колыла уулап, онон ары куучындаган.

Акгвардеецтердинг полковниги албатыны база ла кезедип, коркыдып баштаган.

Крестьяндар јурттар сайын јўзўн-базын санаалу јангандар.

Жаргылаткан улусты ол ло кўн энирде буугандар. Ол

тушта декабрь айдын соокторы турган. Акгвардеецтердин кижини өлтүрөөчилери түрмеде отурган улусту аайыбажы жок согуп кыйнагандарына ич улам Якушевтен. Герустан ла Заколдоминне ич өскөлөрүн кижини буур жерге болуш жогына ич једип болбогондор. Олор Совет јан јенерине тын бүдүй, героическн өлгөндөр. Павел Матвеевич Герус кижини буур јердин јаны јаар барадала, кижини өлтүрөөчилерге мына ич айткан: «Бүгүн бисти буураар, эртен слердин буур!» Василий Иванович Якушев бууттырардын алдында албатыга мынды ич кычыру эткен: «Революциянын өштүлерине јай бербегер, тартыжуны јенгү алганча өткүригер!»

Бийский уездтеги крестьяндардын түймеенин, губерниянын өскө дө уездтериндеги түймеенин чилеп, туй базып койгондор. Колчаковецтердин јажыт жогына ич эткен јетирүзиле болзо, военно-полевой јаргы аайынча 120-ден ажыра кижини буутырган ла аттырган. Јүстер тоолу крестьяндар кыйнаттыргандар. Көп улус түрмеледип, кижини өлтүрөөчилердин колына ич өлгөндөр. Кижини кыйнаачылар улусту өйинег өткүре кыйнагандарын «јаннын чыгартулу улусы» бойлоры да јажыт жогына ич айдышкандар. «Волостьтордо түймеендерде турушкандарды ла ана ич оқ турушпаган да улусту адып, камчыла сойып, туй базарга келишкен» — деп, Бийский уездтин начальнигин уездтерди башкараачылардын губернский съездинде айткан.

Алтайский губернияда крестьяндар эсерлердин ле меньшевиктердин башкарузын јаратпай, түймеенди база көдүрүп тургандар. 1918 јылда күскиде түймеендер Сибирьдин өскө дө губернияларына көчкөн. Бу түймеендер, ишмөкчилердин стачкаларыла, солдаттардын түймеендериле коштой, контрреволюцияга согулта эдерине јөмөлтө болуп турган. Совет јан јаар бурылып тургандары мына ич көрүнип турган.

Крестьяндардын 1918 јылда күскиде болгон түймеендерин партизанский движениени элбеде өткүрерине јаан јөмөлтө јетирген.

Өскө ороондордын империалисттери ле акгвардеецтер Советский республикала, албатынын түймеениле тартыжу өткүрери јангыс башкартулу военный диктатура тургускан тушта ла јепүлү болор деп бодоп тургандар. Диктатор эдип кааннын адмиралы Колчак көстөлгөн.

1918 жылда 18 ноябрьда (Бийский уезде крестьяндардыг түймеени өдөр кушта) интервенттердиг болужыла ол «Россияныг верховный башкараачызы» деп жарлалган. Сибирьде ажининг канын төгөр Колчактыг диктатуразы тургузылган.

Анайып, эсерлер ле меньшевиктер бойларыныг контр-революционный садынчык керектериле жаңыс башкартулу военный буржуазно-помещичин диктатураны тургузарына болужып бергендер. Эсерлердин ле меньшевиктердин жаңдары Сибирьде кандый учурлу болгонын Ленин темдектеп тура, айткан: «Ол жагнаг не болды? — Учредительный жууннын ордына сырагай ла калжу, каанын жагынаг сырагай калжу Колчактыг диктатуразы тургузылган» (В. И. Ленин, Соч., 29 т., 489 стр.).

Ишмекчилердин ле крестьяндардыг 1918 жылда күйскиде Сибирьде башталган түймеендери Колчактыг жаңы турган өйдө там ла тыгыл, элбек партизанский движениге көчкөн. Оскө оросндордын ла орооннын ичянындагы контрреволюциязына удур өткүрген тартыжузында ишкүчиле жаткандардыг башкараачызы ла оморкюдоочызы Коммунистический партия болгон.

Алгайдагы партизандар Сибирьдеги партизандардыг ортодо баштапкы отрядтардыг бирүзи болуп, колчаковщину оодо согсына жаан жөмөлтө эткендер. Гражданский жууныг жылдарында олар советский төрөлис ле коммунизм жегеринде качан да ундылбас подвиг эткендер.

Совет албаты Советтердин жаңы учун жүрүмин берген улусты ундыбайт. 1918 жылда түймеенде туружып, акгвардеецтердин колдорынан өлгөн крестьяндарга Озеро-Куреево журтта памятник тургузылган. А. Ф. Упровицкийдин ады-жолыла колхозтын ады адалган.

1923 жылда 4 августта Озеро-Курееводо болгон партийный эместердин конференциязы РКП(б)-нин Төс Комитедине ийген уткуулында мынайда бичиген: «1918 жылда Советтердин жаңы учун жүрүмин берген улустыг сөбги бистинг волисполкомнын туразыныг көзнөгининг алдында жунадылган». Конференцияда туружаачылар партиянын Төс Комитедин Озеро-Куреевский волостьтыг граждандары бойынын Республиказын бир кижидий корып аларга белен деп бүдүмжилегендер.

Озеро-Куреевоныг албатызы бойыныг берген молжу-

сөзин бүдүргөн. Ада-Төрөл учун Улу жуунун кату жылдарында түймеенде турушкандар ла олардын уулдары бойларынын күүндериле фронтко баргандар. Олардын ортозында Бронников Петр Васильевич, Иванников Афанасий Степанович, агалу-ийиндү Гавриил Петрович ле Петр Петрович Вдовиндер, түймеен көдүрөөчилерди башкарган А. Ф. Угровицкийдин уулы — Угровицкий Василий Алексеевич ле оной до өскөлөрү. Кижиле олжолончы фашисттерле өткүргөн жуу-согушта олардын көп сабазы жалтапбазын көртүскөн учун башкару оларды кайралдарла кайралдаган.

Вдовин Гавриил Петрович ле оной до өскөлөрү жалтаныш жогынан жуулажыл өлгөндөр.

Жылдар жылыжып өдөт. Же бистинг ороонистын ишмекчилери ле крестьяндары гражданский ле Ада-Төрөл учун Улу жууларда бистинг Төрөтистин өштүлери ле жалтаныш жогынан тартыжу өткүргендерин качан да ундыбас. Олар тартыжу өткүрүп, бойларынын жүрүмин желер өйдөгү улустын ырызына, жер-телекейде Амыр-эңгүш, Ишти, Жайымды, Тең болорун, Карындаштык болорун ла Ырысты бастыра албатыларга жеткилеп турган коммунизм учун бергендер.

КОКУРЛАР, КАТКЫЛАР

Вл. КУЧИЯК

КРИТИКТЕР Т. ТЮХТЕНЕКЕ,
С. КАТАШКА ЛА
ӨСКӨЛӨРИНЕ ДЕ

Алдында критик мынайда комудаган:
— Бу бистинг писательдер канайткан?
Яңгы өзүмдү литАлтайда
Пьесалар, повестьтер, романдар кайда?

Эмди критиктин комудалын
уксагар:

— Прозанын өскөнүн не деп айдар!
Кокышевтин бичигени — роман,
Куучындарды — Адаров Аржан,
«Кулун киштейт» — Палкин Эркемен,
Иван Кочеев — «Чедирген».
Чунижековто десе «Мундузак»...
Ончозын тоолоорго до узак.
Чын. Прозабыс бистинг ө:үп жаанайт,
Je критик

эмдиге ле...

унчукпайт.

Эзендей Тоюшевке

Улгерлеринг уйан болгон
эскиде,
Эзендей.

Айса, эмеш оңду болор
эзенле,
Эзендей?

Жорукчы Лазарь Кокышевке

«Мен
жер-телекейди
бастыразына шыларын
эбирип келдим».
Вл. Маяковский.

Сен,
жердин шары,
киреленип айлан!

Сенле кожо
айланбазын
кайран баш!

Мен катап ла жолдо.

Сол колдо —
чемодан.

Улгерлер бичнир
оң колдо —
карандаш.

...Узүлип,
үзүлген,
үзүлөр,
үзүлбес

Үйелердин
үйе-коногын
билерге жадым.

Шонкор куштый
чылаарын билбес

Самолетко
отурып
учуп браадым.

Алтын оңдү
Прагага түштим,

Узактан жарлу
кара сыразын ичтим.

Je самолет бисти
катап көдүрөт,

Ол
туманду Лондонды кӱстӱйт,
Английский королевага шейхтер баргылайт,
Коньякка уурлаган баштары каландайт...
Канада,
Америка алдыста артат,
Жайым ортолук, жайым Куба мени кычырат...
Жаткан, ӱскӱн жерим — жебрен Азия
Чыдаган уулын ӱморкоп ајарат.
— Бу не болгон? Бу не јорук?
Безобразие!..—

Ол меге кару энедий арбанат.
Качан бирде поэт жанар.
Сакы,
Кымжулу!
Сакы,
Камлак!
Баратан јолым эмди де ыраак.
Вот та-ак!

Борис Укачинге

Поэттин жагы јуунтызыныг ады — «Мен кем?».
Уйкудаг Борис эрте турган,
Мендей-шиндей јунунган.
Кӱскӱ алдына турала,
Кенейте мынайда сананган:

— Мен кем?
Чындап та, мен кем?
Мен бу јажыма нени эткөм?
Евтушенко дезе, Евтушенко эмес,
Маяковскийге арай ла јетпес.
Мен кем болотом,
Мыны канайда ондойтон?..
Је бис бодозоос,
Ондооры күч эмес.
Тон өткүрө эрте турган
Кижининг санаазына
не кирбес?!

Иван Шинжин

Валя,
Сен мениг
Јинг тужым,
Сен эмди
Кайда?
Кандый өзөктө?
Кандый кырларда?
Кемнинг ырызы болдыг,
Јинт тужым?

1961 ј.

Қара чачыг толголып,
Валя, сен кайда жүредин?..
...Јолыккан ла улустаг сени
«Кижиге барган ба?»—деп су-
райдым.

1963 ј.

Валя, Валя, Валентина,
Сен эмди кайда?
Айса, өзөк ичинде,
Айса, туулар бажында...
Письмолорын чек келбейт,
Эмди сен айылду ба?
Кемнинг жүрүмининг тагдагы
сен,
Салымыг сенин ырысту ба?

Қижиге барган-барбааныңды
Жартын айтсаң сен меге.
Эм тургуза баргалак болзон,
Журт тударга мендебе.
Мен де база мендебезим,
Бир үч-төрт жылдың бажында
Жаньдан үлгер бичирим.
— Валя, Валя, сен кайда?..

Сазон Суразаков

Мен жажырбай айдайын —
Жакшынак кожонг «Ак
 «жайыг»».
Жаньдан жакшы кожонды
Канча жылдарга сакыйын?

Баазы 26 акча.

